

Shri Raghunath Temple MSS. Library,
JAMMU

No. २१५९

Title वासिष्ठ संग्रह - वेदिका लीटि तस्य
उत्पत्ति प्रकरणम्

Author श्रीगंगाधरः अरिसुखः

Extent ५९ Age ५

Subject वेदान्त शास्त्रं

वासिष्ठसंग्रहस्य वासिष्ठचट्टिकासहितस्य
उत्पत्तिप्रकरणम्

२१५८

पुटि १३

४५ से - १०५ तः

११९२

२१५९

५६ to १०५

F. = ६०

१०५
५५
—
६०

श्रीराम ॥ इत्यारब्धे प्रकृतौ नवारब्धं विराजिते आद्यमाकाशजायमानलीलाख्यानमतः ४ परम् ॥ कर्कषादेवद्वानां वहादीमेव स्वप्रकृमात ॥ आख्यानां न्यथा विज्ञेयं प्राप्ते
बालस्पृशसमम् ॥ नतः साम्बरिकाख्यानं ततो नवाभाभूतः ॥ आख्यानं सप्तभूमिनां वर्तनं यत्र शोभनम् ॥ ते आख्याने शुद्धे पातं के पादोऽथमुच्यते ॥ पूर्वप्रकृतौ हतमन्त्रं

॥ वासीकडवावा ॥ मुमुक्षु व्यवहारोऽयं मया ते परिकीर्तितः ॥ अथेयं जागती श्रीमनुत्पत्तिः परिकीर्तयति ॥ ॥

घोरप्रकृतौ तात्पर्यमाह मुमुक्षु व्यवहार इति ॥ आत्मावा अरे इष्टव्य इत्यादि सुसुक्तः ॥ रामादिकलिव्यतोपेतो मननानिदिध्यासनांगकः ॥ अवातालक्राणो व्यवहारो मुमु
क्षु व्यवहार इत्युच्यते ॥ जागती जगत्सम्बधिनी ॥ गगनाङ्गं गन्धर्वनगरोत्पत्तिरिषि व अघिष्ठानां दत्तातत्र लताजगदुत्पत्तिरभिधीयत इत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीः ॥
४६॥

५६

मुमुक्षुणा प्रवृत्त्येवलात्मतत्वे पूर्वप्रतिपादितप्रत्यक्षादिप्रमाणाप्रकाशितप्रवृत्तसत्यतासंकयातत्पूरिप्राप्तिशकायांतत्परिहानायप्रवृत्तस्यकानापरमात्मव्यतिरे
कोणासत्यं प्रतिपादयितुं तस्मात्प्रवृत्तिः ॥ पश्चाद्वर्तनीयेत्यभिप्रेत्यजीवस्वरूपेवादि विप्रतिपत्तेः ॥ स्वाभिमतजीवस्वरूपकथनपूर्वकं तस्याब्रह्मेवमाह ॥ अनुभूतेरित्यादि
नास एवमादिदित्यनेन ग्रंथेन ॥ अथवा एकान्तप्रविज्ञानमिदं तमुमुक्षोरुक्तदेवपूर्वप्रतिपादनीयंतद्विषयतया स्पष्टं ॥ पश्चाद्वर्तनीयेत्यभिप्रेत्यमुमुक्षुताया ॥ प्रागेव तत्सा
क्षितमात्रकाशमानेन साक्षिप्रमाणा मिति प्रसिद्धेनापरोक्षवेतन्यात्मकेन जीवेन तद्विषयस्य परोक्षस्य ब्रह्मा एकत्वं न संभवतीत्याशङ्क्य तस्यामपरोक्षवेतन्यात्मतां दर्श
यत्यनेन समाह ॥ अथवा मुमुक्षुजिज्ञासेतजीवपदमात्रेकमनभिधायजिज्ञासितजगदुत्पत्तिपरिकीर्त्तनप्रतिज्ञानुपपत्तेर्यथासाक्षात् ॥ अनुभूतेरिति ॥ इत्यवतारभूमा
वनुभूतिवेदनप्रतिपत्तिराह्वामिहितापरोक्षवेतन्यस्य यथाभिधमभिधामनतिक्वाम्यानुभूतिः ॥ अत्यक्षवेदनं प्रत्यक्षं प्रतिपत्तिः ॥ प्रत्यक्षमिति प्रत्यक्षनामत्येनामप्रत्येकं वा

॥ ॥ अनुभूतेर्वेदनस्य प्रतिपत्तेर्यथाभिधम् ॥ प्रत्यक्षमिति नामैककृतजीवः स एव नः ॥ ॥

दिभिः स्वाभिमतविशेषप्रत्यक्षेपपूर्वकं कृतस एव नोऽस्माकमोपरिषदानां जीवः ॥ तथा वमतद्भिन्नकं ॥ अनुभूतिर्वेदनं विप्रतिपत्तिरिति त्रितं ॥ वेतन्यमपरोक्षजत्मजीवश्च क
थ्यत इति ॥ एतेन वादिभि रन्यथातत्कल्पितजीवस्वरूपमपास्तम् ॥ ब्रह्मपक्षे त्वयं लोक एव व्याख्येयः ॥ अनुभूतिराह्वेन ब्रह्मो व्यते ॥ वेदनप्रतिपत्तिभ्यां तदेव विशिष्यते ॥ वेदनमिति ॥
ब्रह्मापरोक्षज्ञानमुच्यते ॥ प्रतिपत्तिरिति लोकीकं प्रत्यक्षं महावाक्यानितात्तच्छ्रुता वृत्त्यादौ ब्रह्मेवापरोक्षज्ञानराशेर्निर्गन्धभवति ॥ वस्तुतादिजनितान्श्रुता वृत्त्यादौ तदेव
लोकप्रत्यक्षं व्यते ॥ वेदनप्रतिपत्त्याभिधाय ॥ अनुभूतिस्तत्तत्तथाभिधमभिधात्यत्राप्यप्यामनतिक्वाम्येकमोक्षशास्त्रे प्रत्यक्षमिति नामकृतं पवित्रमित्यर्थः ॥ अपरोक्षापरोक्ष
वस्तुत्रैवमिति हि प्रत्यक्षपर्यायाणां प्रतिपादकं श्रुतिः ॥ स एव प्रत्यक्षनामकं ॥ ब्रह्मेव नोऽस्माकमोपरिषदानां जीवपदञ्च ॥ प्रतिनिदिश्यमानोपेक्षमालिङ्ग्यय इति ॥ ४६॥

स एव सांविदिति॥ स जीवो परोक्षवैतन्यात्मा मन्दिदेवब्रह्मेवनगुमोक्षकामस्य स एव सांविदिति ब्रह्मेकत्वेऽपि न मुक्तिः संभवति॥ परिप्राणात्मिनावस्थानं हि मुक्ति-
 ब्रह्मत्वातिरिक्तस्याप्रपञ्चस्यासत्त्वेन तदसंभवादि त्यासंक्षेपसर्वस्य प्रपञ्चस्य ब्रह्मविवर्ततां दर्शयति॥ स पुमानित्यादिना वित्तगतवित्तातिरिक्तत्वात्तद्भागे जीवः पुमानित्यु-
 च्यते॥ अतस्तया प्रतीयत इत्यतस्तत्प्रत्ययोक्तानः स इति तद्वृत्तेन संविद्रूपः॥ परमात्मापनामृश्यते स सांविद्रूपः॥ पनमात्मास्वाविद्यया पूर्णविज्ञोपाधिकः॥ पुमान्भूत्वा
 पश्चादहन्ता प्रत्ययात्मको भवति॥ उपलब्धतामेतत्तु बुद्ध्यात्मको मनश्चात्मकश्च भवतीत्यपि द्रष्टव्यम्॥ स एवात्पदार्थरूपेणापि विवर्तत इत्याह॥ स यथेति॥ स यथोसं

॥ स एव सैव तत्तु पुमानहन्ता प्रत्ययात्मकः॥ स यथोदेति सैवित्यासापदार्थ इति स्मृता॥

॥ स संकल्पविफलान् घैः कृतनानाक्रमो भवेति॥ जगत्तया स्फुनत्पुनस्तुतन जादित यमथा॥

वित्याद्युपपायाकारयोदेति यत्सांविद्रूपेणाविवर्तत इत्यर्थः॥ सा संचितवृत्त्यदिलब्धताः पदार्थ इति स्पष्टा सद्योपि हि पदार्थो मनो विलास एवेति हि शास्त्रमया उक्त-
 मर्थस्य सृजति॥ स संकल्पेति॥ परमात्मा संकल्पविकल्पोऽयमसंशया बाधो येषामभिमानादीनां तेः कृतनानाक्रमः॥ कृतो नाभूतोऽवस्थाक्रमो यस्य स तथा॥ एवेत्य-
 वस्थाक्रमो भवति परिप्राणासंविद्रूपः पनमात्मा सृष्टिकाले पूर्वसामान्यतो वश्यत्वा वनधामात्रातितास्वित्तावस्थामात्रोतितातो हन्ता वस्थां ततो वृद्धवस्थां
 ततो मनोवस्थां मिति॥ अथैव क्रम उक्तः॥

श्रीः ॥ ४७ ॥

५७

ननु ब्रह्मेत्यजगन्मयास्फुरति चेत्तर्हि जगत्कारणो न ब्रह्मा तद्विपरीतस्त्वजीवस्मैकमनुपपन्नमित्याशंसाहवासीति ॥ अथ ब्रह्ममात्रात्मकं ब्रह्मणो ब्रह्मत्वान्प्रत्यक्षाभि-
 र्धमत्वात् ॥ अथवा साक्षादेव प्रत्यक्षाभिर्धं ब्रह्मक्रियां कुर्वद्दिकानकामिति न्यायात् ॥ अथवा साक्षादेवकारणमेव सत् ॥ अथवा कानात्त्वस्याभिध्यात्वात् कानात्त्वमेव सत् ॥
 सज्जिवा सुसर्जलीलया मायामध्यासज्जिवालीलया स्फुरित्वात्मनि संस्काररूपेणाविद्यमाणास्पृष्टात् ॥ स्वयंकानाभूतं ॥ अथवा सज्जिदौ मृष्टिपालनादावकारणा-
 वास्तवसत्त्वकानाभूतं सृष्टेः ॥ अथवा सज्जिनीलया स्फुरित्वा मायया कारणात्त्वनिर्वाहिकयात्मनि वर्तमानस्य जगतः कानाभूतं प्रत्यक्षरूपेणाविवर्तमानया विज्ञानत्वं हि ब्रह्म

॥ प्रागकारणमेवा सुसर्जदौ सज्जलीलया ॥ स्फुरित्वा कारणाभूतं प्रत्यक्षैव यमात्मनि ॥
 ॥ रूपा लोकमनस्का नपदार्थव्याकुलं जगत ॥ विद्यते वेदनस्यानवतान्नः स्पन्दनयथा ॥ ॥

ताः कारणात् ॥ ब्रह्मा एव कानात्त्वमायाया हानकामिति सूचयितुं तदात्मानं स्वयमकुनुते अति सूचयितुं स्वयमित्युक्ती प्रपञ्चयति ॥ नूपेति ॥ अथवा ब्रह्मा जगदुत्पाति-
 मामिधायतत्रैवास्ति माह ॥ नूपेति ॥ मना काले मनस आभेगो मनो विस्तनः ॥ चित्तभोगो मनस्का न इत्यमनः ॥ नूपेति ॥ अथवा ब्रह्मा लोकम-
 नस्का पदार्थसौख्यकुलं व्यामिश्रं ॥ अथवा इदमालोकः ॥ अथवा शोऽपदर्शनी ॥ अनेन जगत्कारणत्वेन मनस्का न भवेन मनो विसारात्मकः स्वप्नो विवाकितः ॥ रूपा लोक-
 मनस्का न योजगिना सच यो येषां पदार्थसौख्यकुलं ॥ जगद्वेदनं ब्रह्म जगत्कारणत्वात् ॥ संस्काररूपेणावतः ॥ प्रवर्तते ब्रह्माणि तदा तयेन जगद्वर्तते इति ज्ञापनाय दम्

समाह ॥ ब्रह्मत्वमिति ॥ ४७ ॥

ननु जगत्पादानकानां च तर्हि द्वयोर्ब्रह्मणो ब्रह्मति तत्र पात्ममात्रतीयते जलमिव तरङ्गाद्यात्मनान्वेतेतदास्ति ॥ अतो नोपादानं न्युनीमितमेवेत्यत आह ॥ सर्वस्मिन्नेति ॥ सर्वात्मकं वेदनं ज्ञानं त्र्यम्बकं यथा येन प्रकारेण यत्कायस्त्रिपोतो देति विवर्त्तेत तदात्मकं तत्कायस्त्रिपदं स तस्मात्ति स न्यटः स न्यट इति विवर्त्तनं पात्मना सद्रूपं ब्रह्म प्रकाशते ॥

॥ सर्वस्मिन्वेदनं शुद्धं यथोदेति तदात्मकम् ॥ भाति प्रसृतदिक्कालवाद्यान्नात्मनोपदेहकं ॥

॥ स सर्वस्मिन् यथा यत्र समुल्लासमुपागतः ॥ तिष्ठत्याशु तथा तत्र तद्रूप इव राजते ॥ ॥

तो मुक्तं ब्रह्मणो उपादानकानां त्वमापि प्रसृतदिक्कालवाद्यान्नात्मनोपदेहकं ॥ अन्तरित्वव्ययेनानन्तं वसा विवर्त्तते ॥ विप्रसृतस्वद्रूपदिक्कालमुक्तवाद्यान्नात्मा त्रिपदस्वरूपमेवेदं यत्प्रसृतं ॥ इत्थमर्थविशदयति ॥ स सर्वस्मिन्नेति पददेशे यथा येन प्रकारेण यत्कायस्त्रिपोतो देति विवर्त्तेत तदात्मकं तत्कायस्त्रिपदं स तस्मात्ति स न्यटः स न्यट इति विवर्त्तनं पात्मना सद्रूपं ब्रह्म प्रकाशते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीः॥

॥४८॥

५४

आकाराणामेवेत्यादिनाक्तमर्थविशदयति अकाराणकति ॥ यतो मायादानं विना ब्रह्मणीकानाणां न विधते ॥ अतो कानाकमवास्तवत्काराणां हतमेवेदं जगत्सृष्टेः
प्राक् ब्रह्मकल्पमनाभि व्यक्तनामवपा ॥ तथा ब्रह्मस्वरूपमिवास्थितम् ॥ अविष्टानभूते ब्रह्मणीसंस्कारबोधविलीनजगत्ततो विभायमानभेदं स्थितामित्यर्थः ॥ सृष्टिका
ले प्रोक्ते जगतः ॥ अत्यन्तमेव च तत्प्रमाणात्मकं ब्रह्मेव निमित्तमिति ॥ अरूपादिदर्शनिश्च नानापरोक्षमसविद्रूपं निमित्तम् ॥ अपरोक्षवैतन्यमेव जीव इति दर्शयितुम् ॥

॥ अकाराणकमेवातो ब्रह्मकल्पामेदं स्मृतम् ॥ अत्यन्तमेव निमित्तं तस्यां शास्त्रानुमादय ॥ ॥

अत्यन्तप्रमाणा मेव जीव इत्युक्तं ॥ तत्प्रसंगादनुमानादिस्वरूपमाहस्तस्येति ॥ अथवा परोक्षवैतन्यं ब्रह्मेति दर्शयितुं प्रत्यक्षनामकं ब्रह्मेत्युक्तं ॥ तत्प्रसंगेऽनुमादिस्य रूपमाह ॥
तस्येति ॥ अनुमानादयः ॥ तत्प्रत्यक्षप्रमाणां स्यात्परोक्षवैतन्यात्मकं ब्रह्मणोऽंशाः ॥ इवांसाः परिपूर्णजिह्वा वं ब्रह्मान्तः कना प्रातिविम्वितं सत्प्रमातेत्युच्यते ॥ तदेवेदं
(लीलादिजनितां कानाणां सारं प्रमाणां मित्याभिधीयत इति विवेकमयमिदम् ॥ ॥ ॥ ४८ ॥

सर्वजगद्भूतकार्यमिति दर्शयत ॥ कारणाद्ब्रह्मव्यतिरेकोऽकार्यजगदसदेवेत्यक् - ॥ वाचारंभाणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति कानां व्यतिरेको कार्यस्यासत्त्वमिति
दकः नुते ॥ इदानीं वक्ष्यते ननु ह्यस्योः कारणाच्चदं निपूर्वकं तदेव वक्ष्यते कानां भूतेष्वप्यजगत्सत्त्वं च तिसृषु पूर्वकं प्रपंचयति ॥ सर्वस्वश्चिदं ब्रह्म तज्जलानि निवृत्तिमत्यस्वनत्व
धेयमिति आदिना ॥ जगत्त्वमिहमित्यादिसर्गात्मा दृश्यमुत्पत्तिरिति वक्ष्यमाणस्य दृश्यस्य सद्भादयं साक्षात्तु यमानः ॥ कर्तव्यमोक्तत्वादिलक्षणातो वक्ष्ये भवति ॥ ननु दृश्याभा

॥ वक्ष्येयं दृश्यसद्भावाद्दृश्याभावेन वक्ष्यते ॥ न संभवति दृश्यं यथेदं शृणु कथ्यते ॥ ॥
॥ यदि दृश्यते सर्वजगत्पावनजगत्सम् ॥ तत्तु पुनराविवक्ष्यते कल्पान्ते च विनश्यति ॥

देवभर्तृन भवतीति सत्यं ॥ स एव दृश्याभावो न संभवतीत्यत आह ॥ न संभवतीति ॥ तु शब्दः सांकायिकवृत्त्यर्थः ॥ इदं दृश्यमप्यन संभवति तथा कथ्यते शृणु ॥ यदि दामिति ॥ विमर्त
दृश्यमसम् ॥ विना सत्त्वात् ॥ स्वप्नवत् ॥ विमर्तं विना तस्मात्त्वात् ॥ स्वप्नवदित्यर्थः ॥ ॥ ॥

श्रीः ॥ ४८ ॥ ५९ ॥ दृश्यवद्ब्रह्मणो विनाशित्वमावाकाः ॥ ततश्च ॥ ततो न तं न तं व्याप्तं ते जसमख किनुस्तिमितगम्भारं निश्चिता परिच्छेद्यम् ॥ अनारब्धमनाभिधानमिन्द्रियागोरत्वा दनाभिष्यन्ती की
॥ ४८ ॥ त्विदिदमित्यामिति निरूपाणां सितब्रह्मावाशिष्यते ॥ स देवसौ वेदमारआसीदिति श्रुतेः ॥ अनारब्धमित्युक्ती ब्रह्मादिनामकत्वात्तस्येतत् ॥ आत्मा ॥ पवंसर्वप्रपञ्चवशा
शान ब्रह्मात्मना लयमाभिधाय स्वप्नपादप्रभृता देवतस्मात्सृष्टिकाले जगदुत्पन्नं न भसोगे वर्ध ॥ नगनोऽथानामिव दर्शयन्नादौ समाष्टिजावहिरापगभौत्यालीमा ॥ सतयेति ॥ तथाभूत
एव सत्तमितगस्तीररूपस एव पत्रमात्मा काशमिव स्वज्ञे जले स्वयमन्यश्चोत्प्लसन्नस्य जलं भमानाभाविनामिकदर्थिता भाविजीवादिनामभिः क्लेशीता कलुषी कृता जीवतो मु

॥ तातस्तमितगम्भीरं न ते जो न तमस्ततम् ॥ अनारब्धमनाभिष्यन्ती सत्किंश्चिदवशिष्यते ॥ सतमात्मा परा ब्रह्मस्य मित्यादिका बुधैः ॥
॥ काल्पिता व्यवहारा र्थं तस्मिन् ज्ञातमात्मनः ॥ सतथाभूत एवात्मा स्वयमेव श्वोत्प्लसन् ॥ जीवतामुपयाती वभाविनामकदर्थिताम् ॥ ॥

मुपजाती वशश्च दृश्यमन्यत्वा देवमपि कलघोतयितुम् ॥ अत्रायं सृष्टिक्रमः ॥ सृष्टेः प्रागद्वितीयपरमात्मा सृष्टिकाले पूर्वमनालिङ्गितविशेषदृश्यमानात्मनाविवर्त
ते ॥ ततः समाष्टिविलात्मना ततः समाष्टिजीवाताना ततो ह क्कानात्मना तता बुद्ध्यात्मना ततो मन आत्मना ततस्तन्मा च धृतभौतिकात्मनाविवर्तित इति ॥ तथाच यावद्ब्रह्मा
त्मीष्टो भिहितम् ॥ पूर्वचेत्यत्त्वकल्पनं गतश्चेत्सा सवेतनादुदेति ॥ धिन्नकलनं विनिराक्तित्ववेतनात् ॥ ततो जीवत्वकल्पनं चेन्न संयोगवेतनात् ॥ ततो ह भावकलनं वैमैकपरता
वशातो बुद्धित्वकलनमहन्तपरिणामतः ॥ एतदेव मनस्त्वादिना ब्रह्मन्मात्रकादिमदिति ॥ ॥ ४८ ॥

अयमेवक्रमः साकल्ये नाचुक्तस्य लेपि प्रष्टव्यः ॥ दृष्टत्वं वित्र दाना समाष्टि जीवभावमापन्नस्य परमात्मनो हकारबुद्धि दाना समाष्टि मनोभवमाह ॥ तत इति ॥ भूतानां काना
त्यत भूतात्मा सजीवशब्दार्थः ॥ कलना कुलतां कलनेन संकल्पेन कुलती गतः ॥ सन्मनो भवति ॥ मनो विशेषात् मन्यरी भवदिति ॥ मननात् संकल्पान्मथनी भवतः ॥ शलभी भव

॥ ततः सजीवशब्दार्थः कलना कुलता गतः ॥ मनो भवति भूतात्मा मननान्मथनी भवतः ॥ मनः संपद्यते नाम मज्जतः परमात्मनः ॥ ॥
॥ सुस्थिरा दास्थिरा कान घस्तरा इव वारिधेः ॥ तत्त्वयस्वैरमेवाशु संकल्पयति नित्यशः ॥ तेनेयमिदं जालं श्रीजिगीती प्रवितन्यते ॥

त ॥ उक्तं संकीर्ष्याह ॥ मन इति ॥ नाम राक्षः कुलने ॥ मनसः स्वभावं दर्शयति न स माष्टि मनसारां हृदि पंचतन्मात्राकाशादिपंचभूता ब्रह्माण्मादिभोतिकलकातां गवादि
इजालं प्रवितन्यत इत्याह ॥ तदिति ॥ तेन मनसा प्रवितन्यते प्रकर्षेणा विस्तीर्यति इति ॥

ॐ ॥
५५ ॥

50

१ वं स माष्टिः चिन्ना जीवाङ्कारः ॥ बुद्धि मनोभावमापन्नात्पनमात्मनउत्पन्नीजगदिदृजालीमिध्यावत् ॥ तर्हितदमिन्त्रैव ज्ञायामिध्यास्पृश ॥ ब्रह्माः सत्यखाजग
तोपिसत्यतावास्पादित्यतश्चाह ॥ यथेति ॥ कट्कशद्वार्थः ॥ काश्चत्पृथक्त्वात्तेनमेतानिभवति ॥ नियमेनतपभावेऽभावाच्चसर्प्यवतम्पम्यापृतवजुरवाकाचना
दित्रतयानुपलम्पमानत्वाच्च ॥ हेमकृगत ॥ पृथक्त्वात्निभवतीतिवातदभावेपिबावातुननुवत् ॥ यथेतिदृष्टान्तद्वयेतदस्यनेपनमात्मनिजगच्छद्वार्थताभवति ॥ पनेजगच्छद्वदि
दिशेषः ॥ आरोपितस्वसत्यास्फुट्योरविष्टानापेक्षत्वादविष्टानस्वसनास्फुट्योरपरोपितानपेक्षत्वात् ॥ अतजगतोत्तैवल्लक्ष्मणमुपपन्नम् ॥ नतुमनसः शयापिशाच

॥ यथाकट्कशद्वार्थः पृथक्त्वात्तेनिकाश्चनात् ॥ नहेमकट्कान्तद्वजगच्छद्वार्थतापने ॥ असतैवसतीतापनधेवल्लक्ष्मीवला ॥ ॥
॥ मनसैहेदृजालश्रीर्जागतीप्रवितन्यते ॥ अविद्यासंसृतिर्मोहोवन्धोमायामलतम ॥ कात्पितानीतिनामानितस्याः सकलवेदिभिः ॥

वदसत्वाजगदिदृजालजनकत्वमनुपपन्नमितिचेन्नत्राह ॥ असतैवेति ॥ इहसंसातेतापनघामरीचिनघावत्तालक्ष्मीवोर्मिरिवासतैवसनसासतीजगीदृजालश्रीः प्रवि
तन्यते ॥ जगतोनामकल्पनमिधानेमिधानेनापीमिध्यात्वंहेयत्वंवसावयति ॥ अविद्येति ॥ यस्याजगदिदृजालाद्विद्यइतिनामानिकात्पितानीर्जतीदृजालश्रीरितिपूर्वोक्तसम्बन्धः ॥
वस्यतिवा ॥ अविद्यासंसृतिर्वधोमनामोहोमलतमः ॥ इति संकल्पजालस्यनामान्येतानिराद्यवेति ॥ वधोर्यदृशपसद्भावाद्दृशभावेनवन्धेन ॥ नसंभवादिदृशपनुयधेद
एकप्यते ॥ इति ॥ ॥ ५५ ॥

अनेनेतिप्रपञ्चयति॥ वक्ष्येत्यादिना दृश्यस्य द्वैतप्रपञ्चस्य॥ अदेति सन्धोवनं वाच्यते॥ अनेनेति सन्धोवनं वाच्यते॥ अनेनेति सन्धोवनं॥ उक्तं विशदयन्नेन दृष्टाभावेऽष्टत्वं निवृत्ते ॥
केवल्यमाह॥ **इहोति॥** किं दृश्यस्य वक्ष्येते तुल्यमित्यत आह जगदिति॥ ननु नैव पायिकादीनामिव दृश्यसज्जावोपमोक्तः॥ किं न स्यादित्य आह स्यावदिति॥ यथा चेवैष पतस्मिन्नुप
मननं कुतश्चेत्यतस्परमं भवतीति श्रुते॥ द्वैतिनोऽतप्यदर्शनो ज्ञानस्वरूपमित्यननिर्मलः॥ एतमर्थतः॥ तदेवायं स्वरूपेण शान्तिदर्शितः॥ स्थितिः सित्यादिविमुपनागावधनेभ्यश्च॥

॥ वक्ष्येतावद्रूपत्वं कथ्यमानमिदं शृणु॥ ततः स्वरूपं मोक्षसंज्ञास्य सिद्धुसमानन॥ **इष्टं दृश्यस्य सज्जावन्वदित्यामिधीयते॥**

॥ इष्टा दृश्यवशाद्धं दृष्टाभावे विमुच्यते॥ जगत्त्वमिहामित्यादिसंज्ञात्मा दृश्यमुच्यते॥ यावदेतत्संभवति तावन्मोक्षो न वि॥

॥ घते॥ आभीलवत्तरीरूपं यथापन्ना ककोटने॥ आसक्तमालिनी वीजं तथा द्रष्टुं रिदृशवी ॥ ॥ ॥

द्वैतिनामुक्तिः कमलीजारायते॥ यावदृश्यं संभवति तावन्मोक्षो ना दृश्यते चेत्तर्हि सुषुप्तिप्रलययोः सद्यदृष्टासंभवे सति सोक्तः किं न स्यात्॥ सुषुप्तादौ श्रुत्या सर्वदृष्टाभावप्र
तिपादनाव॥ तत्राज्ञानसज्जावदिति चेन्न॥ तस्योत्पत्तिरदृष्टो रगदवकीर्त्यत्वात् त्रयामुपगम्यते तत्त्वमोक्ष इत्याशंकाह॥ **आनीलेति॥** कमालिनी वीजं भाविकमालिन्याः पानिन्या
वीजभूतमानीरवत्तरीरूपम्॥ आसमन्ता नीललतास्वरूपं मा ककोटने पप्रवीजाभ्यन्तरावकाशसंस्काररूपेण यथास्ते तथा द्रष्टुं रिदृशवीनास्ते प्रातिभासिकत्वा दृश्यस्य
दृश्यवीरित्युक्तं॥ ॥ ॥ ॥

श्रीः

॥५१॥

51

ननु दृष्टरिदं संस्काररूपेण प्रलयोपैव वर्तते वेत्तुं विविच्य संस्कारविचिताज्ञादुद्दिष्टा ॥ मिथ्यैवेति चेद्वै किं न स्यादित्याशंसा दृष्टान्तेन परिहरति ॥ यथेति ॥ वीजस्यान्तःसंस्काररूपेण स्थितोक्तो देशकालतः प्रतिनियतदेशकालतोभा मुनं प्रकाशं शारवापत्रादिभिर्भासनशीलं रूपं स्पृष्टं रूपं यथा तनोति ॥ एवं दृश्यधीनापीनियतदेशकालतः स्पृष्टं रूपं ननोति ॥ यस्मात्तन्नो न ते देवजगदुत्पत्तिं प्रसज्यते ॥ अनीलेत्यादिनोक्तमुपसंहरति ॥ इत्यस्येति ॥ यथा इत्यस्य प्रकाशे दिहं घटं स धितो त्वत्रावमल्लुतिराश्वर्यं तत्तमाभावि ॥ इत्यस्य प्रसज्यं शावस्थासंस्काराख्यास्तमयोऽङ्गितामतीतस्योदन एव सदास्ति ॥ तथा विन्मात्रशरीरीणां विन्मात्रस्वप्नस्य परमात्म इत्यस्योदनेन स्वभावभूतास्वप्नाभिजाजगतास्थितिर्गतिः ॥ पर्वतावज्जीवञ्जलणोरेकत्वं तात्पर्येण सर्वविघ्नप्रतिपादमभिधाय विरुद्धधर्मीकान्तयोनेक्यासंभवशंका निराशाय तद्व्यतिरिक्ताकासादिपदार्थसं

॥ यथा कुरोत वीजस्य संस्थितो देशकालतः ॥ तनोति भासुनं रूपं तनोत्येव हि दृश्यधीः ॥ इत्यस्य ह्येव च मल्लुतियथा ॥

॥ स चोदिता स्यस्तमयोऽङ्गितोदने ॥ इत्यस्य विन्मात्रशरीरीणां तथा स्वभावभूतास्मृदने जगतास्थितिः ॥ ० ॥ वासिष्ठ उवाच ॥

॥ वावा ॥ इदमाकाशजाख्यानं शृणु श्रवाणां भूषणम् ॥ इत्यन्यारथं प्रकनार्णवेन रावववृष्यसे ॥ ॥ ॥

स जावसंका निरासा यव सर्वस्य विरुद्धधर्मजातस्याकाशादिप्रपंचस्य च ॥ कारणास्पतं ज्ञात्वा दिनाञ्जलव्यतिनेकोणासत्त्वमुक्ते दानां प्रस्तात्मेसापरेण ज्ञानस्य कर्मित्फलात्मकसंसाननिवृत्तिलक्षणफलदं र्गिर्भगवान्वासीष्ठ उवाच ॥ तत्र मृत्युयमसंवादव्याजेन विदुषिर्हि नाप्यगमे विद्याफलेदरीति सति विदुस्तनोपिन्यायसाम्प्रान्तदरीति मेव भवतीत्याभितुनासीदस्ति त्रेत्याकाशजाख्यानं भवतारयति ॥ इदमेति ॥ अभूतार्थवाचोयंत्राणां संवादादिबुद्धान्ते दृष्टेव तत्कर्मफलात्मकं ॥ संसानभूतं दृष्टा ननासीदस्ति भाविष्यतीत्येतदर्थं प्रतिपादकं मुत्पन्नारथं प्रकनार्णवेनाकाशजाख्येन न श्रुतेन बुध्यसे तदिदमाकाशजाख्यानं शृणु ॥ आकाशो वेनामरुपयोनिर्वाहितेति श्रुतेः ॥ ॥ ॥ ॥ ५१ ॥

आकाशं च तत्तस्माज्जायत इति ॥ आकाशजो ब्रह्म ॥ द्विजत्वादिकल्पनानुक्तथासौ नृपार्थः ॥ ब्रह्मसदनं नृणां यपरितत्त्वाकारादिरूपेणास्थितोऽग्निरेवमृत्युं द
हति ॥ अथवा आकाशजेन द्विजेन वक्रकालं शुश्रूषितः ॥ श्रीतोऽग्निरग्न्यागाराजिर्गत्य स्वभक्तमानात् तुरवमेनमृत्युं दहति ॥ बलवानपि दृष्टुः उरोदृष्टमपि हस्तगतं

॥ अस्तीहाकाशजो नामाद्विजः परमधार्मिकः ॥ ध्यानैकनिष्ठः सततं प्रजानां च हिते नतः ॥ स विन जीवाति यपात दामृत्यु ॥
॥ सुन विनयत ॥ सर्वापि वक्रमेणाहं नृता न्यानि किलाव्ययः ॥ परमाकाशजं विप्रं न कस्माच्च कयाम्यहम् ॥ अन्नमेव कु ॥
॥ गठिताशक्तिः त्वङ्गारायथोपले ॥ इति स विन्यतं हंतुं सगच्छतत्पुंरतपा ॥ यजन्पुष्पमसुप्तुक्तान स्वकर्मसीकेन व ॥ ततस्त ॥
॥ तदनया वमृत्युः प्रविशति स्वयं ॥ तावदेव दहत्याग्नेः कल्याणदहनोपमः ॥ अग्निज्वालामहामाला विवाप्य निजं तोष ॥
॥ सौ ॥ द्विजदृष्टा समापातुं हस्तेनैधत्स्य यत्नतः ॥ नवाशकतुरोदृष्टमपि हस्तगतं द्विजं ॥ बलवानप्यवष्टुर्लोकलप्यपुत्रपयथा ॥

रप्यवष्टुर्लुं गतिर्तुनाशान्नशराक ॥ राक्षसाविति वातोर्तु ॥ पर्थः राक्षोऽवष्टुर्लुमित्यनेन सम्बन्धते ॥ सैकल्यपुत्रो मनोमयनिर्मितः पुत्राभासः ॥

श्रीः ॥
॥ ५२ ॥

त्वमेको बलात्किंचिदपि सत्त्वं मारयितुं न शक्त इत्यत्र हेतुमाह ॥ मारणीयस्येति ॥ त एव दो माना विप्रस्य विषयः ॥ इति शब्दो हेतोः ॥ इति हेतु प्रकणा ॥

॥ अथागत्य यमं मृत्युराष्टसंशयाधिपं ॥ कीमिदं न शकोमिभोक्तुमाकाशजं प्रभो ॥ ० ॥ यम उवाच ॥ मृत्यो न किंचिद्विधं कृत्स्नमेको ॥
॥ मारयितुं बलात् ॥ मानाणीयस्य कर्माणि तत्कृत्वाति नैतनत ॥ तस्मादेतस्य यमा मानाणीयस्य यत्नतः ॥ कर्माणि वीक्ष्य तेषां त्वसा ॥
॥ त्वस्यै नैनमत्प्राप्तिं ॥ ततः स मृत्युर्विश्रमे तत्कर्मन्वेष्टाणादृतः ॥ माडलानि पितृनां रवसरांसि सारितो दिशः ॥ पर्वभूमाडलं भ्रान्त्या ॥
॥ न कुतश्चित्कस्यचित् ॥ तान्माकाशजकर्मणि लब्धवान्मृत्युरुद्धतः ॥ मम हृदयागत्य धर्मनिघर्षिको विदम् ॥ परायणां विप्रभवः स ॥
॥ देहेषु तु जीविनाम् ॥ आकाशयस्य कर्माणि कास्थितानि वद प्रभो ॥ धर्मराजो यस्य चित्तमुचिरं प्रोक्तवादिन ॥ आकाशजस्य कर्माणि मृत्योः सम्वतकानि चित् ॥

प्रकर्षादिसमाप्तिरित्यमनः ॥ तेषां कर्माणि मध्येऽन्यतमेन सहायेन ॥ साहाय्येनेति ॥ कविताहायभावनयेत्यर्थः ॥ विद्वद्वाही मवलम्ब्याह ॥ आकाशजस्येति ॥ ॥ ५२ ॥

अचहेनुमाह ॥ १४३ ॥ केवलावास्तवसहकारिकारणानुरहितातवा देवपश्मात्मन एव विद्यात्प्रतिविम्बितथाजातोति यस्मात्केवलात्परमात्मनो जातत्वेपि हि रापगर्भस्य जीवस्य
कथं कर्मभावस्तत्राह ॥ आकाशादिति ॥ वास्तवसहकारिकारणानुरहितात्परमात्मनो योजातः प्रतीतिविवृतयामिवक्त ॥ सोऽमर्लकम्मादिमत्तनहितव्योषेव ब्रह्मैव भवेत् ॥
आकाशजः स्वकाणां हस्ततो नाभिघटे वास्तवसहकारिकारणानुरहितत्वे सन्निजा तज्जलवद्भवदित्यर्थः ॥ उक्तमर्थसार्धश्लोकेन विशदयति ॥ सहकारिणीति ॥ अभूयते ॥
प्रतिविम्बादिश्रफालितमाह ॥ पतदिति ॥ यस्यात्प्रतिविम्बात्माजमाकाशजो वस्तुतः पतमात्मन्नात्कम्परहितस्तस्मादित्यर्थः ॥ मृत्प्रवशात्त्वनिनोसे हि रापगर्भेतेदवि

॥ १४४ ॥ आकाशजो विप्रो जातः ॥ तवा देव केवलात् ॥ आकाशादेव योजातः ॥ सव्यो नैवामर्ल भवेत् ॥ सहकारिणी नो सन्नि कनान्यस्य कानि वित ॥
॥ सहकारिकारणानामभावेयः प्रजायते ॥ नासौ स्वकाराणां द्विभो भवतीत्यनुभूतयः ॥ पतपाने मृत्योस्तस्मात्मायत्नवान्भव ॥ ॥ ॥

नाभूतः ॥ सर्वोपि सांसारिको धर्मो निनस्तो वेदितव्यः ॥ ननु एक एव तु भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः ॥ एकवावर्तवाचैव दृश्यते जलवद्भवदिति वचनाद्विना गार्भसिर्वेषा
मपि जीवानां विद्यति विद्यत्वेन वस्तुतो विद्य भूतः ॥ विदुषत्वे कर्मतत्फलत्वात्मक संतानरहितत्वे च समाने किं विशेषमादाय हि रापगर्भस्यैकस्यैवां कर्मिलादिक
नभिधीयते इति ॥ अब्रूयते ॥ हि रापगर्भस्य तत्त्ववित्त्वमैव विशेषमादाया कर्मिलादिकमभिधीयते ॥ तथा वक्षुती ॥ सात्मा तत्त्ववित्त्वमेवाह ॥ सहायमीश्वरके
यन्मदम्यं नास्तीकस्मात्तु विभेमीति ॥ तत एवास्पभयं विजायते ॥ ॥ ॥

श्रीः

॥३॥

53

३३ त्वेतदित्यादिब्रह्मकिलपराकाशवपुरित्यना ॥ आननोऽयं संपदभिः स्पष्टार्थः ॥ क्वचित्किंचिद्विच्यते ॥ अपितामह इत्यादिविशेषाणावतुष्टुपञ्चमोऽहो महासाक्षा
पनापि ॥ विज्ञानात्मो नीचस्वरूपकथनार्थः ॥ पितापितापितामहा ॥ पितामहाणां पिता अपितामहः ॥ सर्वभूतानामादिकर्त्ता ॥ त्वयामेवपितामह इति क्वचित् ॥
तस्मोऽत्योतीतो वीर्यमाह ॥ स्वयंभूरीति ॥ स्वयमेवभवतीति स्वयंभूः ॥ अतएवाजः ॥ अकशोऽपीतबीजादेर्न जायत इति ॥ एक एवात्रोती सर्वकार्यमीति ॥ एकात्मा एवानात्मे

॥ ३३ त्वेतद्विस्मृतो मृत्युर्जगाम विजमादिनः ॥ ० ॥ श्रीराम उवाच ॥ ब्रह्मैवकार्यतो देवत्वयामेवपितामहः ॥ स्वयंभूरज एका ॥
॥ त्मा विज्ञानात्मोऽतीमेमतिः ॥ ० ॥ वासीष्ठ उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो ब्रह्मैवकार्यतस्तव ॥ विवादमकनो मृत्युये मेनेतत्कारतपुना ॥ म
॥ न्वतने सर्वभूतो यदा मृत्युर्न प्रजाः ॥ बलमेत्याहुर्जं कालं वारभमकरोत्वयम् ॥ तदेवं वृष्णि राजेन यमेनाप्यबुसासितः ॥ ब्रह्मा
॥ किल पराकाशवपुराकम्पते कथम् ॥ आकाशस्फुननाकानः संकल्पपुत्रो यथा ॥ दृष्टादिरहितो भाति स्वयंभू भूमिते तथा ॥ ॥

निवा ॥ विज्ञानं तु द्विरात्मा स्वरूपं यस्य स तथा ॥ ब्रह्म स्वरूप इति वा ॥ यमात्रशासनमेव संज्ञेयम् आह ॥ ब्रह्मा किलेति ॥ किलेत्याक्रमता स्यात्संभाव्यत्वे पराकाशः ॥ परमात्मा
वपुः स्वरूपे यस्य स तथा ॥ मनु ब्रह्मापनं ब्रह्म शरीरत्वेत्कथं वतुर्गुणवारी न त्वं तस्यां कां त्याह ॥ आकाशस्फुनदिति ॥ प्रासिद्धाकाशोऽस्फुननाकानः ॥ शीतः पाण्यादिना
एतस्मिन् नो रपकल्पितपुत्रो यस्य स तथा ॥ प्राप्तिभासिकं ब्रह्माणां शरीरत्वं वस्तुतस्तु संकल्पपुत्रवत्त्वात्मेवेत्याभिप्रायः ॥

॥५३॥

उक्त विरादय वृषसंहरति विद्यो मेति निजविजवशात्सविजवशात्सविजवशा दृष्टविजवशादित्यर्थः ॥ विद्यो मेति श्लोकानन्तरं विराडवस्थां प्राप्तिरापगर्भविष-
 लयो दृष्ट्या सिष्टगत श्लोको वदपृथक् ॥ आतिवाहिकवामोदो होस्पस्पस्वयं भव ॥ तन्वादिभोतिको राम देतो यस्योपपद्यत इति ॥ ब्रह्मणो जीवत्वा जीवान्तरवत्वा वि-
 भोतिक देहः ॥ कुतो न स्यादिति चोदयति ॥ आतिवाहिक इति ॥ आतिवाहिकतेन देशं मां ऊर्ध्वयविवर्ति देवताभिरित्यभिवाहिकः सूक्तदिहः ॥ स्थूलदेहा न भका काशादिभूतत्वा

॥ विद्योमकेवलमननमनादिमयं ब्रह्मेति वाति निजविजवशात्स्वयं भूः ॥ आकारवानिव पुमानिव वस्तु तस्तु वन्या ॥
 ॥ तत्र जइवतस्तु नास्ति देहः ॥ ० ॥ श्रीराम उवाच ॥ आतिवाहिक पकोस्ति देतो व्यस्ता विभोतिकः ॥ सर्वासां भूतजाती ॥
 ॥ तीनां ब्रह्मणो स्वेक एव किम् ॥ ० ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ सर्वेषामेव देतो द्वौ भूतानां कानां तानाम् ॥ अजस्याकाराणां स ॥
 ॥ त्वादेक एवाहिवाहिकः ॥ अन्येषां काराणां ब्रह्म प्रतिभासोऽप्यितं जगतः ॥ अजस्याकाराणां ब्रह्म तेनासावेक देहवाश् ॥ ॥

सत्त्वाभां जीवानां हि रापगर्भस्य स्थूलदेहसत्त्वा सत्त्वे इत्युक्तं न माह ॥ सर्वेषामिति काराणां तनां कानां मुपादान लक्षणमात्मा स्वयं परं ये स्पर्शानि तथोक्तानि ॥ अनेन
 खमादेहद्वयान् भक काराणां सत्त्वं व्याप्य जीवानां सूचितं ॥ अजस्याकाराणां सत्त्वात् स्थूलदेहा न भकाराणां सत्त्वात् उक्तं मयि विवाहयति ॥ ब्रह्म प्रतिभासोऽप्यितं ब्रह्मणो हि
 रापगर्भस्य प्रतिभासेन सकल्पेनोत्पत्तं मुसन्नं जगत्सूक्ष्मभूतस्थूलभूतज्ञातैर्न तानि देहद्वयमुक्तानां विशेषः ॥ अजस्पृष्टब्रह्म पनमात्रैव कामां न भूतानि ॥ ॥

श्रीः ॥
५४ ॥

ननु सूक्ष्मभूतविकारानसः सूक्ष्मभूतादिमर्बजगदुत्पत्तिः कथं वदत इति चेन्न मनसः सूक्ष्मभूतमक्षिकान्तस्य दृष्टिस्तृप्तिपक्षेनाभ्युपगमात् प्रदर्शितावास्माभिः पूर्वमेव तत्र
बीजस्तृप्तिप्रक्रियादृष्टिरेवस्तृप्तिरिति वासिष्ठसिद्धान्तास्थिते सूक्ष्मभूतेषु प्रभृतिमर्बस्य जगतो मनोविकान्तो विरोधाभावात् यदा सुषुप्ताः स्वप्नकं वनस्पतिः अथास्ति
प्रप्राणा एवैकधानवाति तदेनं वाकसर्धेनमिभिः सक्तयोगीत्यादिकश्रुतिरापि मनसोलये सुषुप्तो सर्वजस्याजगतं प्रलयश्च लयं दर्शयतीति दृष्टिमेवस्तृप्तिमनु
जानाति ननु सुषुप्तो प्रलयश्च न यपवो विलीयते किन्तु काराभावेन प्रतीयत इत्याशयेन तथा श्रुतिराहेति चेन्न तत्र लयात्प्रतिपादने जगतः प्रबोधसमये स्तृप्ति
प्रतिपादनप्रसंगावाप्तिपादयति वश्रुतिः सर्वस्तृप्तिप्रबोधे स यदा प्रतिबुध्यते पथाग्नेर्हलतः सद्यदिशो विस्फालिजा विप्रतिष्ठेरत् पवमेवैतस्मादात्मनः ॥

॥ इत्थान्सकल्पपुत्रः दृष्ट्यादिरहिताकृतिः ॥ केवलवित्तमात्रात्माकानां विजगत्स्थितेः ॥

सर्धेप्राणा यथानयनं प्रतिष्ठने प्राणोभ्यो दवादेवेभ्यो लोका इति अत्यन्तं वदति तृप्तिविषयं भवति असतो विमनोः सज्यतमनः प्रजापतिमस्तजतप्रजापतिप्रजास्य
सृजतत तार्दमनस्येवपनर्मप्रतिष्ठितं यदि किं चेति किंच कल्पितस्य दैतस्य शुक्लं न जता वप्रतिभासमानं शरीरस्य प्रतिभासदशायां स्वकल्पना दृष्टि न सन्मात्राति
रेकेतास्वनूपेणावस्थानासंभवाद्येति ज्ञानोत्तमाचार्यवचनाच्च त्वयि नैयस्पदिते जीवजातमाकाशादिक्कावसानं वपस्येदि संपक्षेपशरीरकवचनाच्च वक्तव्यं वाचक
वाचपञ्चाभियाननिगद्यते प्रसूतो मनोमारशरीरत्वात्कृतं ज्ञानमनो विकान्तान्मनो नाज्ञवदसदेवेत्याभिधेत्याह इत्थान्सकल्पपुत्र इत्यादिना संकल्पपुत्रः संकल्प
(पुत्रसमत्व इत्यर्थः) संकल्पपुत्रसमत्वसवविसदयति दृष्ट्या ताति सूतदेतानं

कष्टादिरहिताकान इत्यर्थः ॥ ५४ ॥

मिनसोविश्वकानात्वे ब्रह्मवत्सत्त्वं स्यादित्यभिप्रायेणादृष्टाति ॥ भगवन्विति ॥ अनेवेयं प्रमाणं ॥ यस्मादिदं वाच्यं मुताशास्त्राद्विचारस्य मनसा ॥ नाममात्रादनेन सत्त्वामिमुक्तं
रमा ॥ रामेत्यादि सार्द्धेन ॥ व्योमोऽप्येवामनेचीवार्नभागादिशास्त्रसंस्कृतवित्रैश्च किंविदपि सङ्घर्षेन दृश्यते ॥ मन्त्रनर्थमूलं मनोनासीवेतन्मूलो ह्येता यत्र यतः सानावयं कृताया

॥ ब्रह्माणातन्पते विश्वं मनस्येव स्वयं भुवा ॥ मनोमयमतो विश्वं यन्नामपारिदृश्यते ॥ श्रीराम उवाच ॥ भगवन्मनसोरूपं कीदृशं वद मे सुहृत् ॥
॥ यस्मात्तेनेयमाविलातन्पते षोडशमञ्जरी ॥ वशीष्ठ उवाच ॥ नामास्पमनसोरूपं न किंविदपि दृश्यते ॥ नाममात्रादनेन व्योमो यथायन्ययज्जुहते ॥
॥ नवा ह्येनापि हृदये मद्रूपं विद्यते मनः ॥ सर्वत्रैवास्थितं स्येताद्विद्विरामयथानमः ॥ सोऽद्यो यदेतत्प्रतिभानं प्रथांगतं ॥ सतो वाप्यसतो वापि ॥
॥ तन्मनो विद्धि नेतनत ॥ यदर्थं प्रतिभानं तन्मनः प्रपामिधीयते ॥ अत्यन्तकीदृशं दृष्ट्वा स्तिमनोनामकपावन ॥

इत्याशंसन्नाह ॥ सर्वत्रैवेति ॥ सर्वत्रैवास्थितं स्येताद्विद्विरामयथानमः ॥ श्लोकवतुल्येन सार्द्धेन साधोऽति ॥ प्रतिभानं ज्ञानं कीदृशं प्रतिभानं तन्नाह प्रथमिति ॥
प्रासिद्धिगतं दृष्ट्वा ज्ञानं पटज्ञानमिति प्रासिद्धमित्यर्थः ॥ केचनेति द्विवचनात् ॥

॥ श्रीः ॥
॥ ५५ ॥

१ वमनसो बन्धमूलत्वं सचरपविशेषं चारव्यायेनेन समूलस्पतस्य निवृत्तवात्मनः केवल्यमाहासंकल्पेति ॥ जवाज्जास्त्री संकल्पजाले गति ते यद ॥ मत्स्वरूपमवशिष्यते तदभूतो
पमानेनाविषादयति ॥ असंभवतीत्यादिना ॥ असंभवतीति सति सप्तमी ॥ असत्त्वामिती पदत्रेदश ॥ दिक्षु म्यादिसकलसकलप्रकारपविगमे यदि व्यापीनिश्चलो विवस्वतः
प्रकाशो वासी छेतर्हि ॥ तस्य स्वरूपं केवल्यवस्थामा मानस्वरूपस्य दृश्यनो भवतीत्यर्थः ॥ भूतोपमानेनापितस्वरूपमावेदयति ॥ अनामेति ॥ अनाप्ता आविलं शैलादिप

॥ संकल्पनमनो विद्धि संकल्पान्न विद्यते ॥ यत्र संकल्पनं तत्र मनो स्तीत्यवगम्यताम् ॥ संकल्पमनसीभिरेव कदाचने केन च ॥ ॥
॥ अविद्यासंस्तृतिरचितमनोवथो मनस्तमः ॥ इति संकल्पजालस्य नामान्येतानि राघव ॥ संकल्पजाले गति ते स्वरूपमवशिष्यते ॥
॥ असंभवती सद्धीस्मिन् दिक्षु म्याकाशरूपिणी ॥ प्रकाशे यादृशं रूपं प्रकाशस्यामलं भवेत् ॥ त्रिजगत्तमहश्चेति दशोऽसत्त्वमुपागते ॥
॥ ब्रह्मः स्यात्केवली भावसादृशो विमलात्मनः ॥ अनाप्ता विलशैलादि प्रतिविम्बे हि यादृशी ॥ स्यादर्थनैर्दर्शिता तमकेवलात्मस्व ॥
॥ रूपिणी ॥ अहंत्वं जगदित्यादौ प्रसाने दृश्यसंश्रमे ॥ स्यात्तादृशी केवलता स्मिते दृष्ट्यं वीकातो ॥ ॥

पार्थनां प्रतिविम्बायेन तत्तथोक्तम् ॥ दर्शितां किञ्चानातो विशेषेणा प्रतिविम्बविप्रसोचितवजः संप्रयोगाभावा दृष्टीता विलप्रतिविम्बं भवति ॥ तस्मिन्नुपातो यादृशी दर्शिता
ताता ॥ कीदृशीत्यत आह ॥ केवलात्मस्वरूपिणी केवल दर्शित्वं रूपिणी ॥ अवीकातो वीकातीयस्याभावादेवत्वादिष्यवीकातारहितो स्थिते ब्रह्मरिसाक्षीताद ॥ ॥ ५५ ॥

एवविधकैवल्य प्राप्नोमनसवित्रोषतस्माद्विनासेपरमोयत्न आस्पेयातिदर्शनयतस्यद्वौरात्म्यंश्लोकद्वयेनाहामनइत्यादिनाअपरतादेहाघनात्मरूपताम्॥
 धर्मतामितिवा॥ १३३॥ वंचलशक्तितयाकेजलमनएवचलतिनलात्मेत्यर्थ॥ प्रागुक्ताकैवल्यप्राप्तिः परमात्मदर्शनाद्भवतीतिवस्तुप्राकृतिकप्रलयमवलम्ब्यापौपनासा
 र्थप्रातिपादयतिमहाप्रलयेत्यादिनाभिधत्तेऽयग्रंथिरित्यतः॥ प्राकृतेनसर्जिदोऽष्टाष्टीपूर्वकाले॥ अथनास्त्युपतःनेनेतिसर्ज॥ कारणांतत्तादोदशपेक्षानमेवति॥

॥ मनोदृश्यमयं दोषं तनोती मं रुयात्मकम् ॥ वसदेव सदा कानि स्वप्नः चित्रा जनेन यथा ॥ स्फुरति वलाति गच्छति व्यावते भ्रमः ॥
॥ ति मज्जाति संहरति स्वयम् ॥ अपराता मुपयात्पापि केवलं चलति वंचलया क्लितया मनः ॥ वासीष्ठ उवाच ॥ महा प्रलय संपन्नः ॥
॥ वसं पत्नां स मुपागतं ॥ अशेष दृश्यं स जडो शान्तमेवावाशिष्यते ॥ आसौ न स्तामि तो भा रवानयो देवो नि नामयः ॥ सर्वपा सर्वह

त्वेकान्वयत्वमेव ननु ११ पासत्ववद्गृह्यसत्वमेव युक्तीमसदा ॥ इमं यथासीनासपासी च दानीमित्यादि श्रुतेरित्याह ॥ **आसाशती** ॥ अनस्तामितो जइति वापतयोर्भावि
 त्वेवानयोर्निषेधान्मध्यवर्तनोपेक्षानोभावविकानान्निषिद्धावेदितव्याः ॥ तस्याजडत्वमाह ॥ **देवशती** ॥ द्योतमानत्वस्य कपाविधृत्यनिरासाय भास्वानित्युक्तम् ॥
 तस्य ३ः ॥ अखित्ववारयात्रे ॥ नीनामयशति ॥ तस्य पूर्वत्वमाह ॥ **सर्वशति** ॥ तत्र हेतुः सद्यः क्वादिति सर्वत्र पेराविवर्तित इत्यर्थः ॥ यदानीमिन्नकानात्वमाह सद्यः क्वादिति ॥ स
 द्यः क्वात्ववत्सद्यः नियासमकत्वमापीतस्यैवेत्याह महेश्वर इति ॥ ॥

सर्वव्यवहारसाधके ज्योतिषिणावके प्रत्यक्षतमेतत्त्वकथेनादिना विप्रतिपत्त्यवकाश इत्याशंकारागादि दूषिततया सूक्ष्मवस्तुयत्नात्समर्थवुर्जित्वा तदवकाशः संभवतीत्याशयेनाह ॥ **सत्रपीति** ॥ जगति सत्रपि परमादृश्यते त्वम्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिमिरिति शुश्रूक्ष विरीषवुर्धनहितानामसन्निवभवाति ॥ सत्त्वफलाभावादेहस्योद्भूतगद्वभवति ॥ तेषावर्षसहस्रकोषापितेरप्राप्यत्वाव ॥ न स्पेवपनमात्मनो जडप्रकाशकत्वनियामकत्वेकमोक्षलोकद्वयेनीह ॥ **विदिति** ॥ धृष्टस्युराति ॥ पटः सुरतीत्यनुभूयमानाश्चिदात्मनः प्रसृतः ॥ प्रकृतिनेव व्रततिर्लता ॥ वल्गुतु व्रततिर्लतेत्यमनः ॥ ब्रह्माणमेव सर्वोभनफलं यस्यास्तोका ॥

॥ सत्रप्यसजगतीयो यो देहस्योपि दृग्गः ॥ चित्प्रकाशोत्तरयं यस्यालोक इवमास्वतः ॥ प्रकृतिव्रतनिर्व्योम्नि याता ब्रह्माणसत्फला ॥
॥ विन्नमूले इन्द्रियफलायेन नृत्यति वायुना ॥ पारविन्मातिः प्रकावितः प्रतिदेहसमुद्भवे ॥ यः स्नावयति संपुष्टकामितस्ततः ॥ ॥ ॥

ननु जगद्भासकानियमकावपनमात्मनस्तद्विपरीतस्य जीवस्य भेदो युक्त इत्यासंभवे स एवैवमविविष्टः ॥ नाप्यतोऽस्ति दृष्टान्तरूपव्रतिरूपोचभूवेत्यादिश्रुतिप्रापितं तस्यैव जीवश्चरूपेणावस्थानमाह ॥ पारविदिति ॥ प्रकृतिस्पुरातिसमुद्भवे कश्चिदुक्तः ॥ प्रकृतिव्रततिरित्यानेनादेवाभिप्रायेणानियामकत्वमुक्तं ॥ आद्यान्मीकामिप्रायेणाहायः ॥ स्नावतीति इतस्ततः संचिन्मन्त्रं मुपष्टकं यः ॥ स्नावयति गमयति ॥ बालयतीत्यर्थः ॥ मुपष्टकस्वर्पमहाद्रि उक्तं राने विद्याणि नवलुपश्चतथापराणि कर्मेन्द्रियाणि मन आदिवदुष्टयश्चाप्राणादिपञ्चकमयो विपदादिकं च कामरवकमन्वतमः पुनरुद्गमी प्रीति ॥ ॥ ॥

श्रीः॥

॥५७॥

ननु परमात्मैव शरमाविशसं सति चेत्तस्य कथं कैवल्यमित्याशंक्यस्तु तोसंसागिगितास्मिन्निपनीतभावनीयापितस्मसंसातस्मतत्त्वभावनयानि ह्युपनेष्यत एव कैवल्यमित्या
ह ॥ शुद्ध इति ॥ आविधातत्कार्यरहितसास्त्रिपत्वाधोमवित्तया कादाकल्पवित्तया स्वभयवेदाकाशं कल्पं भवेत् ॥ अथवा योजीवभावमापन्नपरमात्मा व्योमवित्तया रवेभ
वेद्रुल्लवित्तया ब्रह्मभवेत् ॥ पदार्थवित्तया अनात्मपदार्थवित्तया आविधसंसारोपरिस्थितः ॥ आविष्टितः ॥ अथवा पदार्थवित्तया विष्टितो विषयिकृतः सन्नर्थत्वमाकाशादिप

॥ शुद्धसंविन्मयस्त्वाद्यः श्वंभवेधोमवित्तया ॥ पदार्थवित्तयार्थत्वमिव गच्छत्याविष्टितः ॥ आविभविती रोभावर्म्यास्त्रिभवनोर्म्यः ॥ स्पृष्टन स्याति ॥
॥ तेयास्मिन्नाविवमरीवयः ॥ कुर्वन्प्रीतजगतां मततामन्त हृदं किंचन करोते कदाचनपि ॥ स्वात्मन्यतस्तमयसंविदिनेर्षिकत्येत्पन्नोदयास्थितिः ॥
॥ मतिः स्थित एक एव ॥

पदार्थत्वंगच्छतीति या ॥ पदार्थवित्तया त्वर्थमिव गच्छतीत्युक्तं प्रपंचयति ॥ आविभवित्यादि श्लोक द्वयेन ॥ अतिततेति शयेन व्याप्तेयास्मिन्नाविधाविश्वाविभविती रोभाव
प्रधानाः ॥ त्रिभवनतरङ्गाः स्पृष्टान्ते सपन्नमास्तइति पूर्व्वेनान्वयः ॥ तस्मिन् दृष्टे पदवत्सु तन्मोहावाच्यः ॥ इत्यवादिष्या ॥ जगता हृदं स मूर्तमायया कुर्वन्नापि वस्तुनोक्तो
तिन्यक्तोदयास्थितिमतिः ॥ अथवा त्यक्तोदय इति भिन्नपदम् ॥ त्यक्ततदुदयत्वात्तेन सतया ॥ स्थितिन स्यात्तीति मातृतास्मिन्निश्चल इत्येतत् ॥ अनस्तमयसंविदिना शरति
तविद्रूपेस्त्वान्नास्थितो निनावानास्थित इत्यर्थः ॥

॥५७॥

एवमात्मस्वरूपं प्रतिपाद्यतद्विज्ञानफलमाह ॥ **मिथत इति** ॥ रूपं यंत्रादीनां कानः ॥ **परावरे पत्र उक्तं** ॥ अवरोनिष्ठं हृतद्रूपेण द्वात्मनीत्यर्थः ॥ परमात्मव्यतिरिक्तस्य सर्वस्य
काल्यतत्त्वा संभवाद्देतज्ञानं दुर्लभमिति याद्विपाति ॥ **इयत इति** ॥ किंतु शास्त्रं यत्परः पराधियंत्रादुपादिनितत्राह ॥ सर्वधामिनि ॥ इति ॥ ब्रह्मवित्तं ऊर्ध्वकं सद्देतया त्रस्यानि
नंतनाम्पासादतिमुलभमद्देतज्ञानमिति परिहृति ॥ **साराधिति** ॥ किंतु शास्त्रं यत्परः पराधियंत्रादुपादिनितत्राह ॥ सर्वधामिनि ॥ इति ॥ साक्षात्प्राप्ततादीनां मध्ये सारत्वेने

॥ मि घतेऽप्ययं पि न्नि यत्ने सर्वसंशयाः ॥ स्त्री यत्ने सर्वकमपि तास्मि दृष्टे परावने ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ इयतो दृश्यमानस्य ब्रह्मा ॥ ॥ ॥ ॥
 ॥ मुनेः कथमसन्नासि कमेतः सर्षपोदने ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ साधुसंमसं ह्यास्त्र परो भवामि रामचेत ॥ तद्धिनैनेवनो मासैः प्राप्नोषीर्मपरा विप्रम् ॥
 ॥ सर्वेषां मिती तासानां मयं सारुण्यतः ॥ अतोस्मिन्निमित्ते यस्माज्जीवन्मुक्तत्वमवययम् ॥ ॥ ॥ ॥
 ॥ याति जगदृश्यविचाराणां नृणां ज्ञानैकनिष्ठानां मात्मज्ञानविचारिणां ॥ सा जीवन्मुक्तो देति विदेहोन्मुक्ततैव यः ॥ ॥ ॥

तुमाह॥ शुतइति॥ जीवमुक्तत्वाविदेहमुक्तस्योपलब्धताया॥ अद्वैतज्ञानयद्वैतविलय एतदुपाचितोपायेनकार्यः॥ किंविचानेतोत्यतश्चाह॥ स्पिनमिति॥ एवमाद्यो
विचाराणादित्यनेनापिसम्बध्यते॥ जगदपमविद्यानसाक्षात्त्वानपर्यवसाविविचारादेव॥ द्वायारोपितापिशाववस्तुमावाति॥ ननुममनप्रहारादिनातत्रापियथाग्नितमेवा
स्तमामाति॥ नावमवावप्लेषादिघाना॥ अतोस्मिन्निर्मलिइत्यादिनोक्ताविविधताति॥ नदणामिति॥

श्रीः ॥ इति त्रितिस्यैवार्थः ॥ जीवन्मुक्तस्य स्वात्मवैकाग्र्यं लक्षणां माह ॥ यथेति ॥ चातिभासमात्रेणापरदृष्ट्या वा व्यवहारवतोऽपि ॥ यस्य यथास्थितमिदं जगत्त्वदृष्ट्या स्तंगतं व्योम ब्रह्मास्थि
॥ ५८ ॥ तव भवति ॥ स जीवन्नेव मुक्त इत्युच्यते ॥ तस्य परवेद्यमपि लक्षणां माह ॥ नोपेतीति ॥ यथा प्राप्तिव्यवहाराने स्थितिर्न स्पृशत इति ॥ पुनरपि स्वात्मवैकाग्र्यं लक्षणां माह ॥ योजागतात्प्रा
५८ दिक्तं लोकत्रयोऽस्वयति सक्तस्यैतस्य वस्तुतः ॥ ननु भवन्ति विन्मुक्तः सुषुप्तस्यो भवति यथा विषयसन्निधानादावापि निर्विकारत्वात् सुषुप्तः ॥ देताभासोऽपलब्धत्वाज्जाग

॥ श्रीराम उवाच ॥ ब्रह्मविदेहयुक्तस्य जीवन्मुक्तस्य लक्षणां माह ॥ ब्रह्मिणे न तथैवाहं यतेशास्त्रगयादृशः ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ यथास्थि ॥ ॥
॥ तमिदं जस्य व्यवहारवतोऽपि वा ॥ अस्मिं गतोऽस्थितं व्योम स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ नोदति नास्माया वि सुखेऽः खोन्मुखप्रभा ॥ यथा प्राप्तिः ॥
॥ स्थितिर्न स्पृशत स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ योजागर्तिसुषुप्तिस्पोयस्य यस्य यावन्नविद्यते ॥ यस्य निर्वसिनो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ रागद्वेषभ ॥
॥ यादीनां मनश्च पंचवल्ग्वपि ॥ योज्योऽयं वदत्यहं स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ॥

ल्लिख ॥ प्रथमा साक्षादनुभूयमान ब्रह्मत्वाज्जागर्तव ॥ तथा चेत्कर्तृसर्वेष्वरेणा ॥ तस्माज्जागर्तिसंयमीति यस्माज्जागतामज्ञवन्नवर्तते निर्वसिनस्तनुवासन इत्यर्थः ॥ सकलवा
सना विलये जीवन्मुक्तसो भवति ॥ रागद्वेषभयादीनां प्राञ्चकर्मविगेनोपास्थितानो रागद्वेषभयाभासादीनामनुत्पन्नमनुग्राह्यथा यथा वनत्रापि वेष्टमानोऽपि यो रविदान
तत्रात्मस्वरूपतो व्योमवदत्यहोतीनिर्मलो भवति ॥ यथा व्योम निर्मलमेव ॥ पवमात्मापि रागादिमलरहित इति विजानीत्यर्थः ॥ ॥ ५८ ॥

यस्यविडोऽङ्कतोऽङ्कत्रैत्येवविषोभावोवनास्ताननुभवति॥ इन्द्रियानिन्द्रियार्थेषुवर्ततेनाहम्॥ अत्रतत्रव्यापारसाली॥ अत्रैत्येवपरपतीत्येतत्॥ यस्यबुद्धिननेकानानानि
प्यतेनानुशयिनीभवति॥ अहमिदंनिषिद्धं॥ कृतवानिदंविहितेनोकार्षतेत्माननकेपतिष्यामीत्येवयस्यबुद्धिर्नानिष्यते॥ यस्मादित्यादयोनिनामपश्यन्तेऽस्यष्टार्थः॥ काचि

॥ यस्यनाहङ्कतोभावोयस्यबुद्धिर्नानिष्यते॥ कुर्वतोऽकुर्वतावापिसजीवन्मुक्तउच्यते॥ यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोकाच्चोद्विजतेवयः॥
॥ हर्षमर्षमयोऽमुक्तःसजीवन्मुक्तउच्यते॥ रात्तसंसारकलनःकलावानापिनिष्कलः॥ यःसाविन्नोऽपिनिश्चितःसजीवन्मुक्तउ॥
॥ च्यते॥ यःसमस्तार्थजातेषुव्यवहार्यपिदीप्ततलः॥ पारार्थेष्वपिमुक्तात्मासजीवन्मुक्तउच्यते॥ जीवन्मुक्तपदत्यक्त्वास्वदेहेकालः॥
॥ सत्कृते॥ विशत्यदेहमुक्तत्वंपवनोऽस्पन्दतामिव॥ विदेहमुक्तोऽनोदेतिनास्तिमेतिनशाम्यति॥ नसन्नासन्नदूनस्थोनवाहन्नववेतनः॥
॥ ततास्तिमितगभीरनतेजोवतमस्ततः॥ अनाद्यमनमिव्यक्तंसात्किञ्चिदवशिष्यते॥

त्किञ्चिद्विशेष्यते॥ कलावानापिअविधयासाधयवोऽपि॥ निष्कलोवस्ततोऽनिरवयः॥ सारिन्नोऽपिनिन्ताभासेनवर्तमानोऽपिनिश्चितोवस्तताश्चित्तनहितः॥ पारार्थेषुपन
स्वामिषुवस्तुषुव्यवहारवशात्॥ तन्नापरहितः॥ खेदरहितइत्यर्थः॥ उपलब्धतामेतत्॥ कर्षरहितत्वम्पनजीवन्मुक्तस्याभिमानवर्जितस्यसमस्तार्थजातस्यसाक्येन
वेकत्वेनवाहर्षोविषादोवासंभवति॥ नसन्नासन्नकार्यकारणमित्यर्थः॥

परमार्थस्वरूपश्चात्राहिकयादर्शयितुमाह॥**महाप्रलयोति**॥ तदिदं वार्पित इति तत्पारं ब्रह्म इदं वार्पिते॥ **अ**त्यर्कववार्पित इत्यर्थः॥ तत्र नाशायित्वादि श्लोकवदुक्त
येन॥ **स**माध्ववस्यासबलस्य परमार्थस्वरूपमाह॥ **स**माध्ववस्यायामनसोर्विद्वद्योनरपति॥ मनोनरपतीत्यत आह॥ मनसो वृत्तिर्ज्ञेय इति॥ मनसो वृत्तिर्ज्ञेय इति॥ मनसो वृत्तिर्ज्ञेय इति॥ मनसो वृत्तिर्ज्ञेय इति॥
सम्पक्कये सति॥ स्वमात्मानं शरीरत्रयात्मना बर्तमानं नाशयित्वा मिमानमात्रं प्राप्य तं शरीरत्रयात्मत्वमात्मन समाधावामीमानं नोशनरपति॥ अत इदमभिधीयते नाशयि

॥ **वासीष्ठ उवाच**॥ महाप्रलयसम्यक्तौ सर्वकानाकानाम्॥ शीघ्रतेतत्पुनर्ब्रह्मतदिदं वार्पितेश्च॥ नाशयित्वा स्वमात्मानं मनसो॥ ० ॥
॥ वृत्तिर्ज्ञेयः॥ सूर्यपदवाख्येयं तद्रूपं तस्य वस्तुतः॥ वितैर्जीवस्वभावाया यद्वेत्योन्मुखं वपुः॥ विन्मात्रं विमलं शान्तं तद्रूपं परमात्मनः॥

त्वासम्बन्धमात्मानामीति॥ अत्र साध्या तानं योजन॥ स्वमात्मानं नाशयित्वा वस्याज्जातिगुणाक्रियादिरहितत्वादनारब्धेयं सद्रूपं वृत्तिर्ज्ञेयसाक्षिरूपं तस्य ब्रह्मवस्तुतः
पस्त्वद्रूपं तद्रूपमुच्यते॥ जीवः स्वभावः स्वरूपस्य॥ स्याज्जीवस्वभावात् स्याद्वितैरेव वेत्योन्मुखं विद्योन्मुखं वपुः॥ स्वद्रूपमाप्ति कीदृशं तदिदमाह॥ विन्मात्रं विमलं
यान्तामीति॥ निर्विकल्पविदेकस्वरूपं॥ अनायागानुक्रमतद्वपरहितं निर्विकानवतत्पनमात्मना तद्रूपं तद्रूपमुच्यते॥

श्रीः ॥
॥ ६० ॥

60

अः लः ३ इति अवयवसंगतेति वा ता तपा दोस्य शारि वृत्तं विस्मरति पादे रं भवौ विना वेत सरवेतो पात्रिक जीवस्य यद्रूपमासीत्यक्त शरीरं स्पती वस्वद्रूपमज्ञाने पिस्परा
घनमवर कितं भवतीति ॥ तद्य वच्छेदा यमिह जीवमिति ॥ तदात्मनः ४ परमसंसारतीर्तस्वरूपे ॥ अस्वप्नाया इति जागरितमापि दीर्घस्विप्न इति स्वप्न शब्देन गच्छते ॥ अस्प
स्वप्नायाः स्वप्न जागरिते नहि ताया अजगयाः सुषुप्तिरहिताया अनन्तवक्तु विषयत्वादन ताया रविनानि प्रायारविन कालयोगानि प्राया यद्रूपमित्यादिसमानम् ॥ एतन्ती
भवति ॥ तुनीयावस्थानलक्षणा योगानि प्राया सान्निर्ध्वकित्या विद्रूपं प्रतीयते ॥ तत्परमात्मनः ४ स्वरूपमिति ॥ विज्ञेयं पदमाभवत्तभ्यापि पनमा यस्विद्रूपमात् ॥ विद न स्पेत्ता

॥ अः लः अपि वा ता दोस्य शारि वृत्तं विना ॥ जीवत र्वेत सोऽप्यत्र त्पनममात्मनः ४ ॥ अस्वप्नाया अनन्ताया अ
॥ जगया मता मते ॥ यद्रूपविशने प्रायास्तद्रूपं पनमात्मनः ४ ॥ वेदनस्पत्रकाशस्य दृश्यतमसस्तथा ॥ वेदनं यदना ॥
॥ यनी तद्रूपं पनमात्मनः ४ ॥ व्यवहारपस्यापि यत्प्राणावदासनम् ॥ अयोन्न एव योमत्वं तद्रूपं पनमात्मनः ४ ॥

दिरलोकत्रयेण ॥ वेदनस्यानः ४ नावात्रिलक्षणास्पत्रकाशस्यादित्यादिसम्बन्धिनो दृश्यस्य राद्यदिवेद्यस्य उपलक्षणा मेतत् ॥ प्रकाशस्य तमसो ज्ञानस्य यद्वेदनं साक्षीलक्षणा
मासीतदि पूर्ववत् ॥ व्यवहृतमपनस्योतिभ्रान्त्या व्यवहृतपनस्यापि जीवस्य वस्तुत्वाया प्राणावधदासनं प्रौढशिलावन्निस्वतन्तया वस्थानं ॥ अयोन्न एव मृषाप्रपञ्चस्यैव यो
मत्वं वस्तुतो निः प्रपञ्चत्वं यदा योन्न एव लोकि कक्ष्याना काशदस्यैव योमत्वं ॥ वस्तुत आकाशसदसत्वं त्रित्यादिसमानम् ॥

॥ ६० ॥

वेदवेदनवेत्तत्वरूपत्रयं वेद्यत्वं तत्त्वत्वे इत्याणां त्रयं पुनः प्रत्यक्षं सत् ॥ यत्राविष्टानुदेति इत्यथ ॥ अस्मात्मायाति ॥ नरपतिवत् रूपम् ॥ अभूतोपमानेन पनमात्मस्य
 रूपं त्रयीपादयति ॥ स्थावराणामिति स्थावराणां स्थावरादीनां स्वभावतो मनोबुद्ध्यादिनिर्मुक्तं हि प्राप्तिर्द्वयं रूपमस्ति तद्वेद्यमयं बोधस्वरूपम् ॥ केन विज्ञेयत्वेन हितत्वरूपं प
 रं ॥ पनमात्मनोपमीयते ॥ अर्थात्पनमात्मन उपमान इत्युक्तं भवति ॥ उपसंहरति ज्ञेयं ॥ ब्रह्मविस्तृतं नाराज आदिगुणोपाधयः सारीवोगुणसाम्यसाक्षी आदिशब्देन गु

- ॥ वेद्यवेदनवेत्तत्वरूपत्रयमिदं पुनः ॥ यत्रोदेत्यस्मात्मायाति तद्रूपं पनमात्मनः ॥ स्थावराणां हि यद्रूपं तद्वेद्यमयं भवेत् ॥
- ॥ मनोबुद्ध्यादिनिर्मुक्तं तत्पनेणोपमीयते ॥ ब्रह्मविस्तृतं नाराजसदृशीवादिशक्तौ शरीरं पनमेतदिकमात्मने ॥ सर्वोपाधि ॥
- ॥ अवयवाविकल्पद्रूपं वैतन्यमात्रमयसुज्जितविश्वसङ्गम् ॥ • ॥ इति वाल्मीकिये मोक्षोपायेऽस्यान्ति प्रकृतौ प्रकारार्थनिदर्शः ॥

॥ साम्प्रोपाधिमहिस्वरादिर्गन्तते ॥ लीवं मंगलमानद्वयं पामित्यर्थः ॥ अविकल्पं रूपं निर्विकल्पस्वरूपं तत्रोदेति ॥ सर्वोपाधिव्यवयवादि ॥ सर्वोपाधिनाशवसात् ॥ वैतन्यमा
 त्रमयं वैतन्यमात्रस्वरूपम् ॥ उज्जितविश्वसङ्गं त्यक्तं सर्वसङ्गम् ॥ • ॥ इति श्रीमत्पद्मसंज्ञापरिव्राजकाचार्योत्तमसुखपूज्यपादशिष्य श्रीमत्पद्मसुखकृतौ वा
 सुखविवायासुत्यान्ति प्रकृतौ आकाशजगद्वाननाम पंचमः सङ्गः ॥ ५ ॥

श्रीः ॥ पूर्वास्मिन्नाकाशजाख्याने विन्मात्रस्वप्नपरमात्मनोर्मयामनोभूत्वा जगत्सृजतीत्युक्ते ॥ इदानीं मायया बहुदुर्बलहेतुत्वं जगन्मायिकत्वं निश्चयं दाहयिष्ये वायुं नीलारब्धानम
॥ ६९ ॥ वतारयति ॥ अत्रेदमिति ॥ तथा च महद्भिनुक्ते पूर्ववाकाशजाख्याने विन्मात्रस्वप्नपरमात्मनः ॥ यामाया सामनोभूत्वा सृजतीत्युपवाप्तिम् ॥ नीलारब्धानेन मायया बहुदुर्बलहेतुना
६१ प्रपंच्यते मायिकत्वं जगत्तेतत्सुष्टीभवेदिति यथास्तावित्याकाशमित्यतः ॥ प्राक्तनाः स्पष्टार्थाः कविात्कीर्तिविद्यते ॥ कुलपद्मः कुलोज्ज्वलः ॥ पद्मराज्ञे वायुलिङ्गे भवति ॥

॥ अत्रेदं माण्डपाख्याने शाण्डव्याख्याभूषितम् ॥ निःसन्देहो यथैषार्थरहिते विस्तान्तिमेतिते ॥ आसीदस्मिन्मही पीठे कुलपद्मो विकासवान् ॥
॥ पद्मो नाम नृपः श्रीमाद्वरुणो विवेकवान् ॥ मयादिपालनाभो विर्दिष्टात्रिमिनाभस्करः ॥ सरः सङ्गाताः सानां दोषतापाः कृताशनः ॥

वायुं सिपमामित्यमनः ॥ विकाशवान् कीर्तिमान् ॥ अथ वा मुखविकासवान् ॥ नित्यं प्रमुदितमुखश्चिन्तयावतः ॥ मयादिपालनाभो विर्मयादिपालने क्षोणि विबुल्य ॥ यथा
भो विर्बेलां मयादिनातिनामति ॥ तथा वाग्भिर्ममयादिनातिनामतीत्यर्थः ॥ दिशि त्रिमिनाभस्करः ॥ मन्त्रध्वजान्मूर्यः सङ्गाताः सोमनगताः स्तेवतं सास्तेषां सनः ॥ दोषतापाः
कृताशनः ॥ दोषापवतापातामसमूहस्तस्य ॥ कृताशनोऽग्निः ॥ पाशादिभ्यो यदि तिस्रस्तथेति तां द्वाघं प्रत्ययः ॥

शोभनोभगः श्रीरस्यः सा सुभगा कमला लनमी ॥ उदितोत्पन्ना ॥ अवानिर्भूमिः ॥ अवनाबुदिता कमलेवेति समन्वयः ॥ भर्तृर्गुद्विने संतप्ते सति प्रोद्विना प्रकर्षा संतप्ताभव
ति यौवनोत्तासवा ॥ यौवनोदेकवा ॥ ज्ञानं ब्रह्मविषयं विद्यादेवतावर्मादिविषया ॥ इत्युक्तीयेत्यत्रेत्यादि शब्दस्य चित्तयामासेति पूर्वोक्तान्वयः ॥ हे विद्या ॥ मत्पुत्रिनाम

॥ तस्यासीत्सुभगाभायलीला लीला विनाशिनी ॥ सर्वसौभाग्यवलिता कमले बोधितावनौ ॥ एद्विने प्रोद्विनामुदिते सुदिता समाकुलात्मिते ॥
॥ प्रतिविंवसमा कान्तार्सकुद्धे केवलोमिता ॥ सैकपाविजयामास भुभसंकल्पशालिनी ॥ प्रातोभ्योपि प्रियो मत्पुत्रि मेव जगतीपतिः ॥ ० ॥
॥ यौवनोत्तासवा ॥ श्रीमातृकथं स्वादु जना मनः ॥ भर्तृनेन कथं साकरे मे युगशतान्यतः ॥ ज्ञानवृद्धा सा पोवृद्धा द्विधा वृद्धानसंदिज्ञा ॥ ० ॥
॥ पृष्टामितावन्मरा कथं न स्यात्तागामिती ॥ इत्यानीयाथसंपूज्य द्विजानपृष्टमानता ॥ अमरत्वं कथं विद्याभवेदिति पुनः पुनः ॥ विद्यादुःख ॥
॥ तपोजपजपेर्देवि समस्ता सिद्धि सिद्धयः ॥ संप्राप्यते मरत्वनुन कथं वनलभ्यते ॥

रत्नं कथं भवेदिति पुनः पप्रच्छेत्यन्वयः ॥ यसा अहिंसा सत्याश्चेत्यब्रह्मवचपिरियता ॥ तिष्ठानां सिद्धि योनि मादयः सिद्धा सिद्धयः ॥

श्रीः ॥ तत्र हि सात्म्याद्वितीयानवस्वइपेसंस्यास्येसम्यक्पुनर्जन्मजानीयोग्यतयास्थितिकरिष्येतत्राधममर्हजीवेपरिधमत्यातिजीवेअद्वान्तमाएपेऽन॥ पुनमाएपेऽज्ञातो
॥ ६१ ॥ वंतुष्टिपर्यन्तं ॥ आस्थिता ॥ आश्विता ॥ आशोधम्यमिन् ॥ विद्वान् ॥ ब्रह्मवित् ॥ वेदविजगुत्प्राप्तवृद्धपूजापरायातोतिक्वचित् ॥

॥ इत्याकार्षिद्विजमुखाच्चिन्तयामाससापुन ॥ इदं स्वप्नयेवासुमीताप्रियवियोगतः ॥ भर्ताभिर्भुन्येमेयदिदेवाद्भविष्यति ॥
॥ तत्सर्वं दुःखनिर्मुक्तासंस्यास्येसुखमात्मानि ॥ अथवर्षसहस्रेण भर्तापि वेत्तारिष्यति ॥ तत्कारिष्येयथायेनजीवोगेहान्नयास्पति ॥
॥ अमरुत्सीवेऽसिन्निजेऽद्यन्तमाएपे ॥ भर्तावलोकितानित्यनिवत्त्वामियथामुखम् ॥ अद्यैवानभ्येतदर्थं देवीज्ञासि स न स्वतीम् ॥
॥ जपोपवासनियमैरातोषं पूजयामास ॥ इति निरवित्यसानाथमउक्तेववराप्सना ॥ यथाशास्त्रं वक्तानोर्नतयानियममास्थिता ॥
॥ विनावातस्पपर्यन्तेकृतपात्राणां ॥ देवविजगुत्प्राप्तवृद्धपूजापरायाणां ॥ स्नानदानतपोध्याननित्योपुक्तशरीरका ॥ सर्वास्तिक्व ॥
॥ सप्तवारकाविणीक्लेशहारिणी ॥ विनात्रशतशतमेवसावात्मानियमशालिनी ॥

स्नानदानतपोध्यानेषु नित्यमुपुक्ते शरीरं यस्याः सातथोक्ता ॥ सर्वास्तिक्वेन सप्तवारकारिणी ॥ सर्वास्तिक्व सप्तवारकारिणी ॥

॥ ६२ ॥

अनारतंसततपोनिष्ठामवलम्ब्य तीष्ठादित्यथाहारः॥ अथवातिष्ठदित्यादित्यन्तर्भाविताथः॥ अध्यापयदित्यर्थः॥ प्रतिमानिता प्रतिपूजिता आदरातिशययोतनायपूजिता प्रतिमानिते सुकृते॥ प्रतिभागातिशयकवित्मर्तुमन्ततिशायिनेति मर्तुमन्ततिशायिनेन॥

॥ आनन्तरतपोनिष्ठामतिष्ठत्कष्टवेष्टया॥ त्रिरात्राणां शतेनाथपूजिता प्रतिमानिता॥ तुष्टाभगवतीगोरीवागीससमुवाचताम्॥
॥ निवृत्तनेपातपसाभर्तुमन्ततिशायिना॥ परिउष्टामितेवत्तेष्टातावनमीमितम्॥ ० ॥ राज्युवाच॥ जयजन्मजनाह्लातापाहणे॥
॥ वशादीप्रभे॥ जयतादानकागौबनिवानागरविप्रभे॥ अम्बमातर्जगन्मातस्त्रायस्वहृपागागमेनाम्॥ इदं वनक्षयं देहि यदित्थं प्रार्थ्य॥
॥ तेमया॥ एकं तावदिदं देहस्य भर्तुर्जीवो ममानिकात्॥ अस्मादेवाहिमायासीन्निजान्तः पुत्रमाउपात्त॥ द्वितीयं तु महादेवि प्रार्थयेत्तदा॥
॥ यदा॥ दर्शनाय वरार्थेन तदामे देहि दर्शनि॥ इत्याकापजिगन्माता तथास्त्वेवामिति स्वयं॥ उक्ता नृवनिमगमत प्रोक्ष्य योर्मिनिवावि॥
॥ अथ साराजमहिषीपरितुष्टेष्टदेवता॥ पूर्णो वामृतवर्षावभूवानन्दवानिणी॥

जन्माज्जनापवज्वालास्तामितादिपवदोषस्तथा मकशादीप्रभेरुत्तमश्चीतादिः॥ विदेहस्य॥ मृतस्य वरार्थेन वनप्रयोजनेन हेतुना दर्शनाय यदा त्वं प्रार्थयेत्तदा तदा
(दर्शनेदितीयं)॥

श्री० ॥ पञ्चमासर्तुकर्कशत्पापीनिपवंचालचक्रस्यविशेषाणानिपञ्चमासर्तुकर्कशं नामिवलयोयस्पतत्रयाभृष्टैस्तत्त्वलयेचकेवकौशस्थियामित्यमन० दिनात्यराय
॥ ६३ ॥ स्पतत्रयामाभेमभनेपिपर्यर्त्तपरितःसमाप्यिता॥ अयोविकाराअराउच्यते॥ वर्षपाउकेसम्पत्ताककेनाभिः॥ पिंठिकाम्यदःस्वरपेराविगते०॥ कालव्यञ्जकंवेनोपचारा

॥ पञ्चमासर्तुकर्कशेदिनारेवर्षपाउके॥ ज्ञातानाभोस्यन्दमयेकालवक्त्रेवत्पथ॥ अनाईमाप्यजगामास्याःपत्युक्तद्येतनतनो॥
॥ मृतेमस्मिन्मतिपालेशोकसत्तापपीडिता॥ निर्जलानलिनीवासोपनाम्नानिमुपाययो॥ केचमाकेदिनीकिप्रमीनमूका॥
॥ वियोगिनी॥ बभूवचक्रवाकीवमानागीमनागोमुन्मुरवी॥ अथतामतिमात्रावेकलासकपाकाशभवासनस्वती॥ सपत्नीरूपरो॥
॥ पवित्रलां प्रथमाहाष्टीरिवान्वकस्यत॥ सनस्वत्युवाच॥ रागीभूतमिमं वत्सेभर्तृनिपुष्पवाउके॥ आघाघस्यापयेनत्वं पुनर्भर्तृ॥
॥ रमाप्याति॥ पुष्पाणीन्धानिमेघानिनीतवैषाविलम्ब्यति॥ भूयश्चतवभर्त्तृत्वमविनेताकरिष्यति॥ एतदीयस्वजीवोसोवाकाशवि॥
॥ रादस्तव॥ ननिर्जमिष्यातीकेप्रमितोत्तः पुनमाउपात्॥

नामयत्वमुक्तेवहतीतिसतिसप्तमी॥ इष्टविद्योगर्जुःखशोकःतापोऽःखमात्रंनलिनीपद्मिनी॥ अतिमात्रावेकलासत्यपिनवरासफर्नीमत्स्योवात्तनजाति० प्रोक्तीतुसफ॥ ॥ ६३ ॥
रीदयोरीत्यमन० जुषमत्स्यकोतेकेवित॥ पुष्पवाउकेपुष्पसमूहे॥

आह्वययामासेति॥ त्रिजयोः वा विवाकृत॥ आहुता वेत्यर्थः॥ ब्रह्माणि विदिते सति तस्मिन् विवृण्वन्निरोधात्मकयोगादयो गीजनागो वनपदार्थदर्शनसामर्थ्यसिभव
तियतस्ततोऽनीलया अंतः पुनमाउपाकाशो वर्तमानभर्तृदशनि सामर्थ्यनिमित्तं ब्रह्मस्वरूपप्रतिपादयति भावती सनस्वती॥ विनाकाशमित्यादि श्लोकद्वयेन ननु वक्ष्य
मानं विनयभाषभूतनीलायाश्च ब्रह्मप्रतिपादनादिकौर्विनापि नीलाये सृष्टञ्च न दशानसमर्थं कुतो न दशति सनस्वती॥ ब्रह्मप्रतिपादनात् न वेव कुतः प्रवर्तते इति वेद

॥ सा दिव्यां भानती शुक्ला स्थापयित्वा तथापतिम्॥ दुःखादाह्वययामास देवीं जगति सनस्वतीम्॥ ० ॥ सनस्वत्युवाच॥ किं स्मृतास्मि त्वया॥
॥ यावत्सेवकसेकिमति शोकताम्॥ इत्युपेत्य पुनोऽज्ञाप्रिस्तामुवाच सनस्वती॥ ० ॥ नीलोवाच॥ विह्वलमाविस्थितो भर्ता किं कृतो त्यथ कीदृशः॥
॥ समीपं नय मां तस्य नेकाशक्तो मिजीविनुम्॥ विनाकाशां विनाकाशमाकाशं च तृतीयकीं॥ द्वाभ्यां शून्यतनं विद्वि विनाकाशां वरानने॥ ॥

यते॥ लभया लीलान्नवत्संसारिकफलाभिलाखेनानाराक्षितत्वादिव्यसिं सारां मुक्ताभवेयमित्याभिसंवायाराक्षितत्वात्तातु उक्तमेव प्रवर्तते॥ विनये वास्पिष्ट
त्वसूक्ष्मत्वादिना काशकल्पत्वादाकाशां चित्तनमात्मेवाकाशां विनाकाशमाकाशावमताभूतसंज्ञिततीयमासीत्॥ स्वधत्वसूक्ष्मत्वादिना उगतिप्रसिद्धे प्राविष्ठयविनाका
शातानि द्वाभ्यां शून्यतनमस्त्य शून्या विधिः॥ अथ ककाशावतृतीयकमिति अवाकृतमुच्यते॥ द्वाभ्यां शून्यतनमित्यनेन ब्रह्मरवो निः प्रपंचत्वमुक्तेः॥ विना व्याहृतानि न कप्र
पंचमावत॥

५४ श्रीः वेसादिति संविदरचित्तस्यादेशान्नप्राप्नो विषयाद्विषयीतन्नप्राप्नो संत्यानिमेषेणात्म्यकात्नेन प्रतीयमानयन्मध्यमास्ति तदेवाविदाकाशविस्मृजानीति ॥ एतदु
५४ न्तं भवति विज्ञेयं पूर्ववृत्तानां दृष्ट्या मुक्तं न वृत्तौ भाविन्या मध्येयानि विषयान्धीमा किं भूतं वै तन्पुत्र्यं प्रकाशते वृत्त्योर्मध्ये प्रतीयमानत्वा न्मध्यमित्युच्यमानं तद्विदाकाशवि
६४ द्याति ॥ सतथावसमभूमिकानिद्रपाणावसनेव त्पाति ॥ अर्थादयोत्तनविज्ञेयानि मध्यउपास्थितिः ॥ निरस्यमाना काशोऽसूपास्थिति उच्यते इति उक्तं व म ह द्विः ॥ सन्धयोऽवि

॥ देशा देशान्नप्राप्नो साविदो मध्यमेव यत ॥ निमेषेणाविदाकाशतद्विद्विवनवर्णिनि ॥
॥ तास्मिन्निरस्तानि शेषसंकल्पास्थिति मे विचेत ॥ सर्वात्मकपदं शान्तं तदा प्राप्नोष्य संशयः ॥

तद्वृत्तीनामभावश्चावभासिता ॥ निर्विकानेना येनासौ कूटस्थ इति गीयत इति ॥ एवं ब्रह्मात्मत्वं प्रतप्यति पापतद्विषययोगीतत्फलं वा ॥ तास्मिन्नि ॥ निरसो निःशेषो
निरवशेषः संकल्पो नात्मप्रत्ययतद्भाजो जयापासातथोक्ता ॥ राविगद्यसि ॥ इत्यागता विति वातो भूमि मय पुरुषेक वचनं ॥ प्राप्नोष्य वगाति प्राप्तिहाना मुच्यत इत्यर्थः ॥ तथा वौक्ते
शाली हीनमनः कृत्वा चेत्स परमात्मानि ॥ एकाकृत्य विमुचेत योगो यं मुच्यत इति ॥ यदा स वृत्ति भूतानि समाधिस्थो न परपति ॥ एकीभूता पनेणासौ तदा भवति केवल इति वा ॥ ५४ ॥

सर्वत्रिकपदप्राप्तावुपायमाह॥ अत्यन्ताभावसम्पत्तेरिति॥ जगतोत्पत्ताभावसम्पत्तासत्त्वनिश्चयेनेति यावत्॥ एतासूर्वर्कपदमदनेतादित्यादयो यथापत्सुरित्यन्ताऽप्रा
क्तवार्थथाः स्पष्टार्थाः॥ कविर्कविद्याख्यायते॥ तास्मिन्नेवालयाम्बनेस्वएवगताकाशोऽत्यर्थः॥ जीवेति क्रियापदं॥ पपात॥ जगामतस्तु द्वेऽन्तर्लया प्रागुभूतदेशाद

॥ अत्यन्ताभावसम्पत्त्या जगतस्त्वेतदप्यते॥ नान्यथामदनेता श्रुत्वंतु प्राप्तासिमुदरि॥ ० ॥ वशीष्ट उवाच॥ इत्युक्त्वा सा ययौ देवी दिव्यमात्मीयमा
॥ स्पदम् लीलातुलीलयैवासीन्निर्विकल्पसमाधिभाक्॥ तत्प्राज्ञाथानिमेषेणासात्तकनापञ्चनम्॥ स्वदेहं स्वामिबोझीनामुक्तनीडाविहङ्गमी
॥ पदस्त्विंस्वभर्ता तस्मिन्नेवालयाम्बने॥ संस्थितं दृष्ट्वीपालमारुथानेव रुनाङ्गजके॥ सीतासनसमादृष्टं जयतीवेति संसृती॥ पूर्वद्वानस्थिता
॥ संख्यमुनिविप्रार्थिमाउल्ल॥ पार्श्वमक्षगणशोभाजराजेशमाउल्ल॥ उत्तरद्वानगासंख्यरथरुस्त्यश्च संकुलम्॥ दक्षिणाद्वानगासंख्यललनालो
॥ कर्षकुलं॥ पपाताथ सत्तारिभासात्तानरयते॥ सभासु॥ तदशांस्तस्मात्तारांस्तथातानेव तालकाः॥ अथानानप्यपूर्वाश्च पाठितास्तु हृदयस्थानाः॥ मत्ता
॥ वदनदीशैलपुनपत्तैनमाठिताः॥ द्विष्टवर्षभूपालं प्राक्तन्याजत्रसोऽङ्गितं॥ सर्वमालोक्यमाना जीविस्मयं पनर्मययो॥ अथाम्पुत्थायसानशी
॥ निनानाः पुनमागताः॥ देवि संस्मरविज्ञप्तिददशविपुत्रास्थिताः॥ भद्रसनगता देवी लीलादृष्टा द्विस्थिता॥

यः परामृश्यते तालकावन्दिनः पुनं शाखानगर्गः पत्रनमूलनगर्गः राजधानीत्यर्थः॥ भद्रसनगती सीतासनगती नृपासर्नयने प्रप्रासनीसितासनं वतदित्यमत्र॥
शुभाशनगतामिति॥

श्रीः ॥ पञ्चमपेमाणा ननु रक्षाणां स्वतास्मिन्नेव फाकाशे बृष्टस्य प्रपञ्चात् तस्योत्पत्ताविवितदेशकालसाधनाद्यभावात् **॥** खप्रपञ्चवानीध्यात्वीनि रचित्य दृष्टान्तेन संभावितस्य
॥ ६५ ॥ अगन्निष्पात्त्वस्यानि रचया पत्युः प्रपञ्चात् न भ्रमकानां यथेत्यादि श्लोकेन दृष्टं **॥** तद्भ्रमकानां क्रीडिते तत्कान् कस्य सर्वस्यापि जगतो मिथ्यात्वीनि खेतुं शक्यं इति
 अमूर्ते मूर्ध्नि तावयव संभवेतीत्यमूर्तेः **॥** अमूर्तेः **॥** अमूर्ते त्वेहेतुः **॥** धर्मात्मक इति **॥** तस्मात्संसादिन्यस्य व्याप्यस्य बोध्यं प्रपञ्चो धर्मात्मक एव तत्र पूर्वधर्मात् उत्तरो

॥ यथा पत्युः मूर्तेः सा तज्जतिर्ज्ञेयः धर्मात्मकः **॥** जातस्तथा कथय मे जगद्भ्रमं निवृत्तये **॥** **॥ श्री देवुवाव ॥** प्राक् सृष्टेर्धीनि मावात्मा सज्जोयि
॥ मुदितो यथा **॥** तथा द्वितीयः पत्युस्ते यथैतत्कथ्यते शृणु **॥** आस्ति कारश्चिदाकाशो कारश्चित्संसा न मा उप **॥** आकाशविशदाकाशदलसंस्थादिता कतिः **॥**

न भ्रमोत्यत्रिरिति सिद्धान्ते तस्य न्यूनमना प्राक् न प्रपञ्च प्रमो यथा पूर्वजन्मा विना उत्पत्तिस्तत्पामना न न भविष्यत् प्रपञ्च प्रमोऽपि पूर्वजन्मभावनायाऽत्यन्त इत्युक्तं
 माह **॥** प्रागिति दृष्टान् एवासंघाति पत्र इत्यादिवा **॥** यथैतदिति **॥** यथैतत्सृष्टं भवति तथा कथ्यते **॥** पञ्चलीलयोत्सृज्यते ने ब्रह्मानन्दपतितया पूर्वविस्थानादिका दशयितुं तदा
 ये पूर्वसंसा न जीर्णमा उपतया वारि योति हेतुत्वाय **॥** आस्ति कारश्चिदित्यादिना **॥** संस्थापते इनेनेति संस्थापनं **॥** आकाशमेव नीलत्वकोशदलात्मक संस्थापनं तेन संस्थापिता

मिना कानां यस्य स तथा **॥**

मेरुवल्मीकस्तत्रस्थानां लोके शानामिद्रादीनां पुराः कुडचिन्पः ॥ ता एव शालमाञ्जिकापुञ्जिका यस्य स तथा सा उपपरिवरकालस्यो वल्मीकव्याप्तलोष्टको भवति ॥
 तथा सानमाउपोपी कोणास्य भूतवल्मीकव्याप्तपर्वतलोष्टकः ॥ नोष्टपांशुपिण्डः पर्वतकोणोष्ठास्थिताः प्राणो नोभूतराष्ट्रे नोव्यने ॥ पर्वतापवलोष्ठानि कोणास्य
 भूतान्येव वल्मीकानि तैर्व्यसानि पर्वतलोष्टकानि यास्मिन् स तथा ॥ अथ वा कोणास्थानि भूतवल्मीकव्याप्तानि पर्वतलोष्ठानि यस्य स तथा ॥ जठरोजनाश्रुतः ॥
 अनेके पुत्रा मरीयादयो यस्य सो नेकपुत्रः ॥ अनेकपुत्रो जठश्च ॥ प्रजेशो बालाणां स्यात्स्थानं माउपोमूर्धभागेति र्गयायतमहावंशास्थितकीटको भवति ॥ तथा स

॥ मेरुस्तंभस्य लोके शानुव्रीशालभञ्जकः ॥ कोणास्य भूतवल्मीकव्याप्तपर्वतलोष्टकः ॥ अनेकपुत्रो जठश्च प्रजेशो बालाणां स्यादम् ॥
 ॥ वातमाञ्जिमहावंशास्थितवैमानिकीटकः ॥ नभो विवारिसिद्धौ वमशकाफितबुधुमः ॥ सुनासुरादिपुद्गललीलाकलकलाकुलः ॥
 ॥ तत्र कास्मिन्निदिदे कास्मिन् कोणाय वनकोटने ॥ शैललोष्टतले स्वेको गीरियामकगर्तकः ॥

सानमाउपोपीत्याह ॥ **वति ति ॥** मेवमाञ्जसो नमाञ्जयो मध्ये वातमाञ्जः ॥ त्रामिद्रः ॥ यं माञ्जिमासाधुभीमसे नेन प्राक्षिप्ता अनेकसहस्रगजाः स्थूणा यन्ते स्म ॥ वैमानि
 नो वैमानगामीनः ॥ एवकीटा वातमाञ्जिक्महावंशास्मास्मिन् स्थिता वैमानिकीटाय स तथा ॥ नभो निवासि सिद्धौ वापवमशकासौ नाफितः कृतो बुधुमधानि बुधुम
 धनिर्प्राप्तिरस तथा ॥ सुनासुरादय एव पुद्गलाः पुद्गलाः स्तेषां लीलाकलकलेन लीलाकोलाहलेनाकुलः ॥ अत्र कास्मिन्निदिदित्यादिरेषते कापित इत्युतः ॥ प्राक्तनो र्यथ
 संदर्भः स्य ह्यर्थः ॥ तत्र कानि विद्यादानि विविच्यन्ते ॥ अपवनकं गभगानः ॥ शैललोष्टतले पर्वतलोष्ठावः ॥ गीरियाम इति यामनाम सर्वदृष्टयामः पर्वतस्थानि तत्र देशस्य
 नतिदर्शयितुं गर्तकशब्दः ॥

श्रीः ॥
६६ ॥

उपगृहे आलिङ्गिते वासिष्ठस्यैव शपस्यत्रैव शब्दो वधानागो वासिष्ठस्य सदृश एव न तु वासिष्ठचेतनः ॥ नेव वासिष्ठस्य च जीवः प्राप्तिश्च वासिष्ठान्यपवेत्यर्थः ॥
वासिष्ठ इति नाम्ना सो विख्यात इत्यर्थः ॥ राशतशादृशे शतले ॥ पूतिकाश्चारव्यवृत्तैः साधुले हरिते ॥ पीतद्रुशतलः पूतिकाश्च वेत्यमनः ॥ यद्यपि सादृशं राशत इति ॥

॥ तस्मिन्नेषौ लवनोपगृहे सा निःसप्तनः सुतवानरोगः ॥ गोक्षीनवानराजमयानभिज्ञः सर्वातिथिर्दम्पिनोऽपि नोऽभूत् ॥
॥ चित्रवेषवयः कर्मविद्या विभववेष्टितैः ॥ वासिष्ठस्यैव सदृशो न तु वासिष्ठचेतनः ॥ वासिष्ठ इति नाम्ना सो तस्याभूदनुसुदनी ॥
॥ नाम्नत्वं उधती मायाभिर्मौव्यो मन्युश्चती ॥ चित्रवेषवयः कर्मविद्या विभववेष्टितैः ॥ समैव साप्युधत्वा न तु वैतन्यवात्तया ॥ ॥
॥ सविप्रस्तस्य शैलस्य शानो शतलसादृशे ॥ कशाविदुषविष्टः सदृशधो महीयतीम् ॥ समयपरिवानेता यातमारवेष्टकेष्टया ॥
॥ तमालोक्षमहीपालमिदं विस्त्वितवानसौ ॥ ॥

सा देनवाप्येन हरितेन लीले देवोः सा दृलशादृशमहामनः ॥ पाणिनि रापि सा दोस्त्यास्मिन् प्रदेनः ॥ त्वेवमर्थेन दुशादृक्कृत्तिल्लीति लक्ष्यमाह ॥ तथापि तस्य यस्यावासी भवति ॥ ६६ ॥
सा दृलशादृशमहामनः ॥ आखेटो मृगया ॥

हिममेवीभोजनाशकत्वादशानिहिमाशानिःस्यवत्समनास्यात्सवताकालधर्मोदिष्टानप्युत्तयोत्पयइत्यमन॥ जीवावाकाशतयाजीवपदं स्वधत्वमृत्वा
दिनाकाशकल्पत्वापाकाशस्तस्यभावः॥ सन्नातयार्सपन्नइतिस्वयमाकाशत्वपुनेवसन्॥ प्राक्तनानत्यसंकल्पवसतः॥ पनमशक्तिमानुषिपतिः स
म्यन्नइत्यन्वयः॥

॥ अतोऽनुमत्यावृपतासर्वसौभाग्यलालिता॥ कदास्यादशदिक्कूपूरकोहंमहीपतिः॥ यदातिरथस्त्यश्चपताकाद्यववामने॥
॥ कदा मेवावयःकुन्दमकनन्दसुगंधयः॥ पास्यन्नः पुनस्त्रिणांशुनतस्मश्चमशीकना॥ इत्येतत् प्रभृत्येवविप्रःसंकल्पानभूत॥
॥ स्वधर्मीनिनतो नित्ययावज्जीवमतादितः॥ हिमाशानिरिवाभोजंजर्जनीकं कुरुमादृतः॥ तत्रथाविन्नयाविष्टजनादिजमुपाययो॥
॥ आसन्नमनास्यास्यभायस्तानिमुपाययो॥ मामप्याराधितवतीसाततस्त्वामिवाजने॥ अमनत्वं सुतः प्रार्थयुद्धे संसावृणाद्धनम्॥
॥ देविस्वमाउपादेवजीवोमर्तुमृतस्यमे॥ नायासीदित्यतस्तस्याः स एवाजीकृतोमया॥ अथकालवशाद्विप्रः सपश्वत्वमुपाययो॥
॥ तस्मिन्नेवगृहाकाशेजीवाकाशतयास्थितः॥ संपन्नः प्राक्तनानत्यसंकल्पवसतः स्वयम्॥ पाकाशवपुनेवीर्षपतिः पनमशक्तिमा॥

ॐ ॥ कन्दरोदनी ॥ उनीतुकन्दोवास्त्रीत्यमनः ॥ सतेभतेति ॥ सदिजोभूपत्वमापत ॥ सचपतेभन्नसिपन्नइत्यच्य ॥ श्रीवैपावतीपरमेश्वरने ॥ तत्त्ववियोः प्राक्तनः संमानमत्य
॥ ६७ ॥ इति शंका निनशनेनोपसंस्तनीति फालितमाह ॥ पषडति ॥ धानिमात्रकामिति विशेषमाकांशमिति विशेषात् ॥ यः सज्जैवभवतिसएव ॥ ॥

॥ तस्मिन्निघेशटीभूतेशोकेनात्यक्तकश्चित् ॥ सातस्य ब्राह्मणाभिभाष्यदिदयेन द्विधा गमत ॥ भव्वांसिहसगीभूता देहमुत्तज्यपूतः ॥
॥ आतिवाहिकदेहेन साभन्निसुपाययो ॥ तत्रास्यविप्रस्यसुतागताभिभूः स्थावनादीनिधनानिमन्ति ॥ अघाष्टमं वासनेमाप्त ॥
॥ मृत्योर्जीवागिरीयामककन्दनस्यः ॥ ॥ देव्युवावा ॥ सतेभतीघसम्यन्नोद्विजोभूपत्वमागतः ॥ यासाविनुश्वतीनाम्ना ब्राह्मणि ॥
॥ सात्वमङ्गने ॥ इहेमो कुतैराज्यतोभवन्नो सुदम्पती ॥ वक्रवाकाविवनवौभुविजातौ श्रीवाविव ॥ पषतेकापितः सज्जी प्राक्तनः ॥
॥ सृतिभ्रमः ॥ धानिमात्रकमाकाशमेवंसज्जोहिभासते ॥ नीलोवावा ॥ देवित्वद्वनमिष्याकपसम्यन्नमीक्षाम् ॥ कविप्रजी ॥
॥ वः स्वर्गहेकामीववयमिहास्थिताः ॥ ॥

सुक्तैर्नन्यायेमाकाशमप्यभूत् ॥ धानिमात्रकीतिवच्यः ॥ अनन्वितार्थतयोक्तमाक्तेपति ॥ देवित्वद्वनमित्यादिना ॥ ॥ ॥ ॥ ६७ ॥

अमीवयं यत्र देशान्तरादिस्थिपानीमास्महेतुदेशान्तरादयावसिष्ठविप्रगृहस्थान्तः कथंभान्तिपिनकथमपीत्यर्थः ॥ वाशिष्ठविप्रदेशापक्रयात्तत्रशब्दः ॥ कथंभान्तिगृहस्था
न्तर्गच्छन्ति ये ववास्ति तदति कवित ॥ ऐरावन ऐरावतः ॥ ऐरावतो धर्मात्मेरावाणाधुवल्लभा इत्यमरः ॥ इत्ययमिमपत्रमापूत्वापरिज्ञानविलोसितामिदं चोद्यमित्य

॥ तादृश्लोकान्तरसाभूस्ते शैलास्तादिशोदृशः ॥ कथंभान्तिगृहस्थान्तर्गन्तव्यमीवयंमास्महे ॥ मत्तऐरावाणोवदः सर्वपकोटाकोटने ॥ ॥
॥ मशकेन कृतं युद्धं सिंहैरेणकोटने ॥ पद्माक्षेस्यापिते मेतुर्निगीणोभृमसूनुना ॥ असमजसमेवैतद्यथेमेदेवितादृशः ॥ देव्यवाच ॥
॥ नाहंमिष्यावदामीदं यथावच्छाणुसुदरि ॥ भेदनंनियतानाहिक्रियतेनास्मदादिभिः ॥ संयासद्विजजीवात्मातास्मिन्नेवस्वप्ननि ॥ ॥
॥ व्योमेवेदंमहा राज्यंनियोमात्मेवपरपासि ॥ ॥ ॥

भिष्वायोपरिहति ॥ नाहंमिष्यापवादीमीत्यादिना ॥ नियतानां जगन्मयापानीयामद्विजजीवात्मागिरियामवात्माजीवात्माव्योमात्मावित्तशरीरः ॥ वित्तकारामितिहि
पूर्वमुक्तम् ॥ अपवाव्योमात्मानिनाकाशः ॥ व्योमेवेदंमहा राज्यंनियोजस्वरूपमेवेदंमहासहितनाष्टस्वप्नदगीवपरपासि ॥ ॥ ॥

अष्टमेदिवसश्चादिरलोकद्वयस्यैवार्थः॥ विद्वित्तामैकं त्रापिणारविद्विद्वेकं त्रपात॥ कथं तर्हि त्रिभिर्भासि राहित्वात्तिकमः॥ तत्राह॥ यथावदित्यादिमन्त्रादानमूर्छ
नामन्त्रादमूर्छनाताविनात्मव्यतिनित्तस्य सर्वस्यामिष्यात्वपरिज्ञानमात्मन आवेदयन्ताह॥ अत इति॥ एवमात्मोक्ताप्रपंचमिष्यात्विज्ञायोक्ताथचित्तकीकृततापि

॥ लीलोवाच॥ अष्टमेदिवसे विप्रः समृतः परमेश्वरि॥ गतो वर्षगातोस्माकीमातः कथमिदं भवेत्॥ देव्यवाच॥ देशदैर्घ्ययथानास्तिकाले॥
॥ दैर्घ्येतिथामने॥ त्रिभिर्भासतामुकादन्यविद्वित्तामैकं त्रापिणारः॥ यथावत्त्रिभिर्भासस्य वत्सेकमाभिर्मन्त्राणु॥ अनुभूयतां जीवोमिष्यामन्त्रा॥
॥ मूर्छनाम्॥ विस्मृत्य प्राक्तनभावमन्यं पश्यति सुव्रते॥ आवेयोत्तमिताधाने स्थितोत्तमिति सुद्वाने॥ कृत्वा पादादिमादेहो मनायामिति पश्यति॥ ५॥
॥ तस्याहं पितुः पुत्रो वर्षान्येतानि सन्निभे॥ इमे मे वाच वारम्याममेदनम्यमास्यदम्॥ इति भाति जगत्पत्रमृतिमोहादनजनम्॥ ॥ लीलोवाच॥
॥ अतोऽपनमादृष्टिर्दिशिता देवि मेत्वया॥ इदानीमहमेतस्यायाकस्परिगाता दृशि॥ न भ्यासेन विनातावद्विक्रीदं वि कोतुकी॥ स र्जं ब्राह्मणादपत्ये॥

सोस्तमानयमहेश्वरी॥

नातपाद्यथियतते नीलेदानीमिति॥ अभ्यासेन विनेतस्या दृशि दृष्टा विद्वानीयावत्परिगाता पद्मा प्रोक्तानमाविष्यामितावदिदं कोतुकं कुर्वन्तं मिदिविधानम्॥ सत्यतश्
तिसर्गः॥ प्रपंचस्तीसर्गनेतुं समर्थत्वमित्याह॥ परमेश्वरीति॥ दशाननबधूवक्त्रपद्मे उक्तानि शाकनं॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

श्री ॥
६६ ॥

69

लीलायाः स्फूर्तशरीनेतासञ्जनिनयनकारणां कर्मपि रपती स्पृती भगवती ब्रह्मविद्यादानव्यग्रतपीयुषापजुज्वलकलप्यतपुत्रपमाह ॥ अवेत्येत्यादिः वेत्यादेशपाः शब्दादयो न
विषंते यस्मिन्नादवेत्याविद्रूपतन्मयीतत्त्वधानां तद्विषयामिति यावत् ॥ दशमवर्गाति सप्तसंभूय ॥ अनर्जलमवाच्ये ॥ अथवा अनर्जलमप्रतिबंधकं यथा परपाव ॥ ननु स्फूर्त
शरीरस्य सञ्जनिनदर्शनिद्वानभूतगमनप्रतिबंधकत्वं कृत इत्याशंकाह ॥ जगतीति ॥ अमूर्त्तिनिर्माणावयवानि न भवन्तीत्यमूर्त्तिनामानि जगन्तीमद्भिन्नज्ञे जीवै सुवा

॥ श्रीदेवुवाच ॥ अवेत्याविद्रूपमयीं परपापावनीदृशम् ॥ अवलं न्ये ममाकानममनुभ्यभवामला ॥ एवं स्थिते तं परपाव ॥ सप्तसंभूय अनर्जलं ॥
॥ अयं तददर्शनिद्वाने देशस्तव महाज्जलि ॥ जगन्पमूर्त्तिनिर्माणावयवानि न भवन्तीत्यमूर्त्तिनामानि जगन्तीमद्भिन्नज्ञे जीवै सुवा ॥

अथाप्यमिनिवेशान्मूर्त्तिमत्त्ववर्धनवंसवकुक्षामि ॥ यथाहः ॥ मूर्धनं मूर्ध्नि तत्त्वविपरीतग्रहाणोदष्टान्तमाह ॥ हेमानीति ॥ डाम्मिकाविया अडुभीयकड्या ॥ अडु ॥
लीयकमूर्त्तिकेत्यमन ॥ नदिहेममूर्त्तिकार्त्तिकारिपुतापतनवं कुषाप रितीत्यमाता संस्थानविरोधापनेमत्तेपोत्याति रितामुपलभ्यते ॥ अतस्तानि यथामूर्त्तिकोड्यामूर्त्ति ॥
पनीतशरीतानि तथानिनाकापपि जगन्तीसाकानतया ॥ भ्रान्तिगतीतानि ॥ तन्मानमूर्त्तस्य शरीरस्य मूर्त्तिनन्तरेणाप्रतिरोधात् ॥ प्रपंचात्तददर्शनिद्वानभूतगमनेऽर्जलत्वं युक्तं ॥

न के वली देहः सज्जितरूपनिवारः प्रतिबन्धकस्तत्त्वज्ञानवर्तिनन्धकस्वेत्याहववेति तवाकान् आह्वतिर्विद्यमानज्ञानाभ्यासीविनाब्रह्मतामविद्यानभूतब्रह्मत्वंनगतः॥
 अविद्यानब्रह्मव्यातिनेकेणासात्तिनानिर्वितंइतियावत् कलनरूपात्मास्थितः कलनरूपकल्पनात्वरूपतदेवात्मस्वरूपयस्यमतयानेनकान्तोनानुपशपासि
 तदुल्लिखितशेषः तथावोक्तेः इतद्वादिष्ठेयावदभ्यासयोगेननयाताभेदवीस्तवतूनतावदतद्रयानब्रह्मपरिपश्यतीति तर्हिभवत्सुभृतिभिः प्रतिबन्धकेशरीरादिवने
 तत्पिते कथं तदुल्लानुभूयजतइत्यनशक्ताः यइमेऽनपादयोब्रह्मसंविज्ञेब्रह्मज्ञानस्याभ्यासात्तुमुपायाताः प्रसिद्धमुपगतास्तेवपीहितस्मात् ततज्ञेयप

॥ तवाभ्यासीनिनावालेनाकारेब्रह्मतीगतः॥ स्थितः कलनरूपात्मातेनत्वेनानुपशपासि॥ तत्ररुटिमुपायातायइमेत्वस्मादयः॥ ॥
 ॥ अभ्यासाद्ब्रह्मसंविज्ञेऽपशपामस्तेहितत्यदम्॥ अतिवाहिकएवाष्टत्वाद्दशैरवित्तदेहकः॥ आविभोतिकयाबुद्ध्यागृहीताश्चिनभावनात्॥

रूपामोनुभवामः॥ अयमभिप्रायः ब्रह्मज्ञानापरिभासपरिपाकादेहाद्यात्मत्वधर्मकानाभूतवासनेनयेप्रतिबन्धकाभावादस्मदादिमिर्ब्रह्मात्मतत्त्वंकनामलकव
 दनुभूयतइत्याहेति॥ देहस्यकलनरूपत्वमादिष्टमित्याशङ्कात्॥ अतिवाहिकमिति॥ अतिवाह्यतेतदेवाप्रतिहतयागत्यानीयतइत्यातिवाहिकः सूक्ष्मवित्तदेहकः॥ अ
 तितीकाहिकएवसूक्ष्मः सचसत्त्वाद्दशैरवित्तभावनाश्चिनकालंभवामः विपरीतभावनापादिभौतिकया आविभोतिकोयमित्येयमाकानयाबुद्ध्यागृहीतः॥ ॥ ॥

॥ तत्सति वाहिकातासहतावित्तदेतकपायास्पतीतआह ॥ **रसनेति** ॥ ज्ञानाभ्यासेनवासनातानवन्दैतवासनाल्पत्वंयत्नानुनस्थितिमपठतितपादेहकोचित्तदेहको ॥ आतिवाहिकोभा
व-आतिवाहिकभावः सूक्ष्मभावइत्यर्थः ॥ पुनरेष्यत्यायास्याति ॥ वक्तव्यंविशदयति ॥ **उदाति** ॥ ३४ सत्त्वानुपातेतन्नसमोभ्यामनाभिभूतंसत्त्वगुणानुगतम् ॥ **अयमर्थः** ॥ स्वप्नदशा

॥ वासनातानवन्दैतवासनातेस्थितिमेष्यति ॥ तपातेवाहिकोभावः पुनरेष्यतिदेहको ॥ ३४ सत्त्वानुपातितवेतः प्रतनुवासनं ॥
॥ आतिवाहिकतामेति हिमतापादिवाच्यताम् ॥ वासनातानवेतस्मात्कुत्रयत्नमनादिते ॥ तस्मिन्त्रोचिमुपायातेजीवन्मुक्ताभविष्यसि ॥

यामिवजगन्नेपि शरीरादिपञ्चरूपेणाविवर्तमानं चित्तं ज्ञानाभ्यासाद्विनाशनाशनातानवन्दैतवासनातेस्थितिमेति ॥ अतएवजीवन्मुक्ति
दशायां आतिवाहिकजगदित्यावादीने ॥ यतोवासनातानवेसतिवेतसः पीनत्वंविजीयते ॥ तस्मात्तस्मिन्निद्वयेज्ञानाभ्यासनाशनातोयत्नः आस्पृश्यइत्याह ॥ **वासनेति** ॥ वासनाता
नवेप्रभृतेसातिनकवल्लवेतसः पीनत्वं विलीयते किंत्वनुभवपर्यन्तज्ञानोदयाद्वैद्योपि विलीयतइत्याह ॥ तस्मिन् ॥

एवं ज्ञानपरिपूर्णाया मभिधातत्यरिपूत्रैः ॥ आकृष्टं पूर्वमर्जितं दर्शनाय तत्कृत्वा तत्स्मानयति ॥ यावादिति ॥ ननु बोधो यावन्नपरिपूरितस्तावत्पूतदेहमिह संस्थाप्य प्रपन्नान्
मवेक्ष्यतामतिवदन्ता परिपूरिते बोधे देहस्यापन विनैव प्रपन्नात्तददर्शनं संभवति ज्ञातमिति प्रतीयते ॥ तत्रोपपद्यते ॥ प्रताविधादकाशागमनादेन उदयेन तनैव शरीरेणासृजन्ति न

॥ यावन्नपरिपूरितस्त्वेषरीतलो बोधवद्भूमा ॥ तावदेहमवस्थाप्य सृजन्ति न मे वेक्ष्यताम् ॥ लीलोवाच ॥
॥ अत्रोपकुतुमे ब्रूहि को भ्यासः कीदृशो भव ॥ सकथं पोषमायाति ते उष्टेतास्मिंश्चे किं भवेत् ॥ दयुवाच ॥
॥ तच्चित्तनंतत्कथने मन्यो न्यतस्त्वयो धनं ॥ एतदेकपार्ष्वं च तदभ्यासं तदुर्ध्वं वा ॥

दर्शनासंभवात्प्राज्ञानाया अपि वृक्षानाया आकाशागमनादिसिद्ध्यर्थः ॥ अस्या ज्ञानास्पानदर्शना नैव दोषः ज्ञानमात्रं लीलीया आदनीति शयोत्यादनापतथाभिधानात्
तदाभ्यासं विना ज्ञेनाकानो ब्रूतोगतश्चादिनोक्तस्य बोधकं पूरकं ज्ञानाभ्यासस्य स्वरूपं प्रकाशं तापरिपाकलं वक्तुमाणांति ॥ अत्र बोधपूर्णातो यो भ्यास उपकुतुते सः कश्चि
योजना ॥ तदाभ्यासस्वरूपमाह ॥ तच्चित्तनमिति ॥ तस्य ब्रूतागुत्तः श्रुतस्य चित्तनं युक्तैतः परमा लोचनं तस्यान्यस्मै शीघ्रगतासंभवाथ कर्तयनं तत्कथनम् ॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

ॐः
॥७१॥

१ तदेवपनत्वामिति रिदि व्यास नमुक्तं कासोभ्यास इति प्रश्नस्योत्तरमभिप्रेत्याह ॥ उदितोति ॥ उदितमौ दार्येणामहत्वेन सौंदर्यं यस्यां सा उदितो ॥ दार्यसौंदर्येणागपसौ वै नागपसा
तेगर्भेऽन्यस्यां मातृपोक्त ॥ उदितो दार्यसौंदर्यविशेषो वनागपनसगर्भातिवेन धा ॥ आनन्दस्पदिनी ॥ अनन्दवर्षिणी पनेपनमात्मानि ॥ मन्मथमाधिका निगातानाभ्यासक्रमेण श्लो
कद्वयेनाह ॥ अत्यन्तोत्पादिना ॥ अथवा कीदृश इति प्रश्नस्योत्तरमभिप्रेत्यैतदपिश्लोकद्वयेमाह ॥ अत्यन्तोति ॥ जेयस्पवस्तनो दृश्यपदार्थस्य ॥ इदं जगदहं वेदं पमज्जिदो दृष्टापो

॥ उदितो दार्यसौंदर्यवेनागपनसगर्भाति ॥ आनन्दस्पदिनी येषां मतिस्तेभ्यामिनः पने ॥ ॥
॥ अत्यन्ताभावसम्पत्तेरानुज्ञेयस्पवस्तनः ॥ पुष्पाशास्त्रेयतने येते व्रत्ताभ्यासिनास्थिताः ॥
॥ सज्जिदावेवनोपन्नं दृश्यं नास्तेव तत्सदा ॥ इदं जगदहं वेति बोधाभ्यासं विदुः पने ॥ ॥ ॥

वस्तनोत्पन्नमेवातस्तदृश्यं सदानास्ति ॥ इत्यभ्यासपनेपनमात्मानि विषयेनोवाभ्यासं विदुः ॥ उदितो दार्यसौंदर्येत्यनेनोक्ता दृष्टविदितप्रपञ्चमिष्यात्वानिः प्रपञ्चे ब्रह्मानन्देन
मग्नविता उन्नताः ॥ दृश्यमिष्यात्वं परिज्ञातं तदाद्यपि प्रयतमाना मध्यमाः ॥ उगान्मिष्यात्वं परिज्ञातुं शास्त्रमुक्तेभ्यां प्रयतमाना अधमाः ॥ इति विवेकः ॥ ॥ ॥ ॥ ७१ ॥

हरपा सत्रववोधमस्यापरिपाकहेतुत्तवन्मुष्टेतास्मिंश्चिकि भवेदिति प्रश्नस्योत्तरमाह ॥ दृष्ट्या संभववोधेनेति ॥ तदभ्यासेन तस्य दृष्टस्यासंभवोऽभ्यासात्तेन तत्पूर्वकं ब्रह्मज्ञानं ॥ भ्या
सपरिपाकेनेति यावत् ॥ अपरोक्षज्ञानं प्राप्नोति विष्णोर्बलं भवति ॥ मातृदयेपे श्वय्यं ब्रह्मज्ञानं नृणां तत्कृपायसा दभ्यासात्समोदयः ॥ सकथ्यपोषमापातीत्यस्योत्तरमा
ह ॥ दृष्टेति ॥ दृष्टं दृष्टेति ॥ दृष्टं दृष्टरिक्तं च योऽपि न संभवतीति बोधेन रागद्वेषलोभादीनां तानवैकृत्यात्वे सति वलोदिताभ्यासवत्तेनाभीयक्तायासौ रति ब्रह्मज्ञानं नृणां तत्कृपायसात्कृता

॥ दृष्ट्वा संभवो धेनुरागद्वेषादितानवे ॥ रतिर्विलोदितायासौ ब्रह्मभ्यासः स उच्यते ॥ दृष्ट्वा संभवो धोहि ॥
 ॥ ज्ञानं ज्ञेयं च कथ्यते ॥ तदभ्यासेन निर्वृत्ता मित्यभ्यासो महोदयः ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ इति संकथनी ॥
 ॥ श्रुत्वा तस्मानि शीवराज ॥ समाधिस्थाता कंगत्वा तस्थतुर्निर्विलीनीके ॥ निर्विकल्प समाधामाश्रयतु ॥
 ॥ पूर्वसाध्विदम् ॥ तेनैव ज्ञानदेहेन च वामजाम्बिदेवता ॥ मानुषी मानुषं दर्शत्वा क्लृप्तमस्मात्तदा ॥ देवान्तेनैव ॥
 ॥ प्रादेशमात्रमाहृत्य साध्विदम् ॥ बभूवतु रविदाकाशरूपिणो व्योमगाह्वती ॥

भासपरिपक्वब्रह्मज्ञानाभासउच्यतेइति यावत्॥ इति संकथनमित्यादय एकाविमिवोचनमित्युत्पत्तः॥ आक्तनोयंयः स्वस्वार्थः॥ क्वचित्क्वचिद्विविच्यते॥ जहत्॥ विसमज्जति॥ पूर्व
साविदससावे॥ पूर्ववगत्ज्ञानमतामित्येवमाकारं॥ ज्ञानदेहेनज्ञानप्रधानदेहेनसाविदासक्तत्वेन॥ विदाकाशरूपिणो ब्रह्माकाशरूपिणो व्योमगे आकाशगे आहूतिययोस्ते व्योम
गाहूतिविदाकाशरूपिणो ते साविदाव्योमगाहूती विदाकाशरूपिणो ते साविदाव्योमगाहूती बभूवतु रित्युच्यते॥

श्रीः
७२

वेत्यसंविद्येऽपि ज्ञानस्य वेत्यसंविद्येः स्वभावाद्गतेन विद्वत्स्वभावेत्यसंविद्यापानाधिपदिक्यात् पानिष्ठिन्ने बालागा दभ्यति माउपाकारो मता न्प्रपञ्चावर्तत इति तान्निष्पात्य
तिश्वयापदशीयिषु मावापि ति एकाविमिष्यादिना कोमलमककेशम् कोमलमउतो मनुवायो नासमन्तात्तमे न मुखभोगद मुखानुभव कोमलमउपासंग मुखभोगदम् मनो
वेगैर्मन्तातिद्यै जितौ वातगमामौ वापुगमनागमने पार्ष्णिस्तथा वातगमागमजये मनो वेगत्वातेतुः नभासि ति वातेन सतगन्तु मागन्तु च वृत्ताः ॥

॥ अथ ते ललनेली लालोलेललितलोचने स्वभावावेत्यसंविद्ये च भोदूनामितो गते ॥
॥ दूनादूनामिष्युत्ययान्पोददशतुर्चमः एकाविमिषो च नृगंभीर्ननिर्मलाश्चनम् ॥
॥ कोमल कोमलमउपासङ्गमुखभोगदम् मनोवेगमतासिद्धजितवात्तगमागमम् ॥
॥ पर्यन्तास्थितकृष्णाण्डनकः पेशावमाउलम् नृत्यदिर्जा किनीसं वैस्तनजितमिव कवित ॥
॥ ब्रह्मै योतीनीसं वैः श्वकामोदुवगाननैः निनयं योजन शतगत्वागच्छिना हृतम् ॥

सिद्धमनो वेगत्वात्सूयमवगच्छन्त्यागच्छति वेत्यर्थः पिशाचानामिदं पेशावपेशावचकृष्णाण्डमाउलं चकृष्णाण्डभूतविशेषः कृष्णाण्डाश्चनृक्षासिपेशावमलउलं वाति
यापर्यन्तोस्थितानि कृष्णाण्डनकः पेशावमाउलानि पार्ष्णिस्तथा जाकिन्यो यविशेषः तन्मन्त्रितं सजाततनं ब्रह्मै हृतं येषु योतीनीसं वै उते ब्रह्मतास्ते निनयानि च योजनमाग ॥ ७२ ॥
अङ्गिनि ति शेषः ॥

वातनकश्चेति॥ मेवमाजसोसोनमाजयोर्मवेवातमाजगिद्यतितवास्पितायेवातासेवांस्कीवा असांशादूर्ध्वभागाः॥ अथवावातस्कीवावायुप्रभेदः॥ यथोक्तं॥ अत्यतनोस्की
वाः प्रभेदः इति॥ अथवातनकश्चावातसमूहाः॥ तथाचक्रमेस्वामिनश्चाहुः॥ स्क्वास्क्वोतिवेतत्येव्याकुर्वाणि॥ समुदयेयथावातस्कीवा॥ अपिशब्दात्तेन्यवादे॥ यथास्कीव
पानः॥ नट्कपायामासनाजिसमूहे बोधेयेति॥ तेषु निपातानि॥ अतर्द्धात्रिपथगाजलानि॥ अथोमुवतया प्रवत्तुननरीजलानियास्मिस्तथा॥ यथोक्तं॥ विवन्त्यस्तस

॥ वातनकश्चनिनवातान्तर्द्धात्रिपथगाजलम्॥ कवित्रिभिस्त्रिसद्वर्णगायत्रानपतुस्तुम्॥ विवन्त्यस्तसमाकान्॥
॥ मूककल्यान्तवारिदम्॥ कवित्रिन्नरोन्मत्तमात्ममाएलमालिनम्॥ अपियोजनलकाणिदुःखापानिभूतानि॥ अपिभूतर्कः॥
॥ अविनाशितमः पुञ्जैद्वज्जर्मोपमकवित॥ अविनाशीवृत्तोजः कविदकानलोपमम्॥ ॥ ॥

माकानाविदार्थितुल्याकानात॥ मूकानिः शब्दकल्यान्तवानिदः॥ वलयमेवायास्मिस्तथा॥ मात्रनोबाल्यापय॥ निनत्तनोन्मत्तमात्ममाएलमालिनम्॥ निनत्तेनेता निदि
नोन्मत्तमाट्टणांमाएजेनमालितं सजातमात्ममालाकानमात्ममाएलयुक्तमित्यर्थः॥ कविघोजनलकाणिदुःखापानिभूतानि॥ कवित्रिभिस्त्रिसद्वर्णगायत्रानपतुस्तुम्॥ कविदकानलोपमम्॥
त्राणिनितानेकलकयोजनकमित्यर्थः॥ काजाधनोरत्यन्तसंयोगादिति सूत्राघोजनलकाणिदुःखापानिभूतानि॥ द्वितीया॥ दृष्टुर्भस्वपाषाणाभ्यन्तनस्योपमायास्मिन्॥ तद्वदुभोपमम्॥
अविनाशीवृत्तन्मर्त्योयोजास्मिस्तथा॥ अतएवान्धनिलोपमम्॥ ॥ ॥ ॥

सर्वजिनोतिथिर्जयोस्तोसर्वीतिथीकुलकनौकुलवर्द्धको॥दिजास्थितेर्दिजमयायाः/यदादिजास्थितेर्दिजावस्थानस्यास्तीभभूतावाधानभूतोतनकान्तोन॥नामशब्दः॥

॥सर्वीतिथीकुलकनौस्तंभभूतोदिजास्थिते॥तावेतौगृहमुत्तज्यसपुत्रपशुवाध्ववम्॥सर्वंगितोनः/पितृतेनशून्यनगन्त्रयम्॥
॥तदेवोक्रियतातावदस्मार्कशोक्षनाशनं॥सहतादर्शननामनकपाखिनानिफलम्॥इत्युक्तवर्त्तसापुत्रमूर्द्धिपस्यशियाणि॥
॥तस्यास्पर्शेनतेनासोऽवदौर्भाग्यसंकटम्॥यतोप्रावृद्धनासंगाश्रीभ्रमतापामिवावलः॥अथान्योपिजनस्तत्रजतोशोकीडनत्॥
॥नम्॥तास्मिन्निनितयेनामेतास्मिन्माडपकोटने॥अनर्द्धिमापतुर्द्विगतस्तोसिद्धयोषितौ॥

सिद्धोऽवमेवदौर्भाग्यसंकटदुर्भाग्यसम्बाधस्तम्॥०॥श्रीरामकृष्णगोपालोजयति॥

॥७४॥

74

श्रीः ॥ दृष्टान्तसामिदः प्रपन्नमिप्यावेदृष्टान्तसम्मतयोदृष्टान्तवाइत्यर्थः ॥ ब्रह्मसत्ता ब्रह्मरूपभूतासत्ता इदानीं सत्यजद्रूपानि प्रपञ्चावालीलास्मीति विनेति ॥ अभ्यासज्ञानाभ्यासीति
नातवलीलास्मीति भावो मावनाय प्राप्तगतो नाभवत ॥ तदा ते सत्यसंकल्पत्वं नाभूदिति सम्बन्धः ॥ अद्यैते ब्रह्माणि विवृणुवन्निनोवात्मकयोगवृत्तिर्वधुतदैतनिश्चयस्य

॥ द्रव्यवाच ॥ ते यं ज्ञातमशेषेणादृष्टादृष्टान्तसामिदः ॥ इदं शायं ब्रह्मसत्ता किं मन्यद्दृष्टासि ॥ लीलोवाच ॥ मृतस्य भर्तुः प्रीतिः सौम्यवराज्यकनोत्पत्तौ ॥
॥ तत्राहं किं न तैर्दृष्ट्वा दृष्टास्मीह सुतेन कीम् ॥ द्रव्यवाच ॥ अभ्यासेन विना वृत्ते तदा ते दैतानि श्वयः ॥ नूनमस्मिन् गतो नाभूनिः शेषं वरवर्णिनि ॥ लीलास्मी ॥
॥ तिविनाभ्यासीतवनास्मिन् गतो भवत ॥ यदा भावस्तदा सत्यसंकल्पत्वमभूवते ॥ अध्यासिसत्यसंकल्पासम्पन्नाते न मीसुताः ॥ सम्पस्यास्वित्पामि मर्तकाल्पि ॥
॥ तंतव सुदरी ॥ इदानीं तस्य भर्तुस्त्वं समीपं यदि गच्छसि ॥ तत्रैव न व्यवहारास्ते पूर्ववत्संभवन्ते ॥ ॥ लीलोवाच ॥ अहो हन्त जगन्नातर्मया स्मृता मीता धुना ॥
॥ ममेदं राजसंजन्म न तमो न वसात्सि काम् ॥

विजयादत्र सत्यसंकल्पासंपन्नासी ॥ न स्वती प्रसादसमासादिता स्य रियोगलब्धा लौकिकप्रभावालीला न स्मृत पूर्वजन्माव निवृत्त्यनपनमनिर्वेदासंसा न स्यात्मात्मा नानुष्ठिति
हेयत्वसायन्याय पूर्वजन्मानि यायति ॥ अहो इत्यादिना ॥ वते निवेदे ॥ इदं वर्तमानं जन्म न जसं न जीयतां निवृत्ता मिति ॥ ॥७४॥

अल्लः कमलासना देतलः त्या पाववती गीयामनुष्य लोकापेक्षया लोकात्तरं विद्याधनस्थानं तदेवाङ्गीकमर्ततास्मिन् ॥ धर्मरी लोकात्तराङ्गा धर्मरी विद्याधन लोकवासीनीत्यर्थः ॥ कनकु
नक्तमालारव्यदृक् ॥ विरिविल्लो नक्तमालः कनकु श्वकनकु कश्यप ॥ ४ ॥ विरिगपापकीपा ॥ सत्यं मया वै विविन्यस्तवा गुणानुद्य क विन्यस्तजालानि वा एत मृगवाचिनीसु

॥ वल्लास्तवती गीया अष्टौ जन्मशतानि मे ॥ नाना यो नीन्यतीता निपश्यामि वाधुना पुनः ॥ संसारमाएले देविकास्मिं एव पभवं पुनः ॥
॥ लोकान्तराङ्गा धर्मरी विद्याधन वनाङ्गना ॥ उर्वीसना कलुषिता ततो हं मानुषी स्पिता ॥ संसारमाएले व्यास्मि उपन्न गेश्वर कामिनी ॥ कन ॥
॥ अकुञ्ज जम्बीन कदम्ब वनवासिनी ॥ पत्राचनधनी श्यामा शर्वर्युतमथाभवम् ॥ विरुड्या वैरि विन्यस्तवा गुणा विपिनावनो ॥ क्लेशेन ॥
॥ मरुता पित्रा अधमा वासना इव ॥ कार्त्तिको क्रोड शय्या सुविशान्त मालिना सप्त ॥ पत्रकुञ्जल कोशे शुभक्त किञ्जल्क पारत ॥ ॥

क्तोऽत्रासंभवात्तत्र एततो विपिनावनो ॥ आगम्य भूमौ ॥ कार्त्तिक कमलवध्वर्त्तनी विजकोश ॥ कार्त्तिकान्त्रो ज्ञानि मध्यप्रदेशास्तान्येव शय्याः कार्त्तिकोऽशय्यास्तास्तु
कुनलो मुकुलम् ॥ मुक्त किञ्जल्कया मुक्त कोशमालिन्या मया विद्वान्तम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री
७५

स्त्रीत्वं पुंस्त्वत देव फलं तदा नृणां समाः ॥ स च तदा रात ॥ शादली राध्यवती भूतधान्यालपोला शादली दलपोला तस्य गा ॥ आपोलनेन वलनेन परिहृता आंपोलन परिहृताताम् ॥
विमर्दो विहृतिः ॥ लहय्या ॥ लुम्पा ॥ अत्र विषयतया संसारसरितो जलनी विवाकता ॥ उर्वनिवातो यस्याः ॥ सा उर्वनिवाता उर्वनिवाता वासोतनापी च नोक्तस्याः ॥ सनगाग मनस् तत्र

॥ ततो ह्यी फलदाणां कर्माणां परिपाकतः ॥ राजा ह म भव श्रीमां सुना ह्येषु समाशतम् ॥ शादली दलपोला यामापोलन परिहृताम् ॥
॥ मम कस्य मयारं द्वीप्सितं मशकया सह ॥ योनेष्वने कविषुः ॥ तदा तो चिता सुभान्तं मया वरु विमर्द समाकुलासु ॥ संसान पीवृशानि ॥
॥ तश्च लया लहय्या उर्वनिवात तनापी सनगाक्रमेता ॥ ० ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ एवमाकथयन्त्यो ते ललने लालिता वृती ॥ उत्पन्ने चर्मभोः ॥
॥ न योगवक्रमात्क्रमैः ॥ विनिर्जत्यततः सज्जीयमाना र्जिद्वितीयकी ॥ अतः पुनरुद्धारतु योगिनी व विनिर्जतौ ॥ ॥ ॥

मेता तत्पायेन ॥ शीर्ष सरित् वल्लो म्यति विषम सुत्पमानाया ॥ प्रवण वायुमध्यवर्तिनो काया ॥ गमन त्यायेन संसान पीवृशानितो विषयतस्तान् कृपाया लहय्ययो निष्ठावर्तितुल्या
सुधा चान्तमित्यर्थः ॥ उत्पन्ने तु ब्रह्मिणामाष्टपाद जन्मतु ॥ योगवक्रमात्क्रमैः ॥ आप्यत्राप्यद्वितीयकं पञ्चपसंवाचिनम् ॥ ॥ ॥

७५

पुनरपि लीलासरस्योऽप्रपञ्चमिथ्यात्वनिश्चयवर्थापादकप्रवृत्तिप्रतिपादकप्रवृत्तिप्रतिपादनाद्यर्थस्ततः पुनरित्यादिना नान्यानसमाप्तिर्यथोक्त्यन्यसंपूर्णः ॥ ज्ञायेतात्स्यस्यार्थः ॥
तत्र कानि विद्विष्यन्ते ॥ विविचमहात्मनोऽपि समानोऽपि प्येतितद् शीयितुं प्रवृत्तिमापकाशाम्पन्नगतसमानात्तनेव तत्स्यसावेयुद्धस्यवानियत्त्वमिति ज्ञेयम् ॥ अ
वस्कन्दनमागमनं राक्षसोषणम् ॥ सामन्तेरुद्रिकोऽपि वृद्धः सामन्तोऽद्रिक्तः ॥ सतामोभूमियश्चेति तथोक्तः ॥ सोम्यसुदृग् ॥ महानंभेन महायुद्धं भेन ते तु नावनन्तानि विडुः

॥ स्थितं पुष्पभराकीर्णमिताराजं महाशवम् ॥ ततः पुनर्विनिर्जल्पयोगस्यादिव्ययोगिनी ॥ विवेश भर्तृसंसारं लीलाज्ञाप्ति समान्विता ॥
॥ एतास्मिन्नन्तेतास्मिन्मातुलेमाणि तावन्तो ॥ वक्रैः वक्रकन्दनकाखित्तामन्तोऽद्रिक्तभूमिपः ॥ कास्मिन् विदितानापेक्षितयाकाशभीषणो ॥
॥ सेनादितयमल्लघ्वं सोम्याद्यद्वितयोपमम् ॥ महानंभवनमध्यास्थितनाजक्षयान्वितम् ॥ युद्धसंसंसुन्नद्धमिद्धमानि मिवाहुतम् ॥
॥ लीलावज्रान्तिदेवीवसंदर्शनभः स्थिता ॥ अप्रवृत्तः प्रसभं प्रलययागविरहितः ॥ सेनेयोशस्त्रसंपातः ॥ केन न नलविद्युतः ॥ पततः ॥
॥ मदमातङ्गः काम्पितो ह्यविलज्जलः ॥ यत्र पाषाणवक्रो बभूव विद्युतखेव नः ॥

महानंभवनं युद्धार्थसंज्ञसंज्ञं युद्धसंज्ञम् ॥ वज्रं दीप्तम् ॥ रास्तावेगेन किरितः ॥ विक्रिपतः ॥ अनलविद्युतः ॥ अनलपव आगुधसंखट्टजः ॥ विद्युताकान्तादिद्युतस्ताः ॥ किरितः ॥ पत
द्भिः समपमातङ्गैः ॥ काम्पिताया सुखी ॥ चलनिजलानि पास्मिन् सीयाते सतथा ॥ यत्र प्ररितपाषाणोऽश्वकाणामोक्षे खमुद्रनं विद्युताः ॥ खेवनादेवापयोपास्मिन् सतथा ॥

श्रीः
॥७६॥

पूरोजी नानि हूतोऽतानि कवन्ति विकसन्ति वयानि खड्गवाणानि तेनवान् कितं सजातान् कमन्वमाकाशं यास्मिन् स तथा वज्रमुष्टि रिति वज्रसमुष्टिभिर्ये विनिष्पेष्टाः संपेष्टाणां
नितैः ॥ पिष्टानि तैः ॥ पिष्टाश्चूर्णिताः सङ्कटकं कयः ॥ साधुभक्तवचायास्मिन्नुत्तथा ॥ ७५ ॥ कंकटकोजगन् ॥ कवचोस्त्रियामित्यमनः ॥ नानावानासर्वं नोत्तमं ययवानां नोव
षीत्पववरवागागितानि दपतीति नानाववर्षवनवारिद ॥ निवर्षीन पूनवीन समूहास्त एवमन्तास्तानि नारावर्षवनवारिदानीवतानि वीन पूनमन्ताध्यागिचते षीत्संभ्रमा

॥ पूनेङ्गीन कक्त्वड् ॥ खण्डतान किताम्बनः ॥ वज्रमुष्टि विनिःपेष्टपिष्टिसङ्कटकं ॥ नारावर्षवनवारिदवीन पूनमन्ताध्मसंभ्रमः ॥
॥ विवृतकवचवर्ति ॥ कल्याणकालश्च वेगानिवर्त्तमानमातङ्गशैलवानितो नारासंभ्रमो भूतः ॥

विवृताः प्रवर्त्तनाः कवचवर्ति ॥ कवचमपूनायास्मिन् नारासंभ्रमेतथा ॥ अपवामन्ताध्मो निमित्तेभ्यः संभ्रमेन विवृताः ॥ कवचवर्ति ॥ गोयास्मिन्नुत्तथा ॥ कवचो
मूर्धनहितः ॥ क्रियायुक्तो देहः ॥ कवचोस्त्री क्रियायुक्तमयमूर्धकलेवनमित्यमनः ॥ वेगेन विवर्त्तमानाः ॥ भ्रमन्तो ये सातङ्गाः शैलागजपर्वतास्तैव वदन्ति ॥ इति सन्धेवः ॥ ७६ ॥

विंशतभागस्यादिनस्याष्टौभागयस्यांसाभागाऽष्टभागदशाशेषासवासौषकृतापेनमधुनाकृतश्चेति तथोक्तः॥ यदा विंशतयागदशाविंशतयावस्यासाशेषोयस्यसाष्टभागद
शाशेषः॥ सवासौषकृतापरवतेनमधुनादर्शनीयाकृतिराकारोयस्यसतथोक्तः॥ वीरपक्षेत्तुदूतदेवात्रुभयजनकः॥ अभावः प्रतापः॥ अष्टौभागयस्यसोऽष्टभागः॥ दशाशेषाय
स्यदशयाशेषः॥ अष्टभागश्वासौदशाशेषश्चेत्यष्टभागदशाशेषः॥ सवासौषकृतापमधुनाकृतिश्चेति तथोक्तः॥ **अथवा**॥ अष्टौभागयस्याः दशाशेषाशासेषोयस्यविनस्पेतिवि

॥ एवमत्याकुलेयुद्धेसास्फोटमसंकटे॥ अष्टभागदशाशेषप्रतापमधुनाकृतिः॥ रास्त्रधातहतावीनश्वाक्कसुताययो॥
॥ अथसेनाधिनाथाभ्यांविवाय्यसहसन्निभिः॥ दूताः पत्रस्यनंदत्तायुद्धंसीद्विपतामिति॥ ततोऽुडंभयोनेडः प्रतिघातितदि॥
॥ श्रुत्वा॥ विनिर्जर्त्तप्रवृत्तोराराणाद्वयलद्वयम्॥ अथवीरश्वावक्तुः कालेनास्तामितोनविः॥ ततोद्यानोद्यनासानेनिशी॥
॥ थेसमुपास्थिते॥ लीलापतिउपानात्माकोश्वेत्स्विन्नमनाइव॥ शीतः कार्यंविवाय्याधुमांविमिम्भिकोविदेः॥ निशंसु॥
॥ नुहृत्तमानेभेदशेदीकनामले॥ ततस्तेदिव्ययोगिन्योराज्ञोविविशतुर्गहम्॥

यतः॥ **यदा**॥ अष्टभागदशाविंशतयावस्याशाशेषोयस्यप्रतापस्यतेनमधुनादर्शनीयाकृतिर्यस्यसतथोक्तः॥ नोमुः॥ शाक्ताः॥ रामउपशमइतिवातोर्त्तिवृत्तवचनम्॥ वी
रोपितुधिनोदीतत्वापन्नोभवति॥ धातौघोऽश्वावक्तुः सप्तपवनासीनसेनायस्यनिशीधनाजस्यसतथोक्तः॥ तस्मिन्उपानात्माउपानविने॥

श्रीः

७७

कोमलेति ॥ ८५ ॥ कोमलोऽमलसोगन्धो ॥ निर्मलसोरमश्च ॥ ८६ ॥ मृदुमृदुनिष्ठ ॥ व्यापातामात्रतोयास्मिन् ॥ ८७ ॥ तत्र येति विविक्तः ॥ निष्पन्नोऽविविक्ताः ॥ अङ्गादितः ॥ सुखितः ॥ पुष्पापा
हारो यस्य स पुष्पातः ॥ पुष्पाधार इति कवित ॥ तत्र मालाकान इत्यर्थः ॥ उत्पुल्लं विकसितं विवसने विवष्टवे नैव स्वास्त्रगातनिते देश इत्यर्थः ॥ जनदो स्थित्येति ॥ जनानां दोरग्यम्

॥ कोमलामलसोगन्धमृदुमृदुनिष्ठमातृ ॥ तत्प्रभावेन निशाती नृपे तत्र वराक नम् ॥ तयोर्देहप्रभापूनेऽशाक्षिनिःस्पन्दशीतले ॥
॥ अङ्गादितोसो बुबुधेराजोक्तेत इवामृते ॥ आशान्दयविशान्तं सद्दशाभिनादयम् ॥ सप्रपालोयसर्वित्यमु विस्मितमवा ॥
॥ अगातः ॥ उत्तस्योशयना छेषादिवचकगपाधनः ॥ पुष्पातन इवोत्पुल्लं जगत्कुसुमाञ्जलिम् ॥ भूमौ विवशने शुद्धे कृप ॥
॥ प्रासनो नृपः ॥ जप्ते तां जनदो स्थित्यपाहपोष शाक्षि प्रभे ॥ देव्यावात्स्यात्तनमे विशवना न विप्रभे ॥ तयो उक्तेति तत्पाजपदयोः ॥
॥ कुसुमाञ्जलिम् ॥ लीलायै भूपजन्माथ वक्तुं सन्नितामीरवनी ॥ वोधयामास पार्श्वस्थं स कल्पेन सनस्वती ॥ योगीन्योसतु ॥
॥ ते हृत्वा प्राणम्य कुसुमाञ्जलिम् ॥ तयोः पादे घुसं त्यज्य विवेश पुनर्तो नतः ॥ उवाच देवी तेराज इकथं कस्य सुतः कपा ॥ इह जातः ॥

तिष्ठुत्वा समन्त्रावाप्तमवधीत

॥ दिवचनचम्येकार्मिचायेता ॥
॥ दयोसि ॥

जनादिदोषास्थितत्वं तत्त्वतेनानिना ॥ राह एव दोषस्तथ मकराक्षि प्रभे वात्साभ्यननेति ॥ वात्सात्तनपदार्थविषयाज्ञानाच्चकानविशवकादित्यत्रभे ॥ तयोनेतिसम्बन्धः ॥ प

वक्तुं शक्नोमीति ॥ यतयपुष्पत्वसादशति सम्बन्धः ॥ दोरणायावादितावाविभुजकायासकादितभूमिः ॥ सम्प्राप्तिं तभूमिरित्यर्थः ॥

॥ दय्यो युष्मत्त्वसादोयं भवत्योरपियत्पुत्रः ॥ वक्तुं शक्नोमीति दिदं द्रुयतां जन्ममत्प्रभो ॥ आशीदिक्काकुवं शम्पोराजाराजीवलोन ॥
॥ श्रीमान्कुन्दनयोनाम दोरणायाद्यादितावानि ॥ तस्याभूदिन्दुविनाभः पुत्रो भद्रथात्रिषः ॥ तस्य विश्वनथः पुत्रस्तस्य पुत्रो वरुधथः ॥
॥ तस्य सिधुनथः पुत्रस्तस्य पौलनथः सुतः ॥ तस्य कामनथः पुत्रस्तस्य पुत्रो महानथः ॥ तस्य विश्वनथः पुत्रस्तस्य पुत्रो मनोरथः ॥ अयम ॥
॥ स्मत्प्रभुस्तस्य पुत्रः पूणो मिलाकृतिः ॥ मरुद्भिः प्राप सन्मारेर्विदुनथरति अतः ॥ जाते मलिः सुमित्रायः ॥ गोर्षा इव गतो पमः ॥ पिता ॥
॥ स्पदश वर्ष स्पदत्वा राजपेवर्नययो ॥ पालयामास भूषीततः प्रभृति धर्मतः ॥ इत्युक्त्वा सांस्थिते तूष्णीं मान्त्रिन्यथ नृपेतेया कृता अलोनत ॥
॥ मुखे वक्ष्यमास नो स्थिते ॥ राजन्मन विवेकेन पूर्वजातिमिति स्वयम् ॥ वदन्ती मूर्ध्नि स्पष्टं कनेनासनस्यती ॥ अथ ता दत्ततो मायाराजो ॥
॥ स्वक्षयमाययो ॥ सस्मर पूर्वज्ञानमतः स्फुरादिवास्थितम् ॥ अन्यदेतैकराजत्वं नीलाविलासितान्वितम् ॥ उवाचात्मानिर्गसानेव तमायेयमात ॥
॥ परिज्ञाता प्रसादेन देव्यो रीहमयाधुना ॥ ते देव्यो किमिदं नाम दिनमेकं मृतस्य मे ॥ गतमेव जहातानि मम वर्षाणि सप्ततिः ॥ स्मराम्यनेकमस्मा

समसो वरुडर्षिकारित्वदर्शनाय विशेषणीमायेति ॥ लीलायाभाययिाविलासितैर्विलासेनान्वितं नीलाविलासितान्वितम् ॥ आसमन्तानतो व्याप्ता आतता ॥

श्रीः ॥
७८

लोचनतश्चिलोकोदेहः ॥ तास्मिन् ॥ स्फारोभूरिः ॥ एवकारोक्तमर्थविशदयति ॥ तदेवेति ॥ व्यवहानभ्रमेराततं व्यासं व्यवहारधमाततम् ॥ प्रतिभानमेवलेरातोदशयति ॥
वयसश्चिराता युषेपुषइत्युक्तायुषः सचन्वीनि समीतिवर्षाणी समतीतानि प्रतिभानंजातामिति सचन्धः ॥ किं न हि वस्तु हनमित्याकांक्षायां वस्तुतः ॥ स्पित्यादिनाशलोकद्वये

78

॥ ज्ञासि तवाच ॥ राजश्मृतिमहा मोहमूर्धयाः समनन्तनम् ॥ तस्मिन्लोकेतवातीतेतास्मिन्नेवसुहृत्के ॥ तास्मिन्नेवगृहेजातः सज्येयिस्फानविभ्र ॥
॥ मः ॥ तदेववेतासितवानिर्मलाकाशानिर्मले ॥ प्रतिभानामिदंजातं व्यवहारधमाततम् ॥ वयसः समतीतानिममवर्षाणीसप्ततिः ॥ यथास्वप्न ॥
॥ सुहृत्तेतेसचत्तनरातधमः ॥ तवमायाविलासेनतथायंजायातिधमः ॥ वस्तुतस्तनजातोसिनमृतोसिकदावन ॥ शुद्धविज्ञानरूपस्त्वैवान्त ॥
॥ आत्मानिहिष्ठासि ॥ पश्यास्पद्येतदाविलंनवपस्यासि किञ्चन ॥ सर्वात्मकतयानित्यत्रकवस्यात्मनात्मानि ॥ यस्त्वमस्मिन् शुद्धमातिर्मूढो नूढो न ॥
॥ नविततेपदे ॥ वज्रसारामिदंतस्यजगदस्यसदेवतत ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इवसानः स्मिरांशोयास्मिंस्तथा ॥ ॥

७८

नतदाह ॥ तत्रदृष्टमवलम्ब्याह ॥ नवपरपसीति ॥ प्रकवांसि विस्फुरसि ॥ इदानीमुपन्यस्तविहृष्टास्मृत्यर्थतेद्विपरीतदृष्टि तावयंविद्वदृष्टिवापियति ॥ यस्त्वयुद्धमिति रिया
दिना ॥ दिवस्विन्नमित्यतः ॥ प्राक्तनेनतन्धसंदर्भेणा विततेसंवाप्तेपदेवस्तान्तेतूः ॥ प्रासिद्धः ॥ वस्तुतोइमतोइमदेवजात तस्यद्रष्टव्यस्यासत ॥ पनमायसिद्धज्ञानंवासी ॥ वज्रस्यसान ॥

वेतालोत्रवाजेन स्वच्छाययामारोपिविवक्षित ॥ मृतिपर्यन्तुः ॥ खपो मनापयवशापिदुःखं पदयथा ससत्य इवाभाति ॥ तथा मूढमतेर्जगत्तत्प्राप्तमवति ॥ तापो मउभूमीगतः ॥ धर्म
तोभूमातः ॥ कटकल्यनाया-अविष्टानभूतेकनकेतेन विषये-अत्यन्तस्यामंजातविज्ञानस्पज्ञानकेन कविकृतेन कज्ञानिः ॥ कथोयामिति विपनीतज्ञानमेवास्ति ॥ मनागापि ॥ इष
रपि हेमवीचीस्ति ॥ तार्यकटक किंतु हेमवेत्ति प्रामेति त्रिस्तीत्यर्थः ॥ यथा यंदृष्टान्तस्तथा तस्याविष्टानवृत्तानाभिज्ञस्येयं दृश्यदृक् दृश्यध्वानिनेवास्ति ॥ अन्यापनमार्थ

- ॥ यथा बालस्य वेतालो मृतिपर्यन्तुः खदः ॥ असदेव सताकानंतथा मूढमतेर्जगतः ॥ ताप एव यथा वारिमृगानां भवतो भवेत् ॥
॥ असत्यमेव सत्यामंतथा मूढमतेर्जगतः ॥ असत्यत्र स्पकनकेकानकेकटके यथा ॥ कटकं ज्ञानिरेवास्ति न मनागापि हेमवी ॥ तथा ॥
॥ सस्यपुरागाननगतागेन्द्रभासुराः ॥ इयं दृश्यदृगेवास्ति न वान्यापनमार्थदृक् ॥ दीर्घस्वप्नामिदं वीश्वं किञ्चित्तं तादिसंयुतम् ॥ ॥
॥ अत्रान्येस्वप्नपुत्रायथामीजायतः ॥ स्पिताः ॥ आस्ति सर्वगतं शान्तपनमार्थं वनं शुचि ॥ अचेत्याविन्मात्रवपुः पनमाकाशपनमाततम् ॥

दृष्टनास्ति ते दृष्टा कीं ब्रह्मेवेति प्रामेति त्रिस्तीत्यर्थः ॥ नागः पर्वतो वृक्षो वा ॥ नागः गजः काष्ठवेयो वा ॥ पर्वते यामज्जहाष्टिं दशपिब्लोपादेयात्तज्जहाष्टिं च पंचयति ॥ दीर्घस्वप्न
मित्यादिना ॥ अवजगति स्वप्नदृष्टु न न्येस्वप्नदृष्टारः पुत्रायथामिष्यतथा जायतः पुंसान्ये न्ये पुत्रायामिष्येव ॥ पनमार्थं स्वतत वनं वेति पनमार्थं वनम् ॥ वनं निन
नम् ॥ अचेत्याविन्मात्रवपुः विषयविन्मात्रस्वरूपम् ॥ पनमाकाशपनं ब्रह्म सर्वगत्वं निर्विकारमिति वक्तुं माततानि युक्तम् ॥

श्रीः ॥ ७८ ॥

79

सर्वगतिजानातीति सर्वगम् ॥ तत्तद्विमिति वाचायां सामानाधिकरान्यसर्वात्मकी सर्वे स्वात्मस्वरूपमनुस्यूततया यस्य तत्तद्विभक्तम् ॥ तेनाजन्नेषत्वीलीलार्थलीला
याः प्रपदामि प्यात्वे दृष्टान्तसिद्ध्यर्थम् ॥ अर्थविलीलार्थलीला प्रीत्यर्थमेव मुपवर्णितम् ॥

॥ तत्तद्विगंसर्वशक्तिसर्वसर्वत्मिकं स्वयम् ॥ यत्र यत्र यथोदेति तथा स्तेतत्र तत्र वै ॥ तदेव मे पराजस्त्वे लीलार्थमुपवर्णितम् ॥
॥ स्वास्तितेस्तगामिष्याचो दृष्टा दृष्टान्तसंविदम् ॥ विदूष्य उवाच ॥ ममापि दर्शनि देवि मोक्षं भवति नार्थिषु ॥ महाफलत्रयायास्तु ॥
॥ कथं तव भातिष्याति ॥ अहं देहमिमं त्यक्ता तं देहं पद्मनामकी ॥ कदायास्यामि वनदेतन्मे कथयत त्वत् ॥ देव्युवाच ॥ आस्मिन्ना ॥
॥ वनेनाजन्मन्त्रयं भवता धुना ॥ प्राप्तव्यं प्राक्तनं नाजन्मे तत्प्रत्यक्षमेव ते ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ प्रस्तुतोति कथायावन्मियो मनुभाषि ॥
॥ ततो ॥ तावत्प्रविश्य सन्ध्यात्तमुवाचोर्ध्वस्थितो नरः ॥ देवपटिशवक्राणि गदापनि दृष्ट्वाष्टमत् ॥ महत्त्वरिवर्त्तप्राप्तमेकाणां विश्वो ॥
॥ हतः ॥ नगनेन गसंकाशो लग्नो निव्याप्तिदिक्कुटेः ॥ दहं स्वप्नवास्फोटैः पातयत्यु तमावृणोत् ॥ कल्याणमुदघातुल्या बोधनिधू म

महाप्रपन्नः ॥ वल्लोको जमनं कर्तुं प्र ॥
वृत्तागनुनाश ॥

दृष्टान्तदृष्टयः प्रपदामि प्यात्वे दृष्टान्तनिश्वया दृष्टान्तद्वयार्थः ॥ पदिकाः उभयतो धानया युवविशेषः ॥ परिबो मूले निक्खोलगुः ॥ नगापर्वतः ॥ कल्याणमुदघातुल्याः प्रप ॥ ७८ ॥
मेव समूह तुल्याः ॥ शोऽमर्न प्रकर्षोऽतोऽमर्नमित्यर्थः ॥

उउचः कर्कशः आसमन्ता इवः शब्दो यस्य पुत्रधारवः ॥ ५६ भूतः ॥ ५७ भूतः ॥ आशादिशः ॥ ह्रींतांगर्जितां ॥ तराविनी वलवताम् ॥ ५ विताता ॥ स हो वलवीर्याणि
रूपामसमुज्जः सौवश्वेत्यमनः ॥ यदा तेनास्ति वृजतारं ॥ तनमानुनयः स्यदइत्यमनः ॥ वदवता हल हलेति वश द्वाजुकानौ ॥ वदवता स्फोटै हल हलारवै रवसह
धरषीकुञ्जराणां वकोला हल उदभूदिति पूर्वैणान्वयः ॥ वातायनं गवाक्षः ॥ वातायनं गवाक्षोऽस्तीत्यमनः ॥ एकश्वासावता विश्वेति ॥ एकाविंशः ॥ सप्तवासा

॥ ससीममवदत्येवंपुरुषे पुरुषारवः ॥ ५६ भूतूरयचाशावतिः कोलाहलो महान् ॥ वलाहकताहिष्ठानां धनुषं शिरवर्षिणां ॥ ह्रींतामतिमत्तानां ॥
॥ कुञ्जराणां तराविनां ॥ पुनेवदवता स्फोटै र्वलतां जातवेदसां ॥ पौराणां दशपाराणां महाहल हलारवैः ॥ अथ वातायनादेव्यो मञ्जीराजा विदूतयः ॥
॥ ५६ शुः श्रोत्रसन्नादं महानिरीमहापुनं ॥ प्रलयानलसंस्तुत सप्तकाविंशता ॥ पार्श्वपरवलेनोशकल्पमेव तन डिता ॥ कल्पानवक्त्रि विगलने ॥
॥ रुमन्दिनभासुराष्ट्र ॥ ५६ समानं महाजालैर्ज्वलैर्नम्रनपूरकैः ॥ ॥ ॥

वेकाविंशसप्तैकाविंशतं शर्वरहोवेगो यस्य तत्रथा ॥ ५६ यायेकल्पमेघाः प्रलयमेमास्तद्वचनज्ञाः ॥ तनुल्पाकानायास्मिन्पुनवलेतडयकल्पमेव तनं गीतेनत्क
ल्पानवक्त्रि विगलने रुमन्दिनभासुराष्ट्र ॥ कल्पानवक्त्रिना दशत्वादिगतं तौ विधस्य तौ यो मेतुमदनीतद्वज्ञासुनं भासर्वनशीलं ॥ ॥ ॥

४०
मुल्मीरात्यायेमहामेघास्तेषां गजगर्जनानि तद्व्यानिसंतर्पनानि तेऽर्जितेराभिष्टुष्टैः ॥ यदा मुष्टिग्रह्यामहामेघाऽतिद्व्यानिसान्निर्जनानितेऽर्जितैः कलकलारावैः ॥
कोलाहलनिस्वनैः ॥ कोलाहलः कलकल इत्यमरः ॥ कलकलेति राहानुका नो वा ॥ मांसलैः सां प्रैरित्यर्थः ॥ कलकलानावैः दस्युजाल्पितैश्च घो नमिति घो रसम्बन्धः ॥ अथ
वा दस्युजाल्पितैर्तेषुभिर्मांसलैः ॥ कलकलानवैर्घो नमित्यन्वयः ॥ तनडुल्मुकेति ॥ तनंति तनन्तौ लघ्वयांतीया न्युल्मुकखाणनिता न्येवा यताना ॥ इयनञ्जाणिताभिः

॥ मुष्टिग्रह्यामहामेघास्तसंतर्जनोर्जितैः ॥ घो रं कलकलारावैर्मांसलैर्दस्युजाल्पितैः ॥ तनडुल्मुकरवाणो यतारातनातिताम्बनम् ॥
॥ अज्ञानराशिनिपतन्ननार्मुग्ररोदनम् ॥ एतास्मिन्ननेराजमहिषीमत्तयौवना ॥ अनुयाता वयस्याभिर्घ्वैर्विशभयविकृता ॥ अथतस्या ॥
॥ वयस्यैकाराजानं तं व्यजिज्ञयत ॥ देवी देवसमायातापालयान्तःपुरीतरात ॥ राजपाराहतास्तेते वलवद्विहतायुधैः ॥ अन्तःपुराधिपाः सर्वेऽपि ॥
॥ ह्याः शत्रुभिरुद्धतैः ॥ इनेता शंकमायातैः परैर्नः परमाहताम् ॥ इत्याकार्पविलोकासौ देव्यो मुद्राययास्पतः ॥

तनर्जितं लुलितमम्बनमाकाशपास्मिन्नेतत्तथा ॥ यथाहुः क्षीरस्थामिनः ॥ त्रेषोलितस्तनलितो लुलितलोलिता वयांति ॥ अज्ञानराशिनिपतन्ननानी
तामुयेरोदनं यस्मिन्नेतत्तथा ॥ वयस्याभिः सरसीभिः व्यजिज्ञयत ॥ विज्ञापितवती ॥ तावदोधन इति वा तोल्लुङ् ॥ अपि च रूपाणिताः ॥ न विद्यते शंकायास्मिन्कर्मणी
तदशंकम् ॥ जाह्नवमहतम् ॥ देव्याविति सम्बोधनम् ॥

बघदीधमरी॥ कन्दार्याः॥ इयंमहं कस्मात्स्थिता॥ इयंमहमा कस्मात्स्थितेति यावत्॥ तत्त्वितं यं योगप्रभावासादितामानुषशरीनयान्वयासमानभवतीत्या
वाचनाह॥ यासेति॥ आत्माननेत्वज्ञावनाभावितेनत्वज्ञानत्वत्तत्त्वत्तमास्थितेत्युत्तरमभिप्रेत्याह॥ यादृशीति॥ तमेवार्थतत्तदृशमे
वार्थमित्यर्थः॥ नालियंलीलाकाल्पितावेष्टुक्तिनजतादाविवास्याविसंदाहः कथंनजायतेत्याशङ्कनाह॥ अविसम्वादिती॥ अविसम्वादिसद्युत्तरपदम्॥ अ

॥ सम्पतांममभार्येयंयुष्मत्पादाङ्गघघी॥ इत्युक्तानिर्ययौ राजाकोपाकानितलोचनः॥ मत्तेभानिभिर्नवलः कंदनादिवकेशरी॥
॥ लीलालीलां ददशायिस्वाकानसदृशाकृतीम्॥ प्रतिविम्बामिवायातामादर्शवाहदृशनिं॥ प्रबुद्धलीलोवावा॥ किमिदं देवि मेवूहि॥
॥ कस्मादहमीयांस्थिता॥ यासाहमभवंपूर्वकंयमेयमहंस्थिता॥ ज्ञातिउवाच॥ यद्यभावोमृतोभक्तितवतास्मिन्सादापुने॥ तादृभावस्तमे
॥ वार्येतत्रैवार्थहिदृष्टवान्॥ अविसम्वादिसद्युत्तरपदं तस्य विवर्तितं॥ तदेवताहनां चित्रदृष्टिप्रतिविम्बति॥ ॥ ॥

वहानसदृशायावावापययि विसम्वादरहितसद्युत्तरार्थस्वदर्पताम्यमनासिविनीतत्वज्ञर्तुमनिसत्फुरितमभूत्॥ तदेवताहनामविसम्वादिसत्॥ विदृष्टिप्रका
लानने प्रतिविम्बति॥ अविसम्वादितयायत्पूर्वमभूत्तत्तत्संस्कानात्मनावर्तमानवात्तानने विदृष्ट्या तदेवसत्फुनतीत्यर्थः॥ ॥ ॥

81
अनुव्ययहारदशायां विसंवादाभावे काल्यतत्त्वमेवास्मिन्मिताव्यामिवारित्वेन दशपमात्रस्यामिप्यात्वं साधयति ॥ चन्द्रश्चादिना जगज्जातीना वै विचित्रप्रदर्शनपूर्व
कमामिनवलीलायाः सदृशम्यानि गृहीतत्वं पूर्वोक्तत्वं विशदयति ॥ अनुभूयत इत्यादिना ॥ काश्चिदनुभूतयोश्चानयः पूर्वनिर्भूतः संस्कारद्वानाजायते ॥ काश्चि

॥ स्वप्नो जायत्यसद्रूपो मृतो जायदसद्रूपः ॥ मृतिर्जन्मन्यसद्रूपमृत्यां जन्माथ सन्मयः ॥ एवं न सन्नासदिदं भ्रान्तिमात्रं विजृम्भते ॥ अनुभूयत एवास्त ॥
॥ काश्चित्पूर्वनिर्भूतः ॥ अत्र पूर्वनिर्भूतः काश्चित्समाश्चेवासमास्तथा ॥ त्वष्टीलात्वतमानावागत्वात्कुलात्वद्वयः सती ॥ इति लीलेयमाभातिप्रति ॥
॥ माप्रतिविम्बजाः ॥ विदूषस्तु मत्तैष तत्तुल्यत्वात् वाङ्मने ॥ तदेवान्तः पुनत्राप्यत्वाद्वात्मा भविष्यति ॥ ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ इत्याकार्ष्ववो देव्याली
॥ जामातस्य नास्य दा ॥ पुनत्र काश्चितो वाचवचनो विहिताञ्जलिः ॥ देवी भगवती शर्मिन्नि स मेवाद्यितामया ॥ या सा दृश्येव देवता दृश्येव त्वमाचिके ॥

त्वपूर्वनिर्भूतमवन्ति ॥ पूर्वनिर्भूतः कानात्वननविधते यासां ता अपूर्वनिर्भूतः ॥ काश्चित्समाः सदृशः त्वतमानशीलाः ॥ त्वत्कुलात्वतमानकुलात्वत
मानसरीराप्रतिविम्बजाप्रतिविम्बत्वेन नातात्वद्वयः ॥ त्रिमेयनीलेत्याभाति तिसम्बन्धः ॥ तत्तुल्यत्वं विदूषपुनः ॥ आस्यदं स्पार्श्वं यस्यासातथोक्ता ॥ विहिताञ्जलिः

वायताञ्जलिः ॥

अत्यन्तामार्थविक्रवसानं स ह ते यः स कृपाणो का नुापं कृपन का कृपापं स्वस्मात् ॥ कूटगीरि शृङ्गः कूटवाग्धितमागानं कूटागानेना सम आकाशे यस्य सतथोक्तस्तम् ॥
यद्वा कृपगानमयागहम् ॥ तत्ता कानम् ॥ उदयतं तज्जलित उदामः ॥ नानाध्वनवनिर्भनः ॥ उदामा सुद्रगनियानिना ध्याति नानामेवास्तेषां गववन्निर्भनो भनः ॥

॥ तन्मे कृपनकारिणा द्वां देहि वनानने ॥ नतो देहं परित्युष्यति छति मे पतिः ॥ अने नैव यानीनेता तव स्यामेतदप्रना ॥ एतदास्त्विति देवोक्तो पूर्वेलीलाव्रवी ॥
॥ दय ॥ पूर्वेलीलाव्रवी ॥ विमर्षमाहमी श्वनी ॥ नो काना नामिदं नीता तं गिरिग्रामकोतदा ॥ देववाच ॥ तात्किं वित्कस्य विदहं कनोति वनवाणिनि ॥ सर्वसम्प ॥
॥ दयत्या सुसंकल्पः प्राप्तिना स्वतः ॥ सां समागचयत्यास्त संकल्पो भूतवेदयाः ॥ मुक्तास्यामिति नेतत्वं नैः प्रकाशैः प्रबोधिता ॥ अनया त्विममेवार्थजा ॥
॥ चित्वा दत्तवत्पत्नम् ॥ एवं फलति संकल्पो नृणां मस्मत्प्रसादतः ॥ ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ चित्तं नयस्तु सदनान्निर्गतः परिवारितः ॥ परिवारेणामहता महान्तः ॥
॥ विभ्रुखितः ॥ आलोकय रवीनगाणा नारोहरथोत्तमः ॥ कूटागानसमाकानं मुक्तामाणि कमाणितं ॥ अथोदयत दुशम नानाध्वननिर्भनः ॥ रौल ॥
मिति प्रतिधान पात्राणो उ उभिधानिः ॥ किं किनी नारनि हो नैति संवदृष्टं कृतैः ॥ धनुश्च वंष्टवरा शङ्खैः सरसीत्कानगीतिभिः ॥ ॥ ॥

सां इत्यर्थः ॥ रौलमितिष्ठ पर्वतपार्श्वमिन्निष्ठ प्रतिघनैः प्रतिघनिभिः ॥ पात्राणो घो नः रौलमिति प्रतिघान पात्राणः ॥ हेति संवदृष्टो कृतैः शस्त्रसंवदनजनित
पंकानैः ॥ नवेरर्द्धिश्च शस्त्रं ववाङ्गि ज्वाला च हेतय इत्यमनः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

स्फुरितात्मना वलितस्वरूपेणा विस्मयोत्कृल्लस्वरूपेणोत्तियावत ॥ वैदूर्यं विदूरनयसन्धानं ॥ अयं जीवः सर्वशरीरं मा प्रविशतु ॥ आकाशो भावयिषुतु ॥ इत्येवं

॥ तान्यन्योन्यमदृष्टानि फलानीव महावने ॥ तत्रैकस्मिन्नुनः संस्ये वितता वज्राणां चिते ॥ वेषयित्वा विवेशान्तः ॥ आपतत्यप्रपन्नं नृप ॥ तत्र तन्मा उपपन्ना
॥ अप्यदेवी शक्तनुपहृतिता ॥ प्रविश्य पुष्पगुप्तस्य शवस्य निकटे स्थिता ॥ तं दृष्ट्वा विनयामास वेतसा स्फुरितात्मना ॥ एष मे प्रविता भर्तृन् न वीनवनाय
॥ तां ॥ अहं देव्याः प्रसादेन ततः प्रथममागता ॥ इति संचित्य सा हस्ते गृहीत्वा चारुचामनं ॥ वीजयामास राजे दुर्लीला ललितयोवना ॥ वसिष्ठ
॥ उवाच ॥ एतास्मिन्ननेनाज्ञः पतितस्य महीतले ॥ जीवं ददशतुर्देव्यो दिव्यदृष्टी न भोगतम् ॥ अथ जीवकानीलीला ज्ञेय इति चर्यततः ॥ पुनरुवे जीव
॥ लेखातु योगिन्यो तेन पश्यति ॥ तामेवानुसन्त्यो ते स गर्जन्ति गर्जन्ति गते ॥ पद्मराजे पुनः प्राप्य लीलान्तः पुनमा उपपन्ना ॥ आगादिव शतुः स्वेन जीवलेखाय
॥ जायगा ॥ ततो ददशतुस्तत्र शवशय्ये कपार्श्वगाम् ॥ लीलां विदूरनयस्याग्रे प्रास्थितां प्रथमागता ॥ एतास्मिन्ननेनाज्ञे जीवं वैदूर्यं पुनः ॥ संक
॥ ल्येन तु रोवाय मनसः स्पन्दनेन यथा ॥ ततो भगवती माह लीला ललितयोवना ॥ देविस प्राक्तनो देहः कथं मनसं दृश्यते ॥

लज्जातो न संकल्पेन नुनो धानि नोर्वधकान गलितले सुन्दने जीवने यस्याः सातथोक्ता ॥

महानाशयोऽपि प्रायोयस्याः सातयेन्का ॥ अति ॥ धार्मिकदेहनालिङ्गशरीरेणाप्रतिमामात्रं पचयंयस्यसतयापहेऽ ॥ स्फुल्लवासनयास्फुल्लदेहवास
नयाऽपि वाहिवाहशाहठालिङ्गशरीरप्रभयं च वदेकवन्मल्लो नोव्यतिरिक्त आधिभौतिकदेहो नास्तीति दृष्टप्रभयेत्यर्थः ॥ अतएवाह ॥ जीवन्मुक्तस्य श

॥ ज्ञाप्तिरवाव ॥ अतएव देहस्य किं वृत्तं न वलीले महाशये ॥ समाचौ त्वयि लीनार्यान्तपातवकलेवरम् ॥ निज्जीवपतितभूमौ स शुष्कमिव पल्लवं ॥
॥ काष्ठकुप्रोपमोजीतः शवस्तु हि न शीतलः ॥ ततो मन्त्रिभिर्गता मृतो यमिति निश्चयेः ॥ त्वितो मन्त्रिष्य स हृतं दग्धं वदनपाताभिः ॥ इदानीत्वा ॥
॥ मीनलो वसशरीरमुपागताम् ॥ परलोकागतेति महावित्री भविष्यति ॥ अतिवाहिकदेहेन प्रतिमामात्रं पिपासा ॥ दृश्यमेमां प्रतत्वंतु योग ॥
॥ अर्धवल्गुं हिता ॥ विस्मृतस्तव देहो सो वासनायाऽपरिहृयात ॥ अतिवाहिकदृशा प्रशाम्यत्याधिभौतिकः ॥ तदेहि यावल्लीलायैलीलेसी ॥
॥ कल्पलीलया ॥ आत्मानं दर्शयित्वा स्वैव्यवहारः प्रवर्तताम् ॥ आवांतावदिमेलीलापशपात्स्वित्तेव चिन्तिते ॥ ज्ञानिदेव्या ततसावलीलावनाविलो ॥
॥ चना ॥ गृहमालोकयामास तत्रैजः पुञ्जभासुन ॥ गृहमालोके पुनर्तल्लीला ज्ञानिदिलोकव ॥ इत्यायसंभ्रमवतीतयोः पादेषु सापतत ॥ उपावि ॥
॥ शब्दिष्टनेषु ज्ञानिनीले च ते ततः ॥

गिरं प्रतिभासिकामिति ॥ संकल्पलीलाया संकल्पकीडया यावदात्मानं दर्शयित्वा च व्यहृत् ॥ प्रवर्ततामिति सम्वन्धः ॥ तावच्छब्दार्थे वा यावच्छब्दार्थो लीलेषु
मेवाकीतावपत्यावितिशान्तिदेव्यावितिते मतीत्यन्वयः ॥

हंसहारिणामिन्यो हंसवन्मनोहारिणामिन्यो ॥ लीलेललितलोचने इति सा बोधनप्रथमा द्विवचन ॥ इत्यस्यामनोहरा त्रियः परिमलः ॥ सः शमोदसोतिहर्नि
त्यमनः ॥ समीनो वायुः ॥ वकाशनेदीर्घाकिने ॥ स्फात्रयामास ॥ वहलीवकार ॥ धनगंभीरानिः स्वनासे हगंभीरानि नदयथा ॥

॥ **शक्तिरवाव** ॥ हे हंसहारिणामिन्यो लीलेललितलोचने ॥ इत्था ययामो नृपतिं शिवतत्पतलादिमं ॥ इत्युक्त्वा मुमुचे जीवमा मोदामिव पाप्मिनी ॥
॥ ससमीरलवाकारस्तन्नासानिकथययो ॥ द्वाणाकारां विवेशा शुवसरंध्रामिवानिल ॥ अतस्त्वजीवं वदन्तस्त्वत्कान्तिमाययो ॥ कमापक्रान्तिम ॥
॥ र्धाणिमनसानिव कारिमे ॥ स्फात्रयामास सोमानिरसवन्ति मृदूनिव ॥ उन्मीलयामास दृशो विमला लोककारिणी ॥ उत्तनस्यो प्रोक्तसत्कायो वि ॥
॥ व्याद्विरिवर्जगमः ॥ उवाच कः स्मित इति धनं गंभीरानि स्वनम् ॥ लीलाद्वयमथास्याये प्रोवावादिशपतामिति ॥ कात्वं केयं कुतश्चेयमित्याह सविलोक ॥
॥ यत् ॥ तस्मै लीलास्ते देवश्रूयतां यद्वप्यहम् ॥ महिलातवलीला हं प्राक्तनी स हवर्द्धिता ॥ इयं ते महिला लीला द्वितीया लीलयामया ॥ उपार्जिता ॥
॥ श्वदर्थेन प्रतिविम्बमया शुभा ॥ श्रीरोभा गोपविष्टोयं हं पेयं हेममहाशने ॥ एनामनस्वती देवी वै लोकाजननी शुभा ॥ इत्याकार्षसमुत्थाय राजा ज्ञाति ॥
॥ पद्मजुयोः ॥ पपात प्रयतो धृत्वा सनस्वति नमोस्तुते ॥ इत्युक्तवन्तस्तेन स्पृष्टो वाच सनस्वती ॥

भवति ॥ तथादि सत्यमाज्ञापतां महिला वानिता ॥ प्रतिपदार्पिनी वामा महिला वानिता तयेत्यमनः ॥ त्वदर्थेन त्वत्प्रयोजनेन निमित्तेन ॥

रूपिनेये विदुल्लते तद्वन्नेयस्याः स्यतथोक्ता ॥ अथतोपमेषाप्रज्जिततः ॥ तत्तथानवृत्तविशेषः सचदीर्घोऽपि न श्वभवति ॥ तद्वज्जानुनीयस्याः सातथोक्ता ॥ वेद
यनत्वं हतसूर्यविपन्ननखानियस्याः सावेदूप्यसूर्यविपन्नविदूयसूर्यनिखेतीकचित् ॥ तत्राययोवस्त्रसादेतवेष्टनानि ॥ तत्रायनामथावधायिभिपुक्तोदेतोयस्याः ॥

॥ स्थितविद्युल्लतानेवाखर्जूरतउजातका ॥ वैदूर्यसूर्ययिनखास्त्राश्चास्त्रियांधिदेहिनी ॥ तस्याविपुलकायत्वाडुर्लभित्वानिजान्धसः ॥
 ॥ अतःसोर्गाविलेखायाश्वाभ्रजाठरोनलः ॥ नकपावनस्पतस्त्रिमुपपातिमहोदनी ॥ वडवानलजिक्रेवचित्तयामासवैकपा ॥ जाम्बूदीपग ॥
 ॥ तासुघात्रिणीरामिजनान्यदि ॥ अनानतमनुष्ठासजलराशीमिवापाविः ॥ मेघेनमृगतस्त्रेवतन्मेघुद्रपशाम्पति ॥ तपःकनोमिपनसम ॥
 ॥ स्थितेनैवचेतसा ॥ इति सार्वभौमसासर्वजन्तुजातिजिघांसया ॥

सास्त्राप्तास्मिन्प्रांथीदेहिनी निजाश्वसः सान्त्वननमीसादिलक्षणास्य आपवित्तेत्वायां जठनभवेवडवानलश्चतस्पजाठनोनलक्षदयोर्गिनिनतप्रोभूत निगीना
मियातामि अनानतंसततश्च मेघेनेती मृगतस्मादिमरुमरीरिविका मेघनमेचनाद्याम्पातेतत्रहि सर्वजन्तुजातजिह्वांसया सर्वप्राणीसमूहकननेष्टया ॥

वडा कृयोः स्पन्देष्वातिष्ठतो वनयस्याः सावडा कृस्पन्दलोचना वडा कृपत्र दृष्टितया तउत्पन्नसानिलोचनेत्यर्थः ॥ सौततउपादानकानात्त ॥ हताया इवस्थि

॥ तपो र्थमथ सस्मारपत्रतं धन उर्जमम् ॥ तत्र गत्वाथ सास्नाता तपः कर्तुं विवास्थिता ॥ अतिष्ठ देकपादेन वडा कृस्पन्दलोचना ॥
॥ कामेता दिवसाः पक्षास्तस्यामासास्ततो ययुः ॥ सीता तपेष्वालीनायाः इहताया इव सौतत ॥ अथ वर्षसहस्रेणातां पीता मह आ ॥
॥ ययौ ॥ रातां हितपः सिद्धौ नीवानामपि जायते ॥ मनसैव प्राप्ताम्येन सा तथैव स्थिता सती ॥ को वनः जुत्वा माया लामिति विज्ञापरा ॥
॥ भवत ॥ आः स्मृतं प्रार्थयिष्ये हं वरमेकमिदं विभुम् ॥ अनायासीवायसीयस्यामहं जीवसूचिका ॥ यथाभिमतमेतेन यसेर्यसकलं जन ॥
॥ कामेता जुद्धिनाशा यजुद्धिनाशः पनंसुखम् ॥ प्राणिना सह सर्वेषां हृदयं विशाम्यतं ॥ इति संविन्य यतीता ता शुवाच कमलालयः ॥ ॥

तायाः ॥ अर्त्तशक्तः ॥ आइति स्मनातो ॥ अत्रणत्वाः स्मृतो वाक् इत्यमनः ॥ अनायसीवायसीव अलोहमयी वजीवसूचिका जीवामांसीवनीर्यातेन वनेता यग यथा मि
मर्तं कामेता जुद्धिनाशा यजुद्धिनाशः पनंसुखम् ॥ प्राणिना सह सर्वेषां हृदयं विशाम्यतं ॥ इति संविन्य यतीता ता शुवाच कमलालयः ॥ ॥

उक्तं ब्रह्मतत्त्वं ॥ अधरोपापवादाभ्यां विशदयति ॥ ब्रह्मणाः स्फुरन्नागमि त्यादिभिः सप्ताभिः ॥ अयं शब्दोऽर्थान्तिरोपन्यासे ॥ अपि स तु त्रये ॥ आवातां बुधे
रिन् ॥ अवातस्य शपस्ये वापि ब्रह्मणाः किंचित् ॥ यत्स्फुरन्नां च लनमास्मिन् जीवं विद्धि विजानाहि ॥ तदेव तस्फुरन्नागमेव घनसंविद्यासां प्रसक्त्येनानि विडाहंका

॥ ब्रह्मणाः स्फुरन्नां किंचिदवाताम्युवेरिव ॥ दीपस्याथाप्यवातस्य तं जीवं विद्धि नाद्यव ॥ तदेव घनसंविद्याया त्यहंता ॥
॥ मनुक्रमात् ॥ धन्याणुस्त्विन्धनाधिष्ठातृत्वां प्रकाशकतामिव ॥ संकल्पोन्मुखतां यातस्त्वहंकारो भवत्युत ॥ चित्रं चेतो ॥
॥ मनोमाया प्राकृतिश्चेति नामभिः ॥ पनस्मात्कानागा देवमनः प्रथममुत्पितम् ॥ मननात्मकं मनोभोगीतेनेदं तन्यते जगत् ॥

रभावनेति यावत् ॥ अहतामहकारताम् वहेत्येः सूक्ष्मो मोवद्ग्राणुः संकल्पोन्मुखतां मनोभावनाभिमुखताम् ॥ अप्यर्थेऽत शब्दः ॥ अहंकारोऽतसंकल्पोन्मु
खतां जातः सन् विज्ञानमि त्यादिनाभि उच्यमानं वस्तु भवतीत्यथाह तपो जनीयम् ॥ एवमुक्तं कमेणापनमात्कानागा ब्रह्मणाः प्रथममुत्पितं मनस्तद्यमननात्मकं स
कल्यात्मकमाभोगीव भवति ॥ आभोगः परिपूणाति सास्तीत्याभोगी ॥ स्वकार्यजगद्व्यापित्वात् ॥

25
तस्य भोगी त्वमुक्ते विना दयति ॥ अपा नेति पान पानतीत ॥ अवा न स वीत्की न ॥ पाना वा ने पना वा वी न इति द वना त ॥ अपना वा ने विस्तानो ये षां ता न्यपाना वा न विस्तान
गति ॥ संवि ६ ए व स क त्या प न प म यि ४ स लिलानि सं वित्त लिलानि ॥ अपरा वा ना गि व ता नै सं वित्त लिलानि व तै ए वि दे का ण वि ए व ॥ अ य मा त्मा म नो भू त्वा ॥
अपना वा ने विस्तान सं वित्त लिल व लानै ॥ स्व ज ह्न त इत्य न्व य ४ ॥ दी र्घ स्वि न्न इति स्प ष्ठा र्थ ४ ॥ वा वा न न्न नी विका नो ना म धे य मित्या दि श्रु ते ॥ वि द त्म त त्वे योज वि

॥ अपरा वा र विस्तान सं वित्त लिल व लानै ४ ॥ वि दे का ण वि ए वा यं स्व य मा त्मा वि जृ भ ते ॥ दी र्घ स्वि न्न ॥ स्मि ति या त ॥ सं सा रा र व्यो म नो व शा त ॥
॥ अस म्प द र्श ना त्प ना ना वि व ह्नुं प्र त्य यो ह ४ ॥ दै र्घ य था ना ति वि द त्म जी व यो स्त थै व भे दो सि न जी व वि न्न यो ॥ अ थै व भे दो सि न जी व वि ॥
॥ त्र यो स्त थै व भे दो सि न वि त्त स र्ज यो ४ ॥ ॥ व सि ष्ट उ वा च ॥ अ त्रै वो दा ह र न्नी मा मी ति ता स पुरा त नं ॥ रा स्यो क्त म ता प्र श न जा ल मा व लि ॥
॥ ता र विल म् ॥ आ ति क ज ल प का डे रि वो या शा ल भा जी का ॥ हि मा डे उ त्त ने पा र वे क ह्नी यी ना म रा क्सी ॥

ब्र ह्म णो ॥ का र्थ का ना यो र्धै त भे दो य था ना ति व पा जी व म न सो ॥ का र्थ का ना यो ॥ ना स्ति भे द ॥ ए व म न ॥ प्र पं व यो रा पे का ना णा आ त्म नो र्ध भे द ४ ॥ उ क्ते ॥ ये स्र च्चु य
र म्मा न म व ता न्प ति ॥ अ त्रै वै नि ॥ का र्थ वि सा वि हा ना णा मा पि ता म सा नां क यं वि धि मा ना भि स म्ब वि पू र्व प्र य त्वा ति श ये ना प व र्ज मा ज ॥ स मु दे ती ति र्श ना र्थे वि
व मा र्थ ना मी ति हे य म् ॥ आ वा लि ता र विल न्नो ज ह्न त स र्वं क ज ल य ड्वा डे म री वी पं का गी ने उ त्त न स्यां दि शी शा ल भा जी के व प्र त्त लिके व प्र ती य मा ना ॥

जनताः जनसमूहाः ॥ ब्रह्ममो वर्धन इति वशाद् अनुकारः ॥ जयद्योषेण मङ्गलप्राणा हृद्योषेण ब्रह्ममधनयो वर्धन धनयस्वास्मिन् तत्रथा ॥ ज्ञानिज्ञानि संसृद्धिः ॥ ज्ञानि

॥ सर्वपदः सकल दुष्टैः प्रयत्नैश्च वशीव मनसु सुखानि सम्पदः ॥ आयातु नित्यमुदितजानिता भवन्तु राष्ट्रेऽप्यिगश्च विलसन्तु सदा महान्तः ॥
॥ वासिष्ठ उवाच ॥ सरस्वती तथेत्युक्ता तत्रैवात्तर्हि माययो ॥ जयमङ्गलप्राणा हृद्योषेण ब्रह्ममधनयो वर्धनम् ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णततो धृष्टपमदिनं ॥
॥ ततोऽभिषिषिषुर्विप्रा मन्त्रिणो भुजश्चतस्रः ॥ लीला लीला वराजा च जीवन्मुक्ता महाविपः ॥ रोमिने पूर्व हन्ता कथनेऽसुनते रिव ॥ सप्तानि ज्ञान ॥
॥ संबुद्धो राजा लीलाद्वयान्वितः ॥ वक्रैर्वर्षेयुता न्यष्टौ तत्राज्यमनिदितम् ॥ जीवन्मुक्तास्त इत्येवं राज्यानि हत कटकैः ॥ कृत्वा विदेह मुक्तत्वमासेदुः ॥
॥ सुधर्मविदः ॥ ० ॥ इति श्रीवाल्मीकि ये मोक्षोपाये ॥ उत्पत्तिप्रकरणे माण्डव्यापादने लीलोपाख्याननाम षष्ठः सर्गः ॥ ॥ ॥

ज्ञानिदेव्युपदिष्टज्ञानवाचकैः सम्पादुद्धरत्यर्थः ॥ ० ॥ इति श्रीवाल्मीकि ये मोक्षोपाये उत्पत्तिप्रकरणे लीलोपाख्याननाम षष्ठः सर्गः ॥ ॥ ॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

86

आकाशजाख्या नलीलाख्या नाभ्यां विसृजेता प्रतिपादितमर्थसुखप्रतिपत्तये सन्नेपेणावर्ज्यं वस्तु वयति ॥ रतदिती ॥ रहरपदोषनिवृत्तये दस्यमेव सत्यतया प्रतीयमानं
 दोषस्तस्य निवृत्तये ॥ वनतीसा इताम् ॥ सत्यतामिति यावत् ॥ असतो नीर्ध्वनीयप्रपञ्चाभ्यासकः स्फुर्नापि स्यात्तदसताभासं पद्मासम् ॥ अविद्यमान आभासो दृश्यो यस्मि
 स्तदसताभास ॥ अथात्मस्वच्छस्वरूपम् ॥ ब्रह्मशब्दस्यार्थद्वयमाह ॥ ब्रह्महितं मायिकप्रपञ्चेनोपावितं ब्रह्महितं हितं नीर्ध्वनीयमात्मत्वसम्पन्नम् ॥ तद्वद्विपरीतदृष्टिर्माहृत्य

॥ वासिष्ठ उवाच ॥ एतत्ते कथितं तामदृशपदोषनिवृत्तये ॥ लीलोपाख्या नमनव वनतां जगत्सपज ॥ असताभासमथात्मब्रह्मास्तीति ब्रह्मेकितम् ॥
 ॥ ब्रह्मविद्भैरवपुनानन्दाभिधमव्ययम् ॥ तस्य पत्न्यसमाप्राप्तं शुद्धसत्त्वमविहितम् ॥ तद्विपरीतमप्यनिर्देयं तच्छीतं पनमपदम् ॥

ब्रह्महितद्वयोरेकत्राविनोदः ॥ वित्तप्राप्तिरूपम् ॥ भेनववपुर्भयिकनस्वरूपं ॥ भाषास्यादातः भवते भीषोदेति सूर्यइति श्रुतेः ॥ मद्रया अतिवातो यंसूर्यस्तपति मद्रयात् ॥ आनि
 त्नीरिदोसगी रिभिर्ध्वनमज्जति मद्रयादिति भगवद्वचनाच्च ॥ नत्वेवं विवृत्तलासी चेन्न हिंसादिदमिति विविधो नीर्ध्वनीयतामित्यत आह तस्ययादिति ॥ समदृश्यो त्यातिनास
 योनेकद्वयं यदासर्वेषु ध्वनेषु समं ॥ अविहितमलां धितं ॥ विदं ज्ञानिनामप्यनिर्देयमवाच्यं ॥ स्त्रीनमाधुयवतः ॥ शान्तं निर्विकारं ॥ तद्विज्ञोः पनमपदमित्यादि श्रुतिप्रमा

एतत्ते कथितं तामदृशपदोषनिवृत्तये ॥ रमपदमिति ॥

रक्ष सां कुलमेव शैल सास्याभ्रमालिके ॥ हेरकः कुलशैलाभ्रमालिके ॥ विवेकिरिव ॥ ककं प्रार्थितो लोका सिद्धजीवसूचित्वा तना तनकलजना नां सपर्वतुः खसागराणां
 नञ्जनमाभ्रदिजगति स्वत एवाविद्यमान विस्मृविका व्याधिभावमस्यैतदुच्यते ॥ शत्रुकमनुसारी भगवाद् पुनराहपितामहः ॥ सूचिका सोपसर्जते ॥ नीत्यनेन सोपस
 र्जितामहवर्तत इति सोपसर्जसूचिका भविष्यति ॥ सोपसर्जसूचिका मेव दर्शयति ॥ विस्मृविकेति ॥ पमेति ॥ पद्मो नाम रोगः ॥ स्त्रीता गुल्मः ॥ पद्मप्लीहादिभिर्वोधनादिषू

॥ पत्रिकर्त्री केन कः कुलशैलाभ्रमालिके ॥ इति छतवतुष्टोस्मि गतानां भिमतं वनम् ॥ कर्कषुवाव ॥ भगवद्भूतभवे शस्यामहं जीवसूचिका ॥
 ॥ अनापसीवायसी च विवेकास्पतिवेदनम् ॥ वासिष्ठ उवाच ॥ एवमास्थिता मुक्ता पुनराहपितामहः ॥ सूचिका सोपसर्जित्वं भविष्यसि तिष्ठविका ॥
 ॥ उभोजेना पुनारंभा मूर्खा इति यथये ॥ उद्देशवासिनो दुष्टास्तेषां हि सांकरिष्यासि ॥ अविश्वहृदयप्रातोः पद्मप्लीहादिबोधनात् ॥ वातलेषा ॥
 ॥ तमेका व्याधिभविष्यसि विस्मृविका ॥ सगुणां निर्गुणां वैवर्जनमासादयिष्यासि ॥ सगुणानां विवर्जितार्थमंत्रोपनुमयोच्यते ॥ ॐ श्रीं श्रीं श्रीं राविस्त ॥
 ॥ शक्तयेन मो भगवती विष्णुशक्ति एहि एनां हर हर हर हर हर हर न पव पव मथ मथ उत्सादय उत्सादय दूने कुरु स्वाहा ॥ विष्मृविके वरुना हिमवत गच्छ जीव

विका व्याधिभविष्यसि ॥ तस्याः स्वरूपमाह वातलेवेति ॥ विष्णुशक्तिहे विष्णुशक्ते ॥ आनुनः संवाच्यते ॥ मावेसि ॥ जीववर्द्धमर्तुमर्तुमयंगतोसि स्वाहा ॥ स्वास्वयं
 गच्छतु ॥ मया रूपमानं जीवात्मकं हविस्वर्द्धमर्तुमर्तुमयंगतित्यर्थः ॥

सत्त्वमहमर्चं नञाणिमध्यमं वा सकरोदने वामपाख्यन॥ उपदेशो तस्य तल इत्यर्थः॥ न्यस्य न्यासं कृत्वा मात्रिको दक्षिणारुक्तेन स्ववामापामानितले मंत्राक्षनालीलेखित्ये
त्यर्थः॥ आउराकारं व्याधिताकारं संयतो नियतः॥ मंत्र एव समुज्जतः तेन मार्दिताम्॥ रसायनहृदि॥ अमृतामृतने॥ स्वावानाः सम्पृक्ता वमनः॥ माघसमीपुः न्यामाघबीजको वासमेत्य

॥ इति मन्त्रमहामन्त्रं न्यस्य वामकरोदने॥ मार्जये वातुना कार्त्तनेन हस्तेन संयतः॥ हिमशैलाभिमुख्येन विद्वतां विविक्तयेत॥ कर्करी कर्करी॥
॥ ऊर्ध्वमंत्रमुज्जतमार्दिताम्॥ आनुरां विनये शंङ्गे रसायनहृदि स्थितं॥ अजनामनागो मुक्ती मुक्ती सर्वाधि विविधमे॥ साधको हि युविर्भूत्वा स्वा॥
॥ यान्तः सुसमाहितः॥ क्रमेणातेन सकला घोषि नान्ति विषूविकाम्॥ इत्युक्ता भगवान्चे वास्तवैवान्न नधीयत॥ ततः प्रादेशमात्रासाततो॥
॥ त्र्यजुलि रूपिणी॥ ततो माघसमीपुत्पाततः सूत्रं विभूवसा॥ कस्य विद्वि वराऽस्य स्त्री तास्य विकलस्पव॥ प्रविस्मान्तर्वातसूची भवत्यन्तर्वि॥
॥ सूविका॥ वास्य विन्ननुदे हस्य सुस्पस्य विकलस्पव॥ विन्नस्पजीवसूचित्वे भवत्यन्तर्विषूविका॥

र्थः॥ वामीति वा विषूत्र इत्यमनः॥ वातसूत्रा वातायात्मकसूची सती॥ अतिविस्त्रविका इति शायित विस्त्रविका वाधि भवति॥ तनुदे हस्य कुरादे हस्य॥ विकजस्याखस्थस्येत्य
र्थः॥ जीवसूचित्व इति निमित्तसम्पत्तिः॥ देहद्वयेनाग्निना सती उपदे हस्य नष्टत्वात्॥ सूची उपदे हस्येनेत्यर्थः॥ यथोक्तं ह हृदा सिद्धे॥ अन्त्यावभूवलक्ष्मी सातथा जीवविस्त्रविका॥

व्योमात्मिका निराज्ञाना व्योमवृत्तिशरीरका ॥ एवमस्यास्तनुज्जिता सूक्ष्मद्वयमकीर्तिता ॥ नीलानां शुक्लायसिंकायशिंशुकपेलवा ॥ तनुद्वयेन तेनासौ प्रविशपह्य
यन्तारा ॥ विषयज्ञीतता ॥ कृतावृत्तिभ्रामदिशोदशेति ॥ निर्वेदवैराग्यमृद्धिगीतिनिद्रायाम् ॥ धिग्निभस्मिन्ननिद्रयोनित्यमनः ॥ किमिवेति ॥ इवशब्देवाकार्त्तकानार्थ

॥ एवं बहूनि वर्षाणि शतानि शतानि कथातिनी ॥ देहद्वयेन बध्नाम्योन्निभ्रामितले यदा ॥ अथ कालेन महता कर्कषीव न नाञ्जसी ॥
 ॥ निर्वेदमन्नगमाद्विकृष्टं किमिदं कृतम् ॥ किमहं सूचिका जाता सूच्या किमिव मास्पति ॥ सूची यं नक्तमां सानां काणामात्रेण पूर्यते ॥
 ॥ ममान्नानि संततं तदस्यासूची सुदुर्भजा ॥ जमेतानि विशालानि गतान्यजानि दुर्घिय ॥ कालमेव विलासानि सुविस्तीर्णानि पावित ॥
 ॥ सूच्यामपि हतासायां मनागपि न मीति हि ॥ स्वादुमांसनसया सोवसावानक्तमेव ॥ इति संविद्यवित्तस्य संहृत्य जनमानाणाम् ॥ तदेव हि मयं श्रुत्वा ॥

मास्यति॥ अन्नमविष्यति॥ हनोतीतिषादे॥ हनत्तर्षेणकम्पायावाक्कानंभविषादयोरित्यमनः॥ तद्धमेवसूचीदुःखदत्त्वात्॥ तद्धमासूचीमनागीषत्॥ ईषत्तनागि
त्यमनः॥ स्वादुतांसस्परसोपेतोयासः॥ स्वादुर्मासनसानास॥ वसावया॥ हन्मेदस्तवतावयेत्यमनः॥ जनसानाजिनमनाममिषायम्॥

जगामतपसेषुनः॥

निर्वेदरसो वैराग्यपरसोगर्भेऽन्यस्याऽस्मानिर्वेदरसगर्भिणी ॥ इद्विनासतप्ता ॥ तपेते अत्र इत्यर्थः ॥ निस्तननुमनोमयी निर्विकानमनः प्रधाना ॥ निर्मलारागादिमलन
हिता ॥ तत्र हेतुः श्रीगा कल्मषोति ॥ विदितं वेद्यं ब्रह्मात्मैक्यं जयासाविदितवेधातया प्रसिद्ध्या ॥ मूणं अत्र ह्यविदं ॥ मूर्खा हिता कृतविवेकनहिताः ॥ ॥ ॥

॥ सर्वतश्चित्रमाहृत्य निर्वेदरसगर्भिणी ॥ सूची देहे न सो द्विनाते येति कठि नंतपः ॥ निःसंकल्पा निराहारा निस्तनजमदनोमयी ॥ अथ वर्षसहस्रान्ते ॥
॥ सा प्रापयनमां दशां ॥ वभूवनिर्मला सूचीतपसा क्षीणा किं त्विषा ॥ जाता विदितवेधा सा स्वयमेव तया धिया ॥ ततो वर्षसहस्रगाणि निःसंकल्पतया तया ॥
॥ तस्यो निगविलसं सान हेयमां हृदि कुर्वती ॥ तां वेदास्तादृशी ज्ञात्वा पदं पनममास्थितां ॥ उपेत्यो वाच भगवात्पुत्रिक कूर्किटिराकसी ॥ तामेव तनुमासा घसु ॥
॥ त्विनी भुवने वना ॥ या वन्मुक्तासि हे वत्से तार्दि ते गालितं तमः ॥ ये मूढा येऽनारम्भा मूर्खाऽऽस्थितयश्च ये ॥ उद्देशा वासिनो ये च ते ते ग्रास्ये च वपुः स्थितेः ॥
॥ इत्युक्त्वा तर्द वेवेदाः सा धृत्तं नुना कसी ॥ अन्तः स विभ्रयी जाता वात्य कल्लोलवर्जिता ॥ चिन्तं पनु सा तस्यो निर्विकल्पसमाधिना ॥ अथ कालेन ॥
॥ मलता विज्जः स्पन्दनमेत्यसा ॥ वरिर्हृत्लि मयी जाता तामस्मान् पुनः जु वाम् ॥ ॥ ॥

तदनु तदनंतं नम् ॥ वात्य वृत्ति कल्लोलवर्जिता वात्ये वनात्ममुच्यते या अन्तः कणासी वरिर्हृत्स्थ एव कल्लोलोत्तामहोर्मया ॥ तैर्वर्जिता ॥ ॥ ॥

यावत्तत्त्वं यावत्प्राप्तिः ॥ इत्युत्पत्तवसा येपि सत्त्वसस्त्रीलुजनुष्टित्यमनः ॥ अपवर्तते निवर्तते ॥ त्राम-आतनः ॥ वेषसासूययासः ॥ काल्यितइत्यन्यः ॥ विवि
नोम्यन्तेषयामि ॥ शोलस्यपादेपर्यन्तपर्वतेतिष्ठतीति शोलपास्थम् ॥ पादाः पर्यन्तपर्वता इत्यमनः ॥ अथ वेलपादस्थपर्वतादेशमूलस्थम् ॥ आसितयामि

॥ यावत्तत्त्वं हि देहस्य स्वभावो नातिवर्तते ॥ तत्र सावित्रयामासयासोजासुर्वितोमम ॥ वेषसा काल्यितो मूढासमस्तान्विविनोम्यन्तम् ॥ इति संविन्नसा
॥ तस्या उत्पायगिरिश्च ऊतः ॥ विवेश शोलपादस्थकिनातजनमाउलम् ॥ तद्वापिमहाद्व्यानिवासमकनोत्तपा ॥ तस्मिन्ननेतत्रकिनातजनमाउले
॥ हस्तहार्यतमः ॥ पीडावधवासितयामिनी ॥ तस्यां रज्ज्यां भीमायां मन्त्रिणां सहभूपतिः ॥ अष्टविंशिकमोदनः ॥ शार्विशदानवर्यया ॥ अष्ट्यां कर्करीसा
॥ नोचननौ राजमन्त्रिणौ ॥ अपश्यद्वतवैर्यथवेतालालोकनोन्मुखौ ॥ अथ सावित्रयामासलक्ष्मोमचोपहोमया ॥ मूढावेतावनात्मजो मानो देहः
॥ कीलानयोः ॥ इहामुत्रवनाशायमूढोदुःखायजीवति ॥ तस्माद्विनसनायोसोपापसंविनी हेतुतः ॥ आदिसर्जनेनियमः कृतः पक्षजजन्मना
॥ हिंसाणां भोजनायास्तु मूढात्मानात्मवानिति ॥ तस्मादेतौ मयैवापभोक्तव्यौ भोज्यतांगतौ ॥ अभव्यपवनिर्दोषं प्राप्तमर्पमुपेक्षते ॥

नीकालरात्रिः ॥ धृतं धैर्यं जयासाधृतधैर्यं ॥ अनयो ननात्मज्ञयो नात्मतया गृहीतदेहस्या वरपरकृणीयत्वात्तस्य च सर्वतः ॥ सोपद्रवइतयानकृणास्पदुःकनत्वादेतोभानो
मानवदुःखकदित्यर्थः ॥ नाशायपुत्रधार्यप्रशायसुखानामयइति यावत् ॥ हिंसाणां हिंसा नवीतानां ॥ अनात्मवान् ॥ अजितमनः ॥ भव्याभोग्यः ॥ यथाऽऽनीनत्वामि
ना ॥ भव्याभोग्यः इति ॥ अभव्यः स्तद्विलक्षाः ॥

रक्तसाकुलमेवकाननमनन्यंतस्पमञ्जरी॥ हुंकारेणपरुषंकचेर्हुंकानपउषं॥ गर्जितेति॥ कनकावर्षेपला॥ कनकाएवाशानिर्जनिनननजातोयः कनकाशनेः
शवृत्तद्वत्यतीयमानंवच॥ दोराटचेवव्योमपदवीनभोमार्ज॥ तस्याः शशीभास्करोमतामायेवतमः पीठाशीलाचकानसबपीठात्तकाशीलातस्या॥ कोट्वांछीदतको

॥ वासिष्ठउवाच॥ अथसाराक्षसीरक्तः कुलकाननमंजरी॥ नभस्येषाम्भलेखेवगांभीर्नविननादत्त॥ नादानेसमुवाचेर्हुंकानपरुषंवच॥
॥ गर्जितावन्नर्जातकनकाशानिशवृत्त॥ भोभोदोराटवीव्योमपदवीशशीभास्करो॥ मतामायातमः पीठाशीलाकोटनकीटको॥ कोभवन्नोम॥
॥ तावुद्धीदुर्द्धीवासमागतो॥ मङ्गासपदमापन्नोक्षाणामरणाकोवितो॥ राजोवाच॥ भोभोभूतकाकिंस्थास्त्वैवातिष्ठासिवदेतकिम्॥ दर्शया॥
॥ स्यात्तवणीन॥ कोविभेत्यालिनीधने॥ राज्ञेयुक्तेरम्यमुक्तामिति संविन्यसातयो॥ प्रकोशायथधैर्यायननादसुजहासच॥ ततोदृशनुक्ता॥
॥ तोशद्वूपरितदिक्कुवाष्ट॥ तादृक्कासप्रभापूतदूनप्रकटिताह्वतिम्॥

हेममतामायातमः पीठाशीलाकोटनकीटको॥ मङ्गासपदमंङासस्यानं॥ अभिनीधनेर्भिनीधनेः॥ तत्तमायाइत्यर्थः॥ तादृक्कासस्यप्रवडंतास्यस्यप्रभा
पूनेणादूनात्यकटिता॥ आह्वतिर्यस्या॥ सातथोक्ता॥ तासेक्रीयमाणोहिदत्तप्रेमा॥ प्रसन्नोत्तेयत॥ अतोभिधीयतेतासप्रभोति॥

१०
कल्पात्ताशानिकाशेन प्रतयात्ताशानि निषेधेणावृष्टीशक्तिताम् ॥ त्यजसंनभं ॥ आनंभं को पोवा ॥ विषये साधयितुं योग्ये ॥ ये हि शब्दोक्ते ॥ ॥ ॥

॥ कल्पात्ताशानिकाशेन द्रष्टुमशक्यं तस्मिन् ॥ तामवेक्ष्यमात्रवीनो तथैवास्तु भित्तौ स्थितौ ॥ मन्त्रुवाव ॥ महाराज्ञासि संनभः किमप्येतदानीं ॥
॥ तद्वेत्तुं यथाकार्यं तद्वेत्तुं संधमा ॥ त्यजसंनभं मार्गं भो नायतव विनाजते ॥ विषये हि प्रवर्तते धीमत्तः स्वार्थसाधकाः ॥ त्वाद्दृष्टीनां सह ॥
॥ स्वात्मीयमशकानां मिवाचले ॥ अस्माकीं शीरतावात्पाव्युगानि तापापावित ॥ संनभं ज्वनमुत्तुज्यस्व यथा स्वस्थया विया ॥ पुक्ताव्यवहारा ॥
॥ रितापास्वार्थः प्राज्ञेन साध्यते ॥ कथं याभिमतं किं ते किं मर्थया निवार्यनी ॥ अर्थं चिन्ने पिनास्माकमप्राप्तार्थः पुनो गतः ॥ इत्युक्त्वा सातदातेन ॥
॥ विनयामास राक्षसी ॥ अतो नु विमलाचारं सत्त्वं पुनश्च सीहयोः ॥ न सामान्या सौ विमो मन्त्रे विविने पंच सत्ताति ॥ वचो वक्त्रे क्षाणान्येव वदन्त्यर्थिनिस्व ॥

धीनतावात्पाव्युगानि धीनेत्येव वात्पावकवातः तया विशेधेणो रानि धूतानि ॥ अवहानवतीति व्यवहारिणी तया अवहानाजकूलयेति यावत् ॥ सत्त्वं बुद्धिः ॥ ॥

किं वस्त्वाकाशं भवत्याकाशं न भवति वा किं वस्तु किं विन्नं भवति किं विद्मवति कोतिष्ठनेव असचेवेति छतीत्यर्थः ॥ अस्य प्रश्नवाक्यस्य यमेवात्रार्थ इत्युक्तमवगम्यते ॥
पाषाणाः पाषाणास्योचेतन इत्यर्थः ॥ एकस्मिन्नने केषां न्नापात्मेनावस्थानेन दृष्टान्तो बीज इव पुम इति ॥ आनतो तावत्कायमित्यन्ते ॥ प्राक्सूत्रे रपेणावर्तन इत्यस्य
पगतं व्यष्टिः ॥ तत्र तदभावे तस्मादेव तदुत्पत्तिरिति नियमादर्शनं प्रथमाज्ञात ॥ दृश्यते वा तिलेभ्य एव तेन सुस्पष्टते ॥ न सिकताभ्यः ॥ हीना देवसार्थः ॥ सृष्ट एव च इत्यन्ति नियमः ॥

॥ किमाकाशमनाकाशं न किंचित न किंचिदेव किं गच्छन्न गच्छति वक्तुः कोतिष्ठनेवतिष्ठति ॥ कश्चेतनोपि पाषाणः कश्चव्यो माणि विवक्तुः ॥
॥ आपोजगतीति द्यानी कास्मि र्वीज इव पुमः ॥ कस्मान्न किंचिच्च पृथक् कस्मादिव मत्ता सः ॥ हेतमप्यपृथक् कस्माद्वतेव मत्ता सः ॥
॥ यद्येता रूपदिशि या विवा नय नो मत्प्रश्ना न्न खलु विगाहितुं समर्थौ ॥ तद्वन्नोजठरुता शाने न्धनत्वं निर्विघ्नं कर्तुं गमिष्यथः ॥ को न ॥
॥ वासीष्ठ उवाच ॥ महानिशी मत्तारापे मत्तारा स कल्पया ॥ इति प्रोक्ते मत्ता प्रश्ने मत्ता मं वी गी रं दौ ॥

तथा वै कास्मि नेव बीजे स्वकाक्षी निक्षिप्तानेक दृशो स्तीति ॥ बीज पव पुमा इत्युपपन्नमुक्तम् ॥ किंचिदपि कस्मात्पृथक् न भवतीति भेदितमादाय इक्षामेदमादाय रथेति ॥
हेतामिति ॥ विस्तृष्टार्थतया प्रश्नानां तत्मा धुत्वं व्युत्पत्तिरित्यप्रश्नानेति ॥ तत्तत् हि जठरमुदने ॥

सर्वेषां प्रयत्नानां सामान्येनोन्नतमाह भवत्येति मज्जोविहीनिर्भोगइत्यर्थः ॥ एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः ॥ वास्तवमेकत्वं ॥ इंदो मायामिः पुनश्च पश्येयत इति श्रुतेः ॥ मायिक
मेकत्वं वपनमात्मनः ॥ सुवचनमित्याभिप्रेत्याद्यप्रश्नभागस्योन्नतमाह ॥ अनाख्यत्वादित्यादिश्लोकद्वयेन ॥ अनाख्यत्वाद्वावकान्वयिहितत्वात्मनः ॥ घृष्टानिर्दिश्येष्टांतेषां

॥ मन्त्रवाच ॥ भवत्यापनमात्मैव कथितः कमलेक्षणे ॥ अनयेववचोर्मग्यावृत्तविदोवयोग्यया ॥ अनाख्यत्वादागम्यत्वान्ननः ॥ घृष्टेद्रियास्थितेः ॥

॥ चिन्मात्रमेवमात्मानुराकाशादपिसूक्ष्मकः ॥ विदातोऽपनमस्यान्तःकोटिब्रह्मापुबुहुदाः ॥ ५ ॥ इयास्थिति मभ्यस्यतीयनोराक्तिपर्ययात् ॥ ॥

ओत्रापीन्द्रियाणीरस्थितेर्मया ॥ असाकर्येतापदार्थप्रकाशनसामर्थ्यस्येति यावत् ॥ पवसुक्तोपपान्नितात्माप्येतावत् ॥ अनुर्विस्वयवत्वाच्च ॥ आकाशवदित्याह
आकाशादिति ॥ शक्तिपर्यायाश्चाकाशमिति वाह्यशून्यत्वात् ॥ स्ववर्तिभूतवस्तुशून्यत्वात् ॥ स्थितिशक्तेरातिक्रमात् ॥ पर्यायोतिक्रमः ॥ तस्मिन् अत्र तिपात उपात्ययस्य

मनः ॥ एतेनाष्टमप्रश्नोत्पिहोन्नतमेवेदितव्यः ॥

वलनोर्विवर्तने॥ भ्रासयानामभिप्रायाणां॥ मिथ एकीभावमिथ एकीभावमेवास्वामिमतैर्यति॥ आभ्यामिति स्वयमेवाविनाशिनो॥ अविनाशिबलरूपत्वात्॥
तत्रस्मात्कीञ्चित्संदेशमित्यत्रकीञ्चित्यवयवो॥ कीञ्चिदिषन्मनागर्भइत्यवयवपठितत्वात्॥ संसृतइतिसंदेशो॥ अकालकल्पाभ्रं॥ अकलप्रलयमेवसम्भव

॥ तवोवक्त्रेकपादो नैर्हीमतामाशयामिथः॥ एकीभवन्ति सरितां पयोः सवलनैर्विव॥ आभ्यां प्रायः परिज्ञोतो ममभावो नयोर्मया॥
॥ नविनाशो मयेतौ स्वयमेवाविनाशिनो॥ तदौ परिदृष्ट्वा मिकेचिन्मन्देहमुत्थितम्॥ राज्ञां प्राप्य नष्टं नीसन्नेहनेन नावमा॥ इति॥
॥ संचिन्त्य दृष्ट्वा यैसा तत्त्ववचनं ततः॥ अकालकल्पाभ्रं वंता संसयस्य सावृवीत॥ कौभवतौ न नौ कथ्यतामिति मेऽनघौ॥ सञ्जुवाच॥
॥ अयं राजा किं नातानां मस्याहं मन्त्रितागतः॥ उधतो रात्रि वानेतात्वाद्यजनविनीयते॥ राज्ञां रात्रिं दिवं वस्मोऽदृष्टभूतविनीयते॥ राज्ञः॥
॥ सुवाच॥ राजस्त्वमासि दुर्मन्त्री दुर्मन्त्री नृपो भवेत्॥ स नृपश्च भवेत् मन्त्री राजा सान्निविता भवेत्॥

इवरवोयामि स्मर्तुं योक्तः॥ त्वाद्यजनविनीयते उधताविति सन्धेः॥ रात्रिदिवमित्यवयवम्॥ अतो रात्रिदृष्टभूतविनीयतो राज्ञां दुर्मन्त्रिपक्षयः॥ दुष्टो मन्त्री य
स्य स दुर्मन्त्री नृपो दुर्मन्त्री न भवेत्॥ स रसावुर्नृपो यस्य स स नृपः॥ मन्त्री यो भवेदित्यन्वयः॥ सन्मन्त्री भवेत्तं युक्त इति शेषः॥

राजः सन्नात्रियुक्तत्वेविरोधतएवदृष्टव्यमित्यभिप्रायेणाह॥राजैवेति॥योजनीयोवृद्धैराजविषयाराजनीतियरिज्ञानेन॥अथवाविधानोराजाराजवियाव्रलविघात॥
पाराजविघाराजउत्पत्तिविस्मराणात्॥अयमेवार्थोस्मेतिवृद्धादीषुपद्यात्कृष्टं प्रतीयते॥समस्तगुणजालानामिद्यात्संज्ञानक्रमम्॥मुत्तमम्॥तद्विज्ञाभावेना

॥राजैवादौविवेकेनयोजनीयःसुमीत्रिणा॥तेनार्यतामुपायातियथाराजातथाप्रजा॥बभुर्त्वंसमदृष्टिर्त्वरजःस्याद्राजविधया॥
॥तामेवयोनजानातितासोमंत्रीनवानृप॥भवन्तौतद्विदोसाधूयदितस्त्रेयस्यास्पय॥नोवेदनर्थदोषःस्यात्प्रकृतेनअहंयुवां॥
॥एकोपायेनमत्पादवर्द्धालकावुत्तरीष्यथ॥मत्प्रश्नपञ्चनसानंवेदिदानयथोविद्या॥वादीउवाच॥इत्युक्त्वा राज्ञसीप्रसा॥
॥श्रावक्तुमुपवक्रमे॥कथ्यतामीतिराज्ञोक्तेतानिमाश्रयाणुनावव॥राज्ञसुवाच॥एकस्यानेकसंख्यस्यकस्यानोनंबुभुधेरिव॥अनर्ब्रह्मा॥
॥एतलक्षाणीलीयन्तेबुहुपाइव॥

जातद्विन्मत्रीविदितितनर्हिवालकावितिसम्बोधन॥एकस्मेति॥असुपेनतर्बुहुपाअसुस्योपाइवब्रह्माएतलक्षणांनिकास्यानोरत्तलीयन्ते॥तर्फीर्धति॥अनवि
शीनाष्टी॥एकस्यानेकसंख्यस्मेति॥

इदित्थं प्रश्नं प्रत्याह ॥ आकाशमिति ॥ वायुशून्यत्वात् न च वरिर्वस्तुशून्यत्वात् ॥ वेतश्चेद्वियत्वाद्वाकाशं प्रताकाशं न भवति ॥ तृतीयं प्रत्याह ॥ अर्कविदिति ॥ पयसा
ब्रह्मबलानिर्देशमनभिर्वैयं तस्मादकिंवेतकिंविन्नभवति ॥ सत्तेति किंच न परमार्थसत्तामोक्षात्मकमिति किञ्चिद्वतिचेत्यर्थः ॥ षष्ठं प्रश्नं प्रत्याह ॥ वेतनोमाविति सु
त्क्रमेणोत्तरं तु नास्तीति परीक्षा ॥ अर्थमसौ पमात्मा यतश्चेतन्यप्रकाशस्मात्तश्चेतनो भवति ॥ वेद्याभावाद्दत्तातो ज्ञेयाभावात्कल्पितवेद्यसन्निवावापि निर्विकानत्वाच्च

॥ आकाशं वायुशून्यत्वाद्वाकाशं विधत्तः ॥ अर्कविदित्यनिर्देशवस्तुसत्तेति किञ्चन ॥ वेतनोसौ प्रकाशात्मा वेद्याभावाद्येतोपमः ॥
॥ आत्मनियोमानि स्वच्छेजगदुन्मेषवित्तकृत ॥ तज्जामात्रमिदं विश्वमिति न स्यात्ततः पृथक् ॥ जगद्वेदोपितज्ञानमिति भेदोपित न यः ॥

यदीजोपमो भवति च ॥ सप्तमं प्रत्याह ॥ आत्मनीति ॥ उन्मेषोभियक्तिः ॥ नवमस्योत्तरमाह ॥ तज्जामात्रमिति ॥ इदं सर्वजगद्रासर्ववस्तुवेतन्यमार्जवस्तुवेतन्यव्यतिनेकोपा
संभावितसत्त्वमिति यावत् ॥ अथवा तज्जामात्रम् ॥ तस्याविद्यानस्यान्यथाप्रतीतिमात्रे ॥ इति हेतोस्तत्तत्तस्या ॥ पृथगनस्यात् ॥ दशमं प्रत्याह ॥ जगदीति ॥ तन्मयस्तत्त्वश्रुपेन
ततः पृथगस्तीत्यर्थः ॥

वतुर्धस्यो ज्ञेयमाह सर्वग इति गम्यसम्बन्धो हि गमनफलं परमात्मा च सर्वेन गम्येन सम्बन्धः अतः सर्वगो भवति गत्यभावात् विधत्वेनासौ विभातित गतित्वा हस्तुतो ग
 तव्याभावाच्च न गच्छति नाप्यस्यो ज्ञेयमाह रास्यसाविती ज्योतिर्योऽस्तीति प्रकाशयोनैरमाह भवति संश्रयो भवति असोपनमात्मान्य प्रकाशत्वात् त्रिनाशयत्वाच्च
 स्तीत्युच्यते अथ अथपि सद्रूपत्वात् नमार्थसद्रूपत्वाच्च इति च अतुल्येति तिसाईरलोकः स्पष्टार्थः अन्तरीत्यनुमाने तोवोत्तनस्पदनमाश्रित्याह जागत इति यस्य
 ब्रह्माणां परंपरं पुष्पार्थसिधेनत्वात् प्रत्ययं ज्ञानं जायतो विवेकिनः पुष्पस्य प्रत्ययाभावाद्वास्तव्ये तत्प्रत्ययाभावो जायमानमाहुः ४ दैतं वस्तु सदिती प्रत्यय
 स्याद्वैतज्ञाना प्राप्तिवन्त्यात जायतोऽपि विवेकिनः तदभावाद्दैतज्ञानस्य जायमानत्वे पुनर्जायतः प्रत्ययाभाव इति क्वचित् तत्रायमर्थः जायतो विवेकिनो यः

॥ सर्वगः सर्वसर्वद्वोगत्यभावाच्च गच्छति नास्त्यसावाश्रयाभावात् सद्रूपत्वात् यथास्ति च अतुल्ये तन्मीत्रिणां वाक्सां राक्षसी वायवमादये अतो न परमार्थोक्तिः पाव
 ॥ नीतवर्मत्रिणां ४ राजो राजीवपत्राक्ष इहानीमेष भाषती ॥ राजो वाचा ॥ जायतः प्रत्ययाभावो यस्याहुः प्रत्ययं परं सर्वसंकल्पसंन्यासश्चेतसायत्तारियत् ४

प्रत्ययाभावो वास्तव्ये तत्प्रत्ययाभावोऽस्ति तं यस्य प्रत्ययमाहुः ४ एकानात्वात् अथवा जायतः साक्षात्तीक्ष्णमानस्यापि यस्य दैतविषयप्रत्ययाभावो भवति न हि दैतप्रत्यय
 रूपेणासाक्षात्परीणामे तच्छब्दस्यत्वात् यस्याहुः प्रत्ययं परमिति पूर्ववत् यदायस्य प्रत्ययस्त्वेव चैतन्मपनं संसातीतमाहुः ४ अत्र यश्च दृष्टश्च दृष्ट्याहारेण कथ्य
 त इति वक्ष्यमाणो न सम्बन्धः ४ एवमुत्तरत्रापि यश्च दृष्टसम्बन्धो ज्ञेयः वेतमानत्वात् नानासर्वसंकल्पसंन्यासः ४ सर्वदैतप्रत्ययसंन्यागे निर्विकल्पा समाधिरित्ये
 तद्यस्य परिग्रहो यस्य पनमात्मनः स्वीकानो भवति तद्देतुत्वात् ॥

यत्संकोचविकाशाभ्यासायस्पर्शकल्पविलयोदयाभ्यामित्यर्थः॥ योरात्रवाक्सानां निष्कालज्ञाणावस्थापर्यवसानभूमिर्भवति॥ अथ अयापिशब्दप्रवृत्तिहेतु
नांजात्यादीनामभावाद्वाचमगोचरत्वमभवति॥ अथवाचमजन्मवृत्तिव्याप्यत्वात् ज्ञोचनत्वं तज्जन्मपलाव्याप्यत्वात्तादगोचरत्वं॥ कोटिद्वयोति॥ द्वैताद्वैतकोट्यंतराल
स्पर्शब्रह्मद्वैतकोटिभ्यां परस्परपक्षसिद्धत्वेन कल्पिताभ्यां विलक्षात्मा विद्यानतया तयोर्मध्यस्थमभवति॥ अथवासदसत्कोट्यंतरालस्य लसंतज्ञासा उच्यते इति

॥ यत्संकोचविकाशाभ्यां जगत्प्रलयस्तृप्यः॥ निष्ठावेष्टात्तवाक्सानां मथवाचमगोचरः॥
॥ कोटिद्वयान्तरालस्य मयकोटिद्वयीमयं॥ यस्यावित्रमयी लीला जगदेतच्चरावनम्॥

भागवद्वचनान् कार्यकारणकोट्यंतरालस्पर्शवाहाष्टिदृश्यकोट्यन्तरालस्पर्शवाविम्वप्रतिविम्वकोट्यन्तरालस्पर्शवावंवसुक्तीकोट्यन्तरालस्पर्शवानियम्यनियामककोट्य
न्तरालस्पर्शवासर्वेषामप्येतेषां कल्पितत्वाद्ब्रह्मणा स्तोभ्यो विलक्षात्मा मया तदन्तरालस्पर्शत्वं मुपपन्नं॥ अथकोटिद्वयीमयापिमाप्योक्तकोटिद्वयीस्वरूपमभवति जग
यस्याविद्यानस्याविवर्तयन्तर्विज्ञमयी लीला भवति॥

यस्य विश्वात्मकत्वेऽपि सद्यत्मिकत्वेऽपि अज्ञातः ॥ एकस्वरूपतां रक्षाये तमायिकेनानेकवससद्यत्तादात्म्येन वास्तवत्वमेकरसत्त्वं राविरुपत इत्यर्थः ॥ कृष्यते त्वयेत्यर्थः
ब्रह्मात्मता वागतीः ॥ प्रत्यक्षफलेति दर्शयितुमिति राजमुखादित्यादि श्लोकद्वयं स्पष्टार्थम् ॥ इत्यत्र विज्ञानस्य कृतत्वेऽपि भावेऽप्यादेरुपात्तं सन्माज एव हविर्भवती

५३

॥ यस्य विश्वात्मकत्वेऽपि रात्रौ तेनैव कल्पिता ॥ सन्मात्रद्वयं भेदे कृष्यते ब्रह्मराश्वतं ॥ वासीष्ठ उवाच ॥ इति राजमुखाद्युक्त्वा कर्कषीव नमस्करी ॥
॥ अवबुद्धपराजितस्याजहोमत्स नवापत्तं ॥ अजः शीतलतामेतद्विश्वान्तिमपतापताम् ॥ प्राप्ता प्राप्तामयूरीव सद्यात्नेव कुमुदती ॥ राक्षस उवाच ॥
॥ अहो तेन पवित्रेयं भवतो भक्तिर्सेमुखी ॥ अनन्तामितसानेना प्रबोधा कोणमासीत ॥ विवेकी नो जगत्सूज्याः ॥ सेव्या मन्ये भवाद्दशाः ॥ महता मेव ससर्ज ॥
॥ तुनडुःखं न बाधते ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

तिदर्शयितुं ॥ अहो वतेत्यादिराख्यानसमाप्तिपर्यन्तो ग्रंथसंदर्भः सापेक्षार्थः ॥ तत्र कानिचित्पदानि व्याक्रियन्ते ॥ वतेति सन्तोषे ॥ रोमुखी बुद्धिः ॥ बुद्धिर्मनीषावि
षणावीः ॥ प्रज्ञासेमुखीमतिरित्यमनः ॥ अनन्तामितसानेनानष्टसामर्थ्यात् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

जाऊ लंमनुभूमिवनम् ॥ रक्तः कुलमेवकाननं वनंतं स्पर्मजरी ॥ हे मरुतः कुलकाननमञ्जरी ॥ भवत्याकस्यविदपि प्राणाभूयो न हिंसनीया इति यत्र तत्र प्रार्थय इति पूर्वोक्ता

॥ कोहिरीपाशीला फल्लस्तमसा परिभ्रयते ॥ मयेतो जाऊल प्राप्नो भवनो भूमिभास्करो ॥ पूजनीयावतः शीघ्रं हिती कथ्यता शुभो ॥ राजो वाव ॥
॥ प्रार्थयेत्वा मरुतः कुलकाननमञ्जरी ॥ भूयो भवत्या यस्यागा हिंसनीयानकस्यवित ॥ श्रीताथो राज्ञसी प्राप्त कर्करीवर्जमर्करी ॥ वारुमेवंक ॥
॥ रोम्यघप्रभृत्यवितर्थ प्रभो ॥ सत्यमेतदनु किञ्चिद्विहिंसनीयं मयाधुना ॥ राजो वाव ॥ यद्येवं फल्लपद्माक्षीपनदेहैकभोजने ॥ किंस्याद्यरीरहन्तौ ॥
॥ ते स्थितायामत्समीहिते ॥ राजा सुवाच ॥ कालेन वरुनाराजवपुषायाः समावित ॥ जाताभोजनवाञ्छामेन तानुगतायाम्यहम् ॥ इदानीं शीघ्रं ॥
॥ गत्वा प्राक्तनध्याननिश्चला ॥ यावदित्यसुरवेनास्मेशजीवाशालभञ्जिका ॥ ॥

रामचन्द्रः ॥ न विद्यते वितथमनृतं यस्मिन्कर्मणीतदवितर्थगा ॥ वितर्थत्वमृतं वच इत्यमनः ॥ फुल्लं विकसितं ॥ श्रुत्यैर्मनापमत्समीहितेमादिष्टे ॥ आसे ॥ उपवेशनं कुर्वे ॥
॥ शालभाञ्जिका पुत्राक्षीका तत्सदृशीत्यर्थः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

आमृतिमिच्छामि॥ आमृतिमृतिपर्यन्तम्॥ आमृतेतितीकापाठः॥ सुहृन्नावसोहादम्॥ वितथीकर्तुं चर्चुं किर्तुं मिच्छामि॥

॥ आमृतिधारणावधौ धानयामि शरीरकं॥ यथेष्टमथ कालेन त्यजामीति मतिर्मम॥ आशनीनपरित्यागमिदानीनमयानृप॥ हिंसनीयापत्राणा॥
 ॥ पश्यन्त्यासर्वगं श्रीवम्॥ इति संजातसंज्ञादैतौ विसृज्य निशाचरी॥ यद्वागर्तुं प्रवृत्ता सौतपा राजा ब्रवीद्वचः॥ जास्मत्प्रायसो हादं वितथीकर्तुं म॥
 ॥ हिंसि॥ सोहादं मुजनातां हिंसा देववर्द्धते॥ ननु सोभाग्यसंयुक्ते कृत्वा कानं मनो हनी॥ आगच्छास्य गृहं भवेत्तत्र तिष्ठ यथा मुखावम्॥ राजसुखाव॥
 ॥ मुग्धस्त्रीरूपधारिण्येन तु शक्नोषि भोजनम्॥ सन्नर्पयामि मां केन राक्षसीरूपधारिणि॥ न शोच मेव मे तुल्येन सामान्यजननाशनम्॥ पूर्वसिद्धम्॥
 ॥ भावो यमादेहं न निवर्तते॥ राजोवाच॥ हेमस्वगदामवालितादिना निकृतिविन्मम॥ गृहे स्त्रीरूपिणी तिष्ठ यावदिष्टमनिदिते॥ ततोऽऽहति न शक्नो
 ॥ राच न्यान्शतमुसहस्रशः॥ माणसेभ्यः समाह्वय देतुर्भ्यस्व भोजनं॥ कान्तादप्यपरित्यज्य गृहीत्वा तान शोषतः॥ नयस्व हि मवच्छेदं गतवर्धं स्वयंपासुरव॥

सन्नर्पयामि॥ संशीलायामि॥ हेमस्वग्भिः॥ हेममामि॥ हेमस्वचैश्वर्यावालितावोष्टिता॥ हेमस्वगदामवालिता॥

मनागीषत॥वर्मतः क्रियमातोतिशेषः॥यदाधर्मतोधर्मशास्त्रतः॥रजनीराचीम्॥रजनीन्दुपयामासुरितिसम्बन्धः॥मिथोऽन्योन्यम्॥पुनस्त्रीकुडाम्बिनी

॥महाशानानामेकान्तेभोजनं हि सुखायते॥रुग्निनिर्दामना कृत्वाभवभूयः॥ससाविभाक्॥समाधिविवनताभूयोप्यागत्यपुननन्यदा॥नयास्वान्या

॥वध्यतरार्किसानैघोहिधर्मतः॥स्ववर्मेतावर्हिसेवमहाकतायासमा॥त्वंसमेष्ट्यासिवावशर्पमासमाधिविरागीता॥असतामपिर्ममूढं॥

॥सौहार्दनिवर्तते॥राक्षसुवाच॥इत्युक्त्वा राक्षसी तत्र सम्यग्नासाविलासिनी॥राजन्नागद्यगद्यासइत्युक्त्वा नृपमीवितो॥आश्नमंस्वै॥

॥प्रवृत्तौतौरात्रावनुससानसा॥अप्यितेपार्थविद्वद्वाप्यतांनजनीमिथः॥कथयैकगृहेनम्येक्षयामासुरादृताः॥प्रभातेऽक्तःपुनेतरूपोपु॥

॥रञ्जीजनलीलया॥राक्षसीर्मन्त्रराजानोस्वव्यापारोभवभूवतुः॥ततोदिवसषट्केनसाञ्चितानिमतीभृता॥नृपान्ननपुनेभ्योऽपिस्वमाउलग

॥तात्रथा॥त्रीणि वध्यसहस्राणि तानितस्येतपदपौ॥सावभूवनिशाकालेसैवोत्राकृष्णराक्षसी॥ताणि वध्यसहस्राणि जयाहभुजमाउ

॥ले॥पयोराजानसापृष्टतदैवहिमवच्छिनः॥ततःप्रभृतसाद्यापिकिरातजनमाउले॥मध्यनागत्पगृह्णातिसमाधेयुत्येतासती॥वासीष्ठ॥

॥इवावा॥पतन्नेसर्वमारव्यातसूचीहृत्ताक्षकीर्तनात्॥आत्मेवास्तिपर्वसर्पनाम्याःसंसानदृष्टयः॥इति श्रीमोक्षोपायेसूत्रपुण्याख्याननामसप्तमस्कन्धः॥

इति श्रीमत्पनमहंसपरिव्राजकाचार्योत्तममुनिपूज्यपादलिखितश्रीमदाम्बुखण्डतोवासीष्ठचरित्रकार्यामोक्षोपायेसूत्रपुण्याख्याननामसप्तमस्कन्धः॥

सर्पः॥हृत्तानुवापपूर्वकंजगतोमनोविलासितत्वप्रपंचतयाख्यानीतनमवतमयति॥पतन्नेसर्वमारव्यातमित्यादिना॥किं ब्रह्मणोऽन्यथात्मेवास्तिनेत्याहपरि

सत्यामीति॥सर्पब्रह्मसंसानदृष्टयः॥संसानश्चाज्ञयः॥

96
कुतः संसारदृष्ट्योनसंतापत आह सर्वमिति ॥ त्रिषाद्योतेतो इदमन एव सृष्टिषु कर्तव्या मुदत्य सुवंप्रकानेणा सर्वजिगतात्मकं सस्फुरति ॥ अत्र जगतो मनोविव
र्तते ॥ रेद्वारव्यानं ॥ ईदना कवात्तातापत्या नीमैद्वानामाख्यानम् ॥ यन रेद्वारव्यानात्कृता जगत्स्थिति शक्ती समुल्लासं निखिनोषिवितेः परमात्मनः
क्तीमपि नस्यामनोभावमापन्नायाः समुल्लासं विजृम्भाणं विवर्तित इत्यर्थः ॥ अपवावितो ज्ञाने शक्तिर्यस्य तात्विति शक्तानि मन उच्यते ॥ आख्यानतात्पर्यं र्लोक

॥ सर्वं हि म एवेदमित्यस्फुरति सृष्टिषु ॥ अवेदमैद्वारव्यानं शृणु अवागाभूषाणम् ॥ रामते कथापि ध्यामि तदख्यानमानीदितम् ॥
॥ त्विति शक्ति समुल्लासं निखिनोषि जगद्यतः ॥ चित्रवालोजगद्यक्षमिष्यापस्पत्यवोवितः ॥ वोवितो सोपनर्पस्वपशपति ॥
॥ निनामय ॥ चित्रमेव हि संज्ञानो रागादिक्लेशाद्रावितः ॥ तदैव तौर्ध्वनिमुक्ते भवान्न इति कथ्यते ॥

द्वयेनाह चित्रवाल इत्यादिना ॥ चित्रमेव वालाश्चित्रवालः यगदेव यक्षो जगद्यक्षस्तम् ॥ यथा वालोऽव वोवितः सः ॥ आत्महारा यो मिष्यापक्षी पशपति तथा
चित्रभास विक्षीर्णं चित्रमेव वोवितः सतस्वपक्षी ब्रह्म मिष्या जगत्पशपति ॥ वोवितनुतिनुपद्रवमविष्टान समीक्ष्यत इत्यर्थः ॥ भवान्नः संज्ञानान्न इति तत्तावेनत्वा
॥ त्कथ्यते ॥

कदाचिदाविलंसर्जमित्यादिराख्यातसिमानिपर्यन्तोमन्त्रस्यार्थः स्पष्टार्थः तत्रवाचित्यपानिविविच्यते नैमित्तिकं प्रत्ययेमहर्त्तुकिदेनवस्यादाविलशाद्वक्तिपयः

॥ कदाचिदाविलंसर्जसंस्त्यादिवमन्त्रये ॥ एकाग्रोभगवात्रवेधाऽमुमः स्वामनयानि शाम् ॥ निशान्ते स प्रबुद्धात्मा हत्वा संख्यं यथाविधि ॥
॥ अजाप्रष्टुं दशौ स्फानेव्योन्नि योजितवानजः ॥ अथासौ दृष्ट्वा स्तत्र मनसा विततेऽस्वने ॥ पृथक्स्थितान् महान्नाशजान् स्थितिनि ॥
॥ रज्जलान् ॥ ताना लोकाविशुद्धेन परोऽस्वने तेजसा ॥ भृशं विस्मयमापन्नः किमेतत्कथमित्युत ॥ अथालोकाविनं कालीमनसेव ॥
॥ तदा स्वने ॥ सूर्यं तस्माज्जगज्जाता देकमानीय दृष्ट्वा ॥ कसत्वं कथामिदं जातजगज्ज्वालं महाघुते ॥ यदियानासि भगवन्स्तदेतत्क ॥
॥ थयानव ॥ इत्युक्तो वेदसाभानुर्मन्त्रि प्रह्वेन चेतसा ॥ न सत्कृत्या भुवा चेदमनिन्द्य पदयागिना ॥ अस्पृष्टं च त्रयं वस्य नित्यं काना ॥
॥ तामासि ॥ नातस्तस्मान्न जानीषे किमा मी खन दृष्ट्वासि ॥ अथ मद्वाक्यं सद्धर्मैर्लिलिचेत्तव सर्वगा ॥ अविनिर्ताम दुत्पत्तिं तच्छृणु त्वं वदाम्यहं ॥

विषयाः स्फारमहातिमहानारम्भो व्यापारो यद्युते तथोक्ताः ॥ सृज्यन्त इति सर्जाः प्रपञ्चास्तान् ॥ स्थितौ निरञ्जलान् निर्वोदान् ॥ स्थितिनिरञ्जलान् अवावतु ॥
निरञ्जलानि त्यमनः ॥ अथार्थ इतश्चाहः ॥ मदुत्पत्तिमिति सुपलक्षणां जगज्जालात्पन्नोपि ॥

अतु वैर्मरीयादिभिः तत्र वतः ॥ अतिर्वयोत्तोतनुस्थितीजलाहारत्वेतनो प्राप्तिरुमेव ॥ भव्यायोग्यायेन दशपुत्रं भवनेन शोकोमांनभ्रयोवाधते ॥ तदास्वित्यध्यातः ॥

१४ तेने कैलाशशैलस्य जम्बूद्वीपैककोणाके ॥ सुवाजिष्ठनाम्ने दत्तस्य वैर्जनितप्रजे ॥ माण्डलकास्मितीश्रीमदनत्यमुवसुन्दरं ॥
॥ तत्राभ्रदतिधर्मत्मा ब्रालाणां ब्रालवित्रमः ॥ इदुनामातिशान्तात्मा वश्यपस्य कुलोद्भवः ॥ तस्य ब्राह्मणसमाभायका वित्रस्यामहात्मनः ॥
॥ नवभ्रवात्मजस्तस्य मरुभूमौ तुर्यया ॥ तौ तदा दम्पती विव्रोपुत्रार्थं तपसो गीनेः ॥ कैलाशस्यां समाहूय शुचिव्रतपनायागो ॥ भूतैर्न नावृते ॥
॥ शून्ये तस्मिन् कैलाशकुञ्जके ॥ तेषु स्तोतपोद्यो न जलाहारो तज्जास्थिती ॥ ततस्तुष्टो भवदेवसायोः ॥ शशीकलाधनः ॥ आजगामाथ तं ॥
॥ देशं यत्र तौ विव्रदम्पती ॥ वनं विप्रगृहाणां युतुष्टोऽस्मितमुवाच ह ॥ विचउवाच ॥ भगवश्च देवदेवेश दशपुत्रामहाविपश्मभ्याम् ॥
॥ वत्तमेभ्यः शोको येन न वाधते ॥ अथैवमास्त्विति त्रौवाच जगामात्तर्हि मीरुवनः ॥ ततस्तौ दम्पती तुष्टौ वरं लब्ध्वा गृहागतौ ततः का ॥
॥ तेन सुषुवे दशपुत्राश्चानिदितारः ॥ ब्रालाणां दशतिवालाः क्रमेणात्रोदिमाययुः ॥ अथ कालेन महता तेषां तौ पितरौ तदा संजग्मतुस्ततः ॥
॥ त्यक्त्वा स्वो गतिगतिको विदो ॥ मातापितृभ्यां रहिता ततस्तौ ब्रालाणां दशाः ॥

पद्यायेनेति एकत्वमविवाङ्गीतायैः पुत्रैः ॥ खेदिनोदुःखेनोद्विगताः ॥ उद्वेगयुक्ताः ॥ विवन्धवो विगतबंधवः ॥ -

राजानोमण्डलेश्वराः॥ यथाप्याराज्ञःशास्त्रिणांशास्त्रिण्युच्यते॥ शास्त्रियश्चाज्ञयाराज्ञःसमम्राडित्यमरः॥ साम्राज्यं किं नामसम्पदितिसम्बन्धः॥ यन्मतेतुल्यं
प्रजापतेमुहूर्तवर्ततेप्रजापतेर्हिदिनेवतुर्दशइन्द्रमवैति॥ तत्रैकेमुहूर्तमात्रेचैलोकंशास्त्रि॥ धातनइतिमाम्बोधने॥ मेमहाप्र॥ तातेतिपीठसमताज्येष्टः॥ सेम्बो

॥ ययुःकैलाशाशीखनगहंसंत्यज्यखेदिन॥ तत्रसंविन्नयामासुहृद्विन्मस्तेविवन्धव॥ किंस्यादिहपत्रेयेयःकिमिहस्यादुःखदं॥
॥ कियतेतज्जनैश्वर्यंसामन्तोहिमहेश्वर॥ सामन्तसम्पत्किं नामराजानोहिमहेश्वरा॥ किं नामसम्पद्पानांसंम्राडिहमहेश्वरः॥
॥ किं नामसम्पत्तान्नोज्यामिदृस्तेषांमहेश्वर॥ किं नामतन्मतेतुल्यंयन्मुहूर्तःप्रजापते॥ विनश्यंतीनयत्कृत्येकितत्पादिहरोभनं॥
॥ ज्येष्ठउवाच॥ ऐश्वर्याणां हि सर्वेषामाकल्पाज्ञाविनाशियत॥ शोवतेधातनस्तन्मेवतत्त्वमिहनेतनत॥ इतनुवुः॥ युक्तमु॥
॥ क्तंत्वयातातसर्वदुःखापमार्जनम्॥ शचित्त्वातिनोद्यविक्लवित्यमवापुमः॥ ज्येष्ठउवाच॥ पद्मासनगतोभास्वाब्रह्माहमिति तेजः॥

अपते॥ सर्वदुःखापमार्जनम्॥ सर्वदुःखसमर्कः॥ शास्त्री अनुशासनंकुत॥ भास्वादीमिमात्र॥ तेजसाप्रभावेन॥ तेजःप्रभावेदीप्तौवज्रलेकेयतविद्यित्यमनः॥ ॥

सा॥ सृज्यामिसंज्ञामीति ध्यानमन्त्रविनायकः॥

कादामित्ययम् - अपुपगमो निपिकर्मविचकर्मविवासानुविस्मनां वक्तुः - अपर्षिताश्विषयीकृतानितियावत् - अथ अपर्षितात्ममर्षिताश्चो नि
त्यर्थः सहस्रमाह - अहर्त्रिंश कनभास्कनोर्हिमेतपर्वतेनात्यवहितोऽहः करोति तद्यवहितस्तानिशा

१४
अग्रजेनेति काथिता वा टेहत्वा तु दुःसमाऽ ध्यानाधीय न विस्तत्र निपिकर्माप्यितोपमाऽ अतः स्वेनैव मनसा चित्तया मासमाह
ताऽ ब्रह्मार्जजगतः स्वष्टाः कर्त्ता भोक्ता महेश्वरः लोकपालपुत्रैः सार्वभुवनानिबतुर्दश निर्मितानि मयोतानि तेषामक्षरं तस्यितः
अतः पते ब्राह्मणा पतन्तश्च पप्रजभावनाऽ देवान्विसम्भुः पूषा पूर्वभावनयाप्यितान् अथ ते देहका सर्वे पवनैनातपेन च कालेन शो
चमभ्येत्यगलिताः शीतापिपावित शतेषो दशवामाग्निभासो घमुत्पितऽ मावनापरिपाकेन दशतेषु ततांगताः पते हि दशस
सानामतो व्योमानि सार्वपिताः एषामन्यतमस्याह भास्कनोहर्त्रिंशकनऽ इत्युक्त्वा वेवसंभानुर्जगामानि जमदिनं विनं विरापि देवे
राः स्वव्यापारपततोभवत् ० इति मोक्षोपायेरेदोपाख्याननामाष्टमः सर्गऽ

६८

उक्ते च हृदा दीप्ते अर्चः कुर्वन्नहोरात्रे दशयित्वा कृतियथा वितिः सदसती कुर्वन्नदशयित्वा कृतियथा ० इति श्रीवासिष्ठ उवाच कर्त्ता एव दोषाख्याननामाष्टमः सर्गऽ

अतीतेनारब्धानेन तात्पर्यतः प्रतिपादितमदर्शयति मनोहीत्यादिनाश्लोकद्वयेन मनःकृतं मनसा कृतं सम्पूज्य मन्ये मनःकृतमेवार्थकं जात इत्यर्थः शरीरकृतकर्मणि फलत्वस्य प्रत्यक्षादिसिद्ध्या शरीरकृतसार्थकत्वं भवतीत्युक्तमनुपपन्नमित्यर्थवाह मनसेति हि यस्मादेतन्मनसा भावमानः स देहतां याति देहो विनकार्यकारी

वृष्ट्वा मनो हि जगती कर्तुमनो हि पुत्रं परः मनःकृतं कृतं लोकेन शरीरकृतं कृतं सामान्या ब्राह्मणा भूत्वा मनो भावनया किल ऐन्द्रवा इत्यन्तां याता मनसः पश्य शक्नुताम् मनसा भावमानोऽपि देहतां याति देहकः देहभावनया मुक्तो देहधर्मे निवाच्यते

भवतीति अन्वयमुक्ताव्यभिनेकमाह देहभावनयोति देहभावनयामुक्तः पुत्रो देहधर्मे रीतो समानापमानादिभिर्निवाच्यता इत्यर्थः

कुर्वेत उप त्वभ्यत इत्यत आह मानसुखितयेति अयमर्थः मनोभावनायीसत्यांशमरीनेफलपर्यवसाधि भोजनाकार्यदर्शनादसत्यातस्यानिर्घिकल्पसमाद्यवस्था
यां तददर्शनात् तत्रावस्थायां मनोमात्रात्मकशरीरकृतस्पृष्टादिफलपर्यवसाधिनो भोजनादेर्दर्शनाद्यत्रात्रात्राविवेकेन शरीरकृतयोपलभ्यमानफलवत्कास्त्वशरी
रकृतयविमनः कृतपवेविमनएवप्रियाप्रियकृतदेहइत्येतमर्थतन्निगोत्रयत्नादतिशयवानायास्यायानतनोनास्फुरीकर्तुमाह इत्युपेति इतउर्द्धमाख्यानसमाप्तिप

११
नानसुखतया योगी देहेवेली प्रिया प्रिये इत्युपाहृत्य यासां हृत्तान्तोत्रनिदर्शनि श्री म वा ताकल्याभागवन्निंदस्तवको
वात्रसम्मतः ययोरुदत्तश्रवाणोपावनादृष्टिरेतिमां व सु वा श्रूयते हि पुरा वाममागधेषु महीपतिः इंदुघुन्न इतिख्या
त इंदुघुन्न इवापनः तस्मै नु विम्वप्रतिमाभाय किमललोचन अहल्यानामतत्रासीच्छ साक्षस्पेवरोहिणी

६५
यन्नोयं यंसंदर्भः स्पष्टार्थः तत्रकानिवित्पदानिविविच्यते उदंतो हृत्तान्तः इंदुघुन्न इवेति सर्वैर्पूर्वमभूदजापाघोऽविजसत्तमः इंदुघुन्न इतिख्यातो विल्ल
व्रतपरायण इति पुराणात्रासिद्ध एकोऽस्ति इंदुघुन्नः अपन्नः अपन्न इंदुघुन्न इवास्थितः

एविः प्रकराणोवनः विप्रसमूहोमन्तः अनुपतश्चरागमकुतभेदे प्रकानैर्यथितोक्तेः असभुवीतिवातोर्जिदमयमपुनषववनस्पृति दुर्मतीशतिसम्योवनं आरा
यन्तोऽरवितम्

तस्मिन्नेवपुनेविः ४ विः प्रकरशेषनः ईदनामापनकाश्चित्रागसाणाप्रियोवसत आहल्याहल्ययासाईमिदुस्पयदभुसुना
नराकर्तोतिहास्येभ्यस्तस्मिन्निदुःजनत्यजत तयोर्वनतरोवहनिरावनावेष्टयोः सुडर्विनियवृत्तानोराजान्तिमुपाययो एवमन्योन्य
मासक्तभावमालोकभूपातिः चकानवृत्ताभिर्मोदैः शतयोरनुशासनं ताडभावापिर्मत्यक्तोदुर्मतांशालिलाशये तुष्टोजहसतुस्तत्र
नखेदमुपजगमतुः यथितोगजपादेष्टुनतौशनममुपागतौ कशाभिस्ताघमानाजोनापतुः कामपिव्यपाम् ज्वालाभिर्दत्तमानोतु
रस्थितोहिमाशीलास्त्रिव अष्टष्टनोततोराजास्त्रिचोर्वाकिनदुर्मती अथतोवनापिपालमूचतुर्मुदितारायो संस्मृत्याधामिहा
नोन्यमुवकास्त्रिमनिदिताम्

शरीरकलनानि शरीरकल्पनानि सर्ववनखाण्डलतानसेषु सर्वेवभवेन वाण्डलतार्थानां रसाश्च तेषु वाग्वामीषु स्पूलशरीरकेषु वेतउपादानकानां हि ननु शरीर

आत्मानं न विजानी योजाता तन्योन्यतन्मयो मुत्पावोनमहीपालस्वाभेनपितिकर्त्रिणो इष्टे र्थे विनमाविष्टं कापिधीनास्थितं मनः
भावाभावाः शनोत्यानृपशक्तानवाधितुम् आपातं न विजानी योजाता तन्योन्यतन्मयो भावितं तीव्रवेगेन मनसा यन्महीपतेः तदे
वपश्यत्यविलीनशरीरविवेष्टितम् नकारवनक्रियागजन्मुनिरायादिका अपि तीव्रवेगेन सम्पन्नं शक्तं वात्मायितुं मनः एककार्यो
नविष्टं हि मनोधीनस्य भूपतेः न चाल्यते मेरुनिव घातिघातशक्तैर्नापि राज्ञः शरीरकोष्ठाणि हृषोत्थितानि वेतो हिकानां ममीषु शरीरि
केषु वारीचसर्ववनखाण्डलतानसेषु मुख्यं शरीरमिह विद्धि मनोमहात्मन् देहेऽस्मिन्नेव विविधदेहगतां करोति स्वप्नावनाचितनवनवमा
भुवेतः वित्तेऽस्मिन्नेव कवोति हि किञ्चिदेव देहस्ततः समनुपालय वित्तनत्नं व ष्ट वा ताभ्यां तयैव मुक्तो राजानाजीवलोचनः
मुनिभनतनामानं पार्वस्यं समुवाच भगवन् सर्वधर्मज्ञपनमार्थनसमृष्टः सम्योति हि वेतोऽसि गीतः कामान्वयोऽपि शासितोऽव
यथा शास्त्रमेतौ निवसि याम्यहम् इत्युक्तानां जशाल्लसावुभौ निनवासयत ० इति श्रीवाल्मीकिये मोक्षोपायेन वमः सङ्कीः

केषु वेतः काराणामिति कुतो वैपनीत्यं किं तोनस्यादित्यत आह देहेऽस्मिन्नेव विविधदेहगतां करोति स्वप्नावनोऽस्वप्नभ्रमो परमार्थज्ञानविषयाः निवसि यामि निष्काशया
मि निनवासयत निष्कासितवान् ० इति श्रीवाल्मीकिये मोक्षोपायेन वमः सङ्कीः

अतीतेनारव्यानेन विसृजनेनाप्रतिपादितमर्थसिद्धिर्वाह इत्येतन्नेकाधितमित्यादिनासम्प्रविदितैहिसंसारोगनिपानेननामित्वीकित्तामुपकरोति
मन्वानोरासः पृथ्वी विसृजनेतोति निराकृतेर्वक्तोनिः स्वरूपस्यतत्र हेतुर्जडस्येति जडत्वसाधयति अस्येति दृश्यस्येत्यर्थः आनूढः संकल्पोयेन
तपानूढसंकल्पमासितसंकल्पसंकल्पप्रधानमित्यर्थः यदाह्यानूढः संकल्पोयस्यतत्रथा अनिवारिवामनः स्वरूपदर्शयन्नमन आसुप्तेरामृतेः तद्विस्त

व ष वा एतन्नेकाधितममयाख्यानकलीलया सर्वेष्वजगत्यास्मिन्निशरीरः शरीरीणां एकमनः शरी
रं तु लीप्रकानिचलंसदा अर्किर्वित्कनमन्यवशरीरं मांसानिर्मितं श्री म वा विसृजनेनाममवृत्तजडस्यवानि
राकृतेः रूपमानूढसंकल्पमनसोवक्तुमर्हसि व ष वा अननस्यात्ततत्वस्य सर्वशक्तेर्महात्मनः संकल्प
शक्तीरववितं यदूर्पतन्मनोविदुः

नादिलक्षाणां मोक्षोपायप्रकवाणकुप्यदित्याह अनंतस्येत्यादिश्लोकत्रयेन सर्वशक्तेः सर्वकानां भूतामायाशक्तिर्यस्याप्यसर्वशक्त्याः सर्वपदार्थ
निष्ठतयाप्रतिपमानायास्मिन्निष्ठोक्तम् तत्सर्वकल्पशक्तेरसंश्लेषत्वात्पितं रूर्पतन्मनोविदुः

101
भावः पदार्थः यद्यभावशब्देनाभिप्रायताविनाभिप्रायकानां लक्ष्यते । नितः स्वभावतो लो लो नृणां यो भावः कलनो मुखतां स कल्पाभिमुखतां यातः स
रुद्रशतो मध्ये वलति आत्मानात्मनो मध्ये लोलायते मेलकव्युत्तं दधानः मनोदर्पणामधिद्रोहात्मानात्मनो दृष्टदृश्यभावं भगते मनो लये सुषुप्तावात्मा
नात्मनो दृष्टदृश्यभावादर्शनात् यतः कुतश्चिदविचारितमरणाय तात्काराणात् उत्पन्नमतपवयात्किञ्चिदेवा विचारितमनापीयमेव विचार्यमाणानुष्ठाया

भावः सदसतो मध्ये नृणां चलति यस्वतः कलनो मुखतां यातस्तद्रूपमनसो विदुः यतः कुतश्चिदुत्पन्नं विज्ञेयात्किञ्चिदेव हि
नित्यमात्मविमोक्षाय योजयेन्मुक्तिपुक्तिषु अत्रेदं विन्नमाख्यानं कथयामि तवान्व यथाख्यातं भगवता पुरा पदः जज्जन्मना

काल्पितवेतालवादिशायते हि शब्दो विद्वत्प्रासिद्धिघोतनार्थः मोक्षपुक्तिषु मोक्षोपपत्तिषु तद्यिन्ननादिलक्षाणामोक्षोपायेषु तयोजयेत् पवमचारितमनापि
यं विचिनादिशानात्तु मनपवसंसा न कानां नानि ह्यत्र येतदेव मोक्षपुक्तिषु वाजनायामित्युक्तं इदानीमेतमेवार्थं विनाख्यानमवतार्य प्रपवयति अत्रेदमिति

आत्मिरामाटवीस्फारेति श्रुत्यर्थपदानि भगवान्वाचसिष्ठः स्वयमेव व्याकरिष्यति तथापि बुद्धिस्तोका यथैव्याकुर्मः अन्यस्यां जीवा अतोऽटवी संसार
पदवीस्फारा विलीणा शून्या सर्वपदार्थवर्जिता मायिकत्वात् तत्र पदार्थानां अशान्तेति पदच्छेदः अपवातामसत्वं दर्शयितुं शून्येषु क्लृप्तं सात्विकत्वं
दर्शयितुं शान्तेषु क्लृप्तं राजसत्वं ज्ञापयितुमतिभाषाणेति पुरिशरीरे शोते पुनश्च ज्ञासीदतीति वापुःशोभनः सप्तसुकनलोचनः अनन्तहस्तनयनः अत्रा

आत्मिरामाटवीस्फाना शून्या शान्तातिभीषणा योजनानिशतं यस्यां लक्ष्मणे कोणामात्रकम् अस्यामेको हि पुत्रः सप्तसुकनलोचनः
पर्याकुलमतिभीमः सांस्थितो विकृताकृतिः सप्तहस्त्रेणाकाहूनामापायपरिघातवहूश्च व्रतत्पात्मनः पृष्ठं स्वात्मनेव पलायते
उडुव्रतानैः व्रतस्वयमेवात्मनात्मानि व्रविश्रवतिभीतात्मा शयोजरानशतान्यापि कर्तुं न पलायमाना सौगत्वाहूनामितस्ततः

नन्ता विषयाकानहृत्तयः करलोचनतया विवक्षिताः पथोक्तं वृत्तासिष्ठे सप्तस्वनेत्रसप्तस्वत्वं पल्लवंसः परिवारिति तदनुक्तकृतत्वं हिवेतसः परिदर्शितमिति
वाहयन्ति नाना योनीः आपयन्ति इति वाहवः कुकल्पनानि तेषां सप्तस्त्रेणापरितो घ्नन्तीति परिघाता व्यात्मिकादिदुः स्वहेतुनाशयात्मनः स्वस्पष्टे प्रहरति
भ्रान्तिपरिहृति तैरा व्यात्मिकादिदुः स्वहेतुभिनात्मानं न्नेशयतीत्यर्थः पलायते कुक्कल्पना प्रापितडा स्वहेतुभ्यो विभेतीत्यर्थः

अथो विवेकार्हितः अथ रूपेण नेन के कुतीतानि दुःखानि उप्यन्तेऽस्मिन्नि कूपशब्दव्युत्पत्तेर्न भोजंभीनमपरिच्छेद्यकोप्तेन हि प्रमत्तनाकारो यस्मि

पतितो वशापवाशुमत्तवन्धोऽथ कूपके कृष्णरात्रितमोभीमेन भोगगंभीरकोप्ते ततः कालेन बहुना सोऽथ कृपात्तमुत्पितः
पुनः प्रतानैः प्रतनविद्रवसात्मनात्मनि पुनर्नितर्गत्वा कनश्रुवनगुल्मकम् प्रविष्टः काण्डक्या प्रशान्तमः पावकं यथा तस्मात्क
रञ्जगत्तनादिनिःकम्पसाणादिव पुनः प्रतानैः प्रतनविद्रवसात्मनात्मनि पुनर्नितर्गत्वा शशाङ्ककनशीतलं

अतथोक्तः तस्मिन्कारञ्जवनगुल्मकामितीमरुष्यजन्मविवर्त्तितं नक्तमालापनपययिकनश्रुवनगतगुल्मशद्वित्तु प्रोद्भूतत्वस्यासुखकनत्वात्कटंकष्या
मऽऽखपारिहृतामितीत्यर्थः

कदली काननं स्थापितं पातरमाणीयत्वात्तदसुखद्वेन ते ज उचते अर्पतंच तेतः स्वर्णो वासिष्ठ इति वासिष्ठराद्व्युत्पत्तेर्वसिष्ठवाचनामीयेति शब्देन पनमो विवेको वि

कदली काननं काननं संप्रविष्टो ह सान्निव कदली वा उका तस्माद्विनिः कम्प क्रापात्पुनः मयं प्रता नैः प्रतनन्ति प्रवत्पात्मनात्मनि
पुनर्इति तर्गत्वा तमेवाधोऽन्धकूपकम् ससंप्रविष्टस्त्वनया विशीता विषवाहतिः अधकृपात्तमुत्पायप्रविष्टः कदलीवने
कदली कानना तश्च कनञ्जवनगुल्मकं कनञ्जकाननात्कूपकपादभावनात्तन्म प्रविष्टः प्रतनंश्चेव स्वयमेवात्मनि स्थितः
एवं उपनिताकारः समालीकाविनमया अवसत्सवला देवमुहूर्त्तं प्रतिबोधितः पृष्टश्च कस्तुर्वा किमिदं केनाप्येन कनोषिव
किन्नामाभिमतं ते स्यात्किं पुनरिवावासी इति पृष्टेन काथितं तेन मे ननु नन्दन

वाञ्छितः विवेकेन बलाद्यितं फटिन्नाकान्तमिति ममर्षमाह अवष्टभ्यावली देवमुहूर्त्तं प्रतिबोधित इति मुख्यवृत्त्या

विवेकं चातिवित्तेन कथितमेव दर्शयति नाहमित्यादिना मने हे विवेका विचारित मनापीर्यं हि विचिंत्य तत्कार्यादिकं विवेकमृदितसप्तदेवभवतीत्यर्थः त्वया वि

नाहंकारविन्नवैवेदसुनेकीश्चित्कनोम्यत् त्वयाहमवभग्नोसित्वमेव शत्रुरतो घतः त्वया दृष्टोऽस्मि नष्टोऽस्मि दुःखाय च
मुखाय च इत्युक्त्वा विच्छिन्नान्यद्रान्यालोकस्वान्यतुष्टिमात्रं हरोदातिनवदीनो मेघो वर्षति वाटवीम् क्षणमात्रेणातंत्रा
सावुपसंहृत्य नोदनं स्वान्यमानिसमालोकजता सप्रसभं विनं

वेकेन दृष्टो वशी कृती हः त्वया यमुखाय च नष्टोऽस्मि सुखदुःखाय च नष्टोऽस्मि सुखदुःखोत्पादना समर्थोऽस्मीत्यर्थः अर्धचाप्राविवेकत्वाद्भोगात्पुनश्च शत्रुविजितं
तापस्वकानेन्येतत्तमर्थमाह रुरोदेति आसमन्तादवशहोयस्य सन्नवो प्रातिविवेकेन स्वान्यद्रान्यहंकारममकान्तलक्षणानि वाचितान्यालोक्य चाप्यनमान्य

तया विन्नं संतोषं वक्तुं स्यात् स्वान्यद्रान्यहंकारममकान्तलक्षणानि वाचितान्यालोक्य चाप्यनमान्य

प्राग्विवेकोदयेसद्वर्तिकांविन्नविलयक्रमंश्लोकत्रयेणाह अथाहतासपर्यन्तइत्यादिना ममपुननोविवेकस्यसमक्रमित्यर्थः तस्यस्वित्तस्यस्त्रीनोहंकानुलक्ष-
तां तत्रयुनमप्राप्तमतिभयकृतम् ततो नानवाहवः कुकल्याणलक्षणाः पतितपश्वादथशीलक्षणांवेदशादिकंपतितम् तथाचोक्तं हृदयासिष्ठ
यदप्राप्तिविशीर्णानिगताम्यन्तार्द्धमानतः ताल्लिंतेनविनाथशिराम्पतीतिप्रदर्शितमिति अत्रार्थासाहंकारमुक्तलपनयोनूपलक्षणाणि यथायथं-

अथाहतासपर्यन्तसंभ्रमासुरतोमम क्रमेणातानितत्प्राज्ञस्वान्यज्ञानिसमन्ततः अथमंपतितेतस्यार्थिनः पत्रमपात्राणाम्
ततस्तेवाहवः पश्वादक्षस्तदनुबोदनं अथज्ञानेनसपुमास्वान्यज्ञानियथायथम् शक्त्यनुपनियतेः शक्त्याक्वापिगन्तुमुपास्थितः

यथायथं यथापूर्वममन्ततइत्याभिधानादिदानीयथायथमित्याभिधानाच्चयमर्थोऽवगम्यते स्वान्यज्ञानियथास्वपूर्वदिदिगभ्योविलिंविवाययुतं
समुद्यतइति एवंकेथासोदयार्थमुक्तमितिज्ञेयं नियतेदेवस्यशक्त्याविज्ञानाकानेनामिव्यक्तयेत्यर्थः गन्तुंसमुद्यतो न गतइत्याभिधानाङ्गीबन्धुत्वंसू-
(वित्तम्)

107

पर्याकिलतरात्तनमत्यत्रैपयकिलं अंतमन्यतनंयस्पयपोक्तस्तम् अलमन्यर्थम् अलक्ष्यतामदृशनाम् यथावित्युक्ता विदेहमुक्तवं वेदिते
अथासौ सुविनेतोति महापातकयुक्तं किमनोऽन्व कूपशब्देन न के पतिते मत्त स्मात्कृपा इति दीर्घाणापिकालेन निर्वर्तितमिति अर्थः अस्मिन्नेव शक्तिमना

दृष्टवानहमेकान्ते पुनरन्यतथाननं ग्रहणतैधमत्तैव पर्याकिलतनात्तनम् समयासंमुखीकृत्यपरीष्टस्तथैव हि
तेनैवासौ क्रमेणोवहादित्तासंप्रहस्पव अजेर्धिशीतातिमत्पययावलमलकृताम् दृष्टवानहमेकान्ते तथैवान्य
कविन्ननम् पलायमानः पतितो महात्वं धोचकूपके तत्रार्ह सुविनंकालमवसंत्यतीक्ष्णकः अथासौ सुविनेतापि
कृपानाभ्युत्थितः शठः दृष्टवान्युननापवृषयतनामितस्ततः अवष्टम्भ्यतथैवासुतस्य प्रोक्तं विनमया दुर्मतिममि
सोमूषनैव जानाति किञ्चन अयोहि दुर्मतेत्युक्ता स्वव्यापानपरोभवत् एवंतास्मिन्महानापेवहवस्तादृशान्तराः परिप्रमत्तानि धर्मैः

विनयेन घापिमाएव

तदंशमन्यन्ननः स्वावितेर्कतिरश्चकानेत्याह इर्मि निरिति रसो मामित्युक्ता स्वव्यापानपरोभवदित्यन्वयः इति शब्दपरा मृष्टमाह मूढेत्यादिना ते मूढे
उर्द्धिजकी विन्नजानास्पेवा अपेहि अपसनमन्ननकाराणातडिजेति हिः

साभीषणोति विविधः काटकाग्रां दुःखलक्षणानां संकटसंवाधो येषामेषु तान्यज्ञानिभ्यः सातथोक्ता घनतमसानि विदुः ज्ञानेन गहनाः प्रवेशाधनतमो
गहनापि अनात्मनि जाववो वै रत्नस्यैव ज्ञानेन लोकोः प्राप्तिभिर्विह्वलिमवाप्सु खल्वेव आसमन्त्रात्ते व्यते गुल्मकानि हि देहि दिशो वा कामा मतिप

साभीषणाविति वकाः संकटाः श्रीघोराः वीर्यनतमो गहनापि लोकोः आगत्य निर्हति मनात्मनि जाववो वै रसे व्यते कसुमगुल्मकवा
टकेव रा उ व का सोमहाटवी वृक्षत्रकुत्रवाटपतेनऽथ केवते पुत्रघातत्रकिंवाकर्तुं कृतो घमाः व स वा रघुनाथमहा
वाहोऽष्टावक्ष्यामि ते गविलम् न सामहाटवीरामदूतेनैव वतेनराः येषां संसाधनपदवीगंभीनापादकोऽना तांत्वं शून्यविकानाहं घां विद्धि
राममहाटवीम् तत्र ते जेमहाकाः पुत्रघाः प्रभ्रमानीहि मनोसितानि विद्धि त्वं दुःखेति पातितान्यलम् दृष्टायो यमहं तेषां संविवेकोऽमहा
ते मया तान्यववो व्यते विवेकेन मनोसिहि पावो वै समासाधमन्त्रसाधनामहाते मनोसिकानि विज्ञानि गतान्युपशमं परम्

चित्पादिना संगे समाप्ते र्थस्य सदर्थः स्पष्टार्थः कवित्किञ्चिद्विचिंत्यते नैव वतेनरा इत्यनुवर्तते शून्यविकानाघाम् असत्कार्ययाम्

करञ्जो मर्त्यमाण्डलमित्युक्तीविष्टाणोति यत्तत्कर्मजगत्तनामिति कलत्ररसाविलम्बिनागकलत्रम् विविन्नेन विषयवित्नेन तदवबोध इति पदद्वयम्

कानि विज्ञानि भिन्नास्मां विवेका विमोक्षिताः सन्ति नस्कारवशातः कूपेष्टे वपतन्त्यवः ये ते च कूपाग्नानां कास्ते च बूद्धा
कदलीकाननं स्वर्गः करञ्जो मर्त्यमण्डलम् अविष्टान्यन्वकूपान्तां चिन्तानि नवानि तु महापातकयुक्तानि न केनानि
सर्वदा यत्तत्कर्मजगत्तनामिति कलत्ररसाविलम्बिनागकलत्रम् ३ः त्वसंकटसम्भवाच्च मानुष्यं विविधैः प्राणैः येन तं पुंभिर्न बुधैर्दुर्दिजितेति तिनस्कृ
तः तैर्मनोभिर्न नात्मज्ञैः स्वविवेकास्तिरस्कृतः त्वया दृष्टोऽस्मि शत्रुर्मे नष्टोऽस्मि शत्रुर्मे त्वामिति पुत्रम् यदुक्तं तद्विविन्नेन मम ता
परिदेवितम् गदितं यन्महाक्रन्दं नराणां तत्र बभूव तद्भोगजालं त्यजतां मनसारोदनं कर्तुं अर्द्धप्राप्तविवेकस्य न प्राप्तस्यामलपदम्
मनसा स्त्वर्जितो भोगान्परितापो हि जायते तस्मिन्नुपदानं दुःखं सांख्यवोक्तं परिप्राप्तविवेकेन संतोषरेवेतसा ततः

अवबोधतोऽवबोधनादित्यर्थः पुंसामानन्दियच्छासितं तदवबोधनं परिप्राप्तविवेकेन वेतसा सन्नोषः कृत इति यत्र देवेत्यन्वयः